

ÜZLET NET

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KRITIKAI ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

1975. NOVEMBER

V. ÉVFOLYAM, 11. SZÁM

ÜZENET

irodalmi, művészeti, kritikai és társadalomtudományi folyóirat

Megjelenik havonta

Kiadói tanács:

Biacsí Antal, Brindza Károly, Fejes Szilveszter, Grósz György,
Geza Gulka, dr. Horváth Mátyás (elnök), Mihajlo Jančikin,
Kerekos Sándor, Josip Klarski, Mészáros Anna, Nagy József,
Petkovics Kálmán, Pozsár László, dr. Satai Pál, Marija Šimoković,
Szalma László, Szám Attila, Szekeres László, Szilágyi Gábor,
Szirovicza Antal, Vladimír Stevanov, Urbán János, Petar Vukov

Szerkesztő bizottság:

Barácius Zoltán, Biacsí Antal (fő- és felelős szerkesztő),
dr. Bodrogvári Ferenc, Dér Zoltán, Gajdos Tibor, Gyurkovics Hunor,
Kopeckzy Csaba, Mészáros Miklós, Molnár Cs. Attila,
Szekeres László, Zákány Antai

Alapító és kiadó: Szabadkai Községi Művelődési Közösség.
Szerkesztőség: 24001 Subotica, Trg slobode 1. Postafiók: 62.

Telefon: (024) 27-754

Fogadóórak: 11—13

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Előfizethető közvetlenül vagy a következő folyószámlára:
ÜZENET — SIZ KULTURE SUBOTICA 66600-603-747

Előfizetési díj belföldön egy évre 40, fél évre 20, egyes szám ára 4,
kettős szám ára 8 dinár; külföldre az összeg kétszerese.

A VSZAT oktatás-, tudomány- és művelődési titkárságának
413-59/73 1973. február 20. sz. alatti véleményezése alapján
mentes az általános forgalmi adó alól.

Készült a szabadkai Pannónia Grafikai Műintézetben.

TARTALOM

V. ÉVFOLYAM, 11. SZÁM — 1975. NOVEMBER

- 807 SZIMIN BOSÁN MAGDA: Mire a meggyfa kivirágzik II. (hangjáték)
826 CSUKA ZOLTÁN: Csordultig teltem; A múzsa üzenete; Egy, szál virág; Ha már megértem (versek)
828 URBÁN JÁNOS: Idők vonulatában (dokumentumnovella)
833 LACZKÓ ANTAL: A reszelő vallomása; Szerszámkészítő; Új munkacsarnokban (versek)

KÉZFOGÁSOK

- 835 LÉOPOLD SÉDAR SENGHOR: Fekete asszony — Csuka Zoltán jegyzetével és fordításában (vers)
837 JOSIP KLARSKI: Pillanatok örökléte — Dési Ábel fordítása (novella)

ÖRÖKSÉG

- 846 VAJDA GÁBOR: Kázmér Ernő folyóirata és levelezése Tevan Andorral

ÉGTÁJ

- 851 BESZÉDES VALÉRIA: Kálmány Lajos és meséi
856 PÉNOVÁTZ ANTAL: Jaj de széles, jaj de hosszú ez az út (pacséri balladák)
866 VIRÁG GÁBOR: Csantavér keresztnevei

SZEMPONT

- 877 DÉR ZOLTÁN: Az író virtusa (Domonkos István újságcikkgyűjteményéről)

ALKOTÓMŰHELY

- 881 BARÁCIUS ZOLTÁN: Szép hagyományok fedezetével (a Szabadkai Népszínház jubileuma)
890 IVO POPIĆ: Időben és térben (Mihailo Dejanović munkásságáról) — Völgyi Endre fordítása

OLVASÓNAPLÓ

- 896 MILAN M. MILADINOVIĆ: A szocialista forradalom és az alkotás
(Veljko Vlahović: Revolucija i stvaralaštvo) — Németh János fordítása
- 899 BODROGVÁRI FERENC: A szív indulatával és az ész nyugalmával írt könyv (Jovan Veselinov Žarko: Az autonóm Vajdaság születése)
- 902 GAJDOS TIBOR: Gazdagodó dokumentumtár
(Danilo Kecić: A forradalmi munkásmozgalom Szabadkán IV.)
- 904 VAJDA GÁBOR: Megkerülhetetlen adattár
(Kázmér Ernő: Levelek Szirmai Károlyhoz)
- 908 FEKETE ELVÍRA: Tanulmányok különnyelven
(Végel László: A vers kihívása)
- 913 KOPECZKY CSABA: Stilizált magánbeszéd
(Danyi Magdolna: Sötéttiszta)
- 918 BÁLINT ISTVÁN: Egy vázlat, amelyből nem lesz portré
(Bosnyák István: Vázlatok egy portréhoz)
- 920 LÉVAY ENDRE: Egy szellemi talaj felfedezése
(Sinkó Ervin: Don Quijote útjai)

A rajzok KISGYÖRGY TAMÁS és TÓTH BÉLA munkái.

MIRE A MEGGYFA KIVIRÁGZIK II.
HANGJATÉK

Szereplők

Mesélő	Vera
Szerző	Gordana
Janka nővér	Dit
Fazekasné	Erna nővér
Helyettes főnöknő	Judit
Olga	Anya
Anna	Hangok

Történik a márianosztrai fegyintézetben

MESÉLŐ: 1942 szeptembere. Márianosztra, a középkori kolostor, az apácák birodalma, női fegyintézet.

SZERZŐ: *(visszhangosan)* Nem kenyeret lopó cigányasszonyok, csavargás miatt elfogott gyereklányok ülnek itt. Súlyos bűncselekményekért ítélték el ezeket az asszonyokat. Igaz volna mind a vád a szerencsétlen teremtményekről, akik már a saját árnyékukhoz sem hasonlíthatnak, és akik nehéz testi munkával és rengeteg megaláztatással fizetnek nyomorúságos ellátásukért? — Sokan vannak, sok százan, vagy ezernél is többen? Bőre szabott, goromba rabruhájukban ellepték a műhelyeket, a mosodát, vasalótermet, a földeket, a kerteket, a templomot. A legveszélyesebbek, úgy mondják, itt vannak velünk a magánzárkák börtönszárnyában...

MESÉLŐ: Háromemeletes, hatalmas, hosszú börtönszárny. Az emeleti erkélyek között kifeszített drótháló óvja az öngyilkosjelöltek életét.

(Az ódon fegyház különböző hangterei, zörejei: kongó léptek a kőfolyosón; harangzúgás; sok száz asszony mormoló imája a templomban: „Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben...” Ismét kongó léptek.)

HANGOK: Dicsértessék a Jézus Krisztus! — Mindörökké, ámen!

JANKA NŐVÉR: *(kemény hangja disszonánsan hat)* Ne fecsegjenek! Rajta! Előre!

HANGOK: Dicsértessék a Jézus Krisztus! — Mindörökké, ámen!

REKEDT, HISZTÉRIKUS HANG: Nyissátok ki, kurvák! Krisztus menyasszonyai! Nyissátok ki!

IJEDT HANGOK: Ki dörömböl? — Nem tudom! — Talán egy krimi a harmadik emeletről. — Igen, a harmadikról. — Már viszi is az éjjeliőr a sötétbe.

(Kulcsörgés hallatszik, nehéz csizmák kopogása; vonszolják az asszonyt, aki kiabál.)

REKEDT, HISZTÉRIKUS HANG: Eresszen el! Eresszen el!... A kurvák!... Engem a pincében? ... Eresszen!

(Más hangtér)

SUTTOGÓ HANG: Ne higgyenek Fazekasnénak! Ő az apácák besúgója! Arzénal mérgezte a férjét! ... Életfogytiglan ... életfogytiglan ...

(A hangok mind a kísérezene akkordjaiba fulladnak.)

JANKA NÖVÉR: Ami rejtett tárgyat találunk, azt elveszünk. Fazekasné, vezesse őket a fürdőbe! No, csak rajta! És ne fecsegenek!

FAZEKASNÉ: *(a besúgó behízelt, nyájaskodó hangja)* Vetközzenek, kedveskéim, vetközzenek ... Már megbocsássanak, ez a kötelességem ...

SZERZŐ: Ne matasson itt! Mondtam, hogy nincs rejtett tárgyunk!

OLGA: Hozzám ne nyúljon!

ANNA: Mit akar? Mit akar ez a görbe lábú?

ANNA: Azonnal hívom az apácát, a Janka nővért.

FAZEKASNÉ: Nem jön az be! *(vihog)* No, ne féljenek! ... Lépjen a kádba, kedveském. Mit fél tőlem, aranyosom? Semmi az egész. Már itt se vagyok.

(Zenei átkötés)

SZERZŐ: *(visszhangosan)* Először csak tízen kerültünk ide, tíz politikai elítélt a szabadkai börtönből, ide, a Duna-kanyar felső pontjára, Szob község közelébe. Minden új itt, idegen és ijesztő. Ijesztőbb a szabadkai börtönnél, talán a Sárgaháznál is. A magánzárkák épületének bűzös levegője megülte a gyomrunkat, a tüdönket. Hogyan lehetséges, hogy az apácák, a rendről, tisztaságról híres apácák, akiknek habfehér, kikeményített főkötőjét, manzsettáját, fehérneműjét egy hadsereg nyomorult asszony alig képes mosni, vasalni, miként lehet, hogy ők megtűrik ezt a bűzt, az eldugult árnyékszékeket? S mennyi eltorzult, elembertelenedett arc! ... Fazekasné, az arzénygilkos, kacsázó, rövid lábával, tisztátalan ruhájában csoszog a folyosón, és belöki a kisablakon a vacsorát. Egyél, Anna!

ANNA: Nem bírok!

SZERZŐ: *(sírós hangon)* Nem éhezhetünk az érzékenységünk miatt. Megbetegszünk! Egyél, kérlek!

ANNA: Nem bírok. Nem megy le a falat a torkomon. Mind a tíz mocskos ujjá ott maradt a csajka szélén. Nézd meg! Az arzénygilkos!

SZERZŐ: Hagyd abba, mert rosszul leszek!

ANNA: Bocsáss meg. Te csak egyél!

SZERZŐ: Csak ha te is ... Próbáljuk meg, kérlek!

ANNA: Majd holnap, holnapután, ha megszoktam ezt a bűzt, ezt az egész ...

SZERZŐ: *(hirtelen ötlettel)* Nyissuk ki az ablakot, Anna!

ANNA: *(örömmel)* Nyissuk! Fogd az asztalt! ... így ... ide ... Rátesszük a székét is ... Te magasabb vagy, próbáld kinyitni!

SZERZŐ: Ezt száz éve ... nem nyitották ki ... Te, ez lefelé hajlik ... nem megy jobban!

ANNA: Valaki kinyitotta a kémlelőlyukat. Néznek bennünket!

SZERZŐ: Hát nézzenek!

JANKA NÖVÉR: *(kintről)* Azonnal csukják be az ablakot! Micsoda szemtelenség! Ki engedte meg, hogy az asztalra másszanak?

SZERZŐ: *(jó hangosan)* Le kellene teljesen szedni ezt az ablakszárnyat! Hiszen ki se lehet nyitni rendesen! Csak nem fogunk ilyen bűzben élni?

JANKA NÖVÉR: Ahogy mások, úgy maguk is! Csak nem nyaralni jöttek! Hallatlan! *(elmenőben)* Na, ezt még megbánják! Istentelének! Majd lesz itt fejmosás bőven!

(Két női hang disszonáns kettőse hallatszik kintről, a folyosóról, de áthatóan, erőteljesen: „Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben...”)

ANNA: Mi ez?

SZERZŐ: Nem tudom. Tán a folyosón imádkoznak!

ANNA: No, még csak ez hiányzott!

SZERZŐ: Anna! Mi van veled? Rosszul vagy?

ANNA: Nem Bírom! Nem bírom hallgatni őket! Annyi embert megölték, megölték Rókuszt, s most imádkoztatnak!

(Az ima felerősödik, megszakad, majd átcsap az „Üdvözlégy, Máriába.” Kulcscsörgés, lépések; sorban nyitják a zárkákat.)

JANKA NÖVÉR: Sorakozzanak a földszinten! Fürgébben, fürgébben!

OLGA: Hova vezet?

ANNA: Mit jelent ez?

DIT: Nyilván fejmosás!

FAZEKASNÉ: *(a jellegzetes behizelgő hangján)* Csak ne féljenek, kedveskéim! A tisztelendő igazgató nővér helyettese akarja látni magukat.

SZERZŐ: Fejmosás?

JANKA NÖVÉR: Ne fecsegjenek! Sorba, sorba! Kiegyenesíteni a sort! Így!

FAZEKASNÉ: *(mint fent, csak súgva)* Szólítsák tisztelendő helyettes főnöknőnek! És köszöntsék: Dicsértessék a Jézus Krisztus! Dicsértessék a Jézus Krisztus!

SZERZŐ: Másként nem lehet?

FAZEKASNÉ: *(szintén súgva)* Nem, nem, kedveském! Legyenek okosak! Nagy asszony az! Jót tehet még magukkal!

(Egy ajtó csukódik, kimért léptek a kőfolyosón.)

JANKA NÖVÉR ÉS FAZEKASNÉ: Dicsértessék a Jézus Krisztus!

HELYETTES:*(büszke, magabiztos hang)* Mindörökké, ámen.

JANKA NÖVÉR: *(sziszegve)*• Köszöntsék a tisztelendő helyettes főnöknőt!

HELYETTES: Hagyja őket, Janka nővér! Ők nem ismerik a keresztyéni alázatot.

OLGA: Mi szívesen köszönünk polgári módon.

HELYETTES: Hagyják csak! Ha nem tisztelik a mi szokásainkat, akkor nem köszönünk egymásnak. Viszonyunk szigorúan hivatalos marad. Maga az Olga, a mérnőknő?

OLGA: Igen.

HELYETTES: Többször intették magukat viselkedésük miatt, de nem akarnak szót fogadni. Tudtommal már több mint egy éve börtönben ülnek. Csodálnám, ha nem ismernék a szabályokat. Az asztalra, az ablakra felmászni tilos. Szabadkán is tilos volt, nem?

OLGA: Elviselhetetlen a levegő a zárkában.

ANNA: Kérem, tessék kitisztíttatni a vécéket.

HELYETTES: Nem maguk fogják megszabni, mi itt a teendő. Maga Balog Anna. Magyar nő. Nem?

ANNA: Igen.

HELYETTES: Mi minden szükségeset megteszünk. Az épület régi, az igaz. De maguk súlyos börtönbüntetésre vannak elítélve. Vagy tévedtem? A magyar állam a háborús ínség ellenére mindent megtesz, hogy magukat tisztességesen élelmezze. S mi a köszönet? Maguk hallatlan dolgokat cselekszenek a zárkáikban! Ha a maguk erkölcsé ilyen, az a maguk dolga, nálunk mások a szokások!

HANGOK: (*suttogva*) Miről beszél? Mit akar? Még hogy ellátnak bennünket... Hát ne lássanak el, engedjenek haza!

HELYETTES: A nővérek észrevették, hogy maguk zárkáikban szemérmetlenül viselkednek... Meztelenre (*alig ejti ki a szót*) vetkőznek, és egymás előtt mosakodnak. Mi ezt nem fogjuk megtűrni! Kedvükben jártunk, és megengedtük, hogy kettesével helyezkedjenek el. De most el fogom rendelni, hogy válasszák szét magukat. Egyedül lesznek, és akkor úgy viselkedhetnek, ahogyan tetszik!

SZERZŐ: (*visszhangosan*) Tehát ez az. Őrzik az erkölcsünket! Nevetséges! Ők, Krisztus menyasszonyai, elferdült, kismimizett életükkel, ők, akiknek nem maradt más hátra, mint hogy szabad idejükben a templomban hisztérikusan csókolgassák a feszületet, és imádkozzanak, imádkozzanak szüntelenül. Mi ne mosakodjunk egymás előtt, de ők beküldik a fürdőbe Fazekasné, a gyilkost, hogy piszkos kezeivel megmotozzon bennünket!

HELYETTES: Nos? Mi mondanivalójuk van?

OLGA: (*komolyan megsértődött, fojtott hangján érződik, hogy nagyon dühös*) Ha rászoktunk, hogy egymás előtt vetkőzzünk, azt tekintse a magyar királyi csendőrség érdemének! Ők kényszerítettek bennünket, hogy még a csendőrök előtt is vetkőzzünk és mosakodjunk! Miért ne mosakodhatnánk hát egymás előtt?

HELYETTES: (*kissé enyhébben és zavartan*) Ha így van, ez igen szomorú, de egyben újabb bizonyíték arra, hogy nők ne politizáljanak.

ANNA: Kérem, mi csak szerettünk volna mosakodni, de a mosdótálak olyan kicsinyek, hogy a tenyerünk se fér bele. Nem is láttunk még ilyen tálat! Kérem, engedje meg, hogy otthonról küldjenek nekünk mosdótálat.

OLGA: Vízünk sincs elegendő. Azt ön is tudja, hogy egy kis kancsó víz nem elég egy egész napra. Nem kell senkinek fáradnia miattunk, majd mi magunk hordjuk a vizet, csak tessék ezt megengedni. Az ételt is magunk szeretnénk kihordani!

SZERZŐ: És, kérem, rendelje el, hogy adják vissza füzeteinket és a ceruzáinkat. Talán nem is tud róla, hogy érkezésünkkel elvették tőlünk ezeket a tárgyakat. A szabadkai fogházban engedélyezték az írást, olvasást. Könyveket is kaphattunk. Mivel foglalkozunk a zárkában egész nap?

HELYETTES: Maga a Magda?

SZERZŐ: Igen.

HELYETTES: Tizenhárom évre ítelték. Nem?

SZERZŐ: Igen.

HELYETTES: Ez a márianosztrai fegyintézet! Önöket azért küldték hozzánk, mert Szabadkán csak bírósági fogház van enyhén elítéltek számára. Szabályaink szigorúak, de nem vagyunk könyörtelenek. Majd meglátom, mit tehetek magukért. Azonban ez elsősorban maguktól függ. Most pedig Janka nővér magánzárkába fogja helyezni önöket. Ez szilárd elhatározásom. És nem szabadgálhatnak az épületben. Az ételt, a vizet ezentúl is a bűnügyiek fogják kihordani.

(Megfordul, kopogó léptekkel el. Zenei átkötés.)

SZERZŐ: *(visszhangosan)* Magánzárka. A téli nap félhomályából, a mozdulatlanságból, a betegesen körbe keringő gondolatokból csak a két fiatal fegyencasszony fülhasogató, agyon doboló kettőse riaszt fel. Minden reggel és minden este, minden étkezés előtt és után kiállnak a második emeleti erkélyre és imádkoznak.

(Miatyánk...)

(echóban) Hamarosan azonban megérkezett még egy csoport asszony Jugoszláviából, aztán még egy és még egy. A magyar kormány elhatározta, hogy minden elítéltet Magyarország területéről Nosztrán, az apácák védnöksége alá helyez. Megérkeztek tehát a vajdasági mozgalom elfogott és elítélt tagjai: újvidéki, zsabylai, csúrogi, becsei és zentai lányok meg asszonyok. Később magyarországi elvtársnők is érkeztek, pestiek és vidékiek, aztán kárpátaljai partizánnők. Az első csoporttal való találkozás a közös sétán a legmegrendítőbb. Öröm és szomorúság bújkal a szemekben.

(Kulcscsörgés, sorban nyitják a zárkákat, csak most tovább tart, mint az előbb.)

JANKA NŐVÉR ÉS FAZEKASNÉ: *(egykedvű, gépies hangon)* Séta, séta, séta.

SUTTOGÓ, VÁLTOZÓ HANGOK:

- Együtt megyünk az újjakkal?
- Kik vagytok?
- A Contiból jövünk. És ti?
- Mara! Hát te is?

SZERZŐ: Kova! Szervusz! Dušanka!

- Megölték Vandát! Jovo a Csillagban ül, Szegeden.
- A front a Donnál. Nem mozdul!
- Nincs Blitzkrieg!
- Kislányt szültem a Conti kórházban! Slobodanka a neve!
- Magdám! Végre találkoztunk! Amikor elfogtak Csúrogon, tudod, és reggelig ott tartottak a községházán, Ács ki akart szabadítani. Nem engedték meg neki az elvtársak.

SZERZŐ: Hol van Aca?

- Elesett. Édesanyád él?

SZERZŐ: Él. Apám a razziában...

- Tudom. Az enyém is, meg a bátyám! Ha együtt lehetnének?!

SZERZŐ: Majd csak... Kova, hol van Rade?

— A Margit körüton. Szörnyű ez a magánzárka. Kik ezek a magyar lányok veled?

SZERZŐ: Szabadkaiak.

— Hogy hívják azt a szép lányt ott?

SZERZŐ: Asszony. Anna.

SZERZŐ: Hát amazt?

SZERZŐ: Dit. Karol. Olga. Ismerkedjete!

SZERZŐ: Verám.

VERA: Magda!

SZERZŐ: Hát itt kellett találkozunk? Az udvaron menj előttem a körben! Ha beszélsz, ne forogj! Hallom. Csak a fejed fordítsd egy kissé félre! Vigyázz Janka nővére, hogy ne lássa!

VERA: Itt van Judit is. Az egyetemista lányok otthonából ismerheted, Belgrádból! Nem? Ott megy, az a magas, szép fekete lány.

SZERZŐ: Milyen szép, büszke járása van!

VERA: Az ott Beba Bursać. Az első újvidéki munkássejt tagja. Mellette Mila meg Dušanka.

SZERZŐ: Emlékszel még, hogy hordtuk az ebédet az elvtársaknak a Glavnjačába?

VERA: Most majd nekünk küldenek. Kaphatunk itt csomagot?

SZERZŐ: Kéthavonként vagy még ritkábban.

VERA: Lesz alkalmunk találkozásra?

SZERZŐ: Nem tudom, talán a templomban. Menjünk templomba, ha hívnak?

VERA: Persze. Meg kell mindent tárgyalni. Ha máshol nem, hát a templomban.

SZERZŐ: Alkossunk egy kollektívát!

VERA: Nálatok eddig volt kollektíva?

SZERZŐ: Persze.

VERA: Jó lányok vannak veled?

SZERZŐ: Kitűnőek. Anna van itt, a szabadkai pártfutár. Olga, a vegyész mérnök; előadó volt az elsősegély-tanfolyamon. Karola varrónő. Nadját ismered az egyetemről. Dit munkáslány. A többi is.

VERA: Most már leszünk vagy százan.

SZERZŐ: Micsoda nagyszerű kollektíva!

JANKA NŐVÉR: *(távolról)* Ha azonnal abba nem hagyják a fecsegést, vége a sétának.

VERA: Akkor vasárnap?

SZERZŐ: Látom, itt van Gordana is.

VERA: Vigyázz, áruló!

SZERZŐ: Tudom. Mit kezdünk vele?

VERA: Majd eldől.

SZERZŐ: Ceruzád van?

VERA: Van.

SZERZŐ: Nekem is. Majd írok. Holnap a sétán vigyázz, még a folyosán átadom.

JANKA NÖVÉR: Vége a sétának! Tessék felmenni! Tessék azonnal felmenni!

VERA: Engem halálra ítélték.

SZERZŐ: És?

VERA: Megkegyelmeztek. Életfogytiglani. És te?

SZERZŐ: Tizenhárom év. Viszlát, Vera!

(Zenei átkötés.)

(Kulcscsörgés, lépések távolodnak.)

SZERZŐ: Végre!

VERA: Ó, de örülök, hogy összekerültünk!

JUDIT: Csak ha megkegyelmeztek ezek az apácák! Huj, de elegendem van a magánzárkából, azt hittem, már beszélni se tudok.

(Apró, gyöngyöző nevetéssel nevet.)

VERA: Hát ezt jól kiharcoltuk. Hármásban jobb lesz mindenkinek. Csak szűk a hely.

SZERZŐ: *(nevet)* Kettesével nem tesznek bennünket. Már elmondtam: őrzik az ekölcünköt.

VERA: Halkabban, nehogy azonnal „fejmosást” kapjunk!

JUDIT: Tudom, Magda, hogy nem ismertél meg, de én emlékszem rád.

SZERZŐ: Ne haragudj.

JUDIT: Negyvenben. Emlékszel? Rohantunk a tüntetésen Belgrádban, megálltak az autóbuszok meg a villamosok... És a jogi kar előtt te megbotlottál...

SZERZŐ: *(izgatottan)* Beleragadt a cipőm sarka a villamossínbe, és orra buktam.

JUDIT: Egy elvtárssal szedtünk föl szaladás közben. Két karodnál fogva fel emeltünk...

SZERZŐ: Eleget szégyelltem az ügyetlenségem... El is taposhattak volna. Micsoda tömeg rohant!

JUDIT: Csak tapasztalatlan voltál. Én egy évvel előbb kerültem az egyetemre, úgy, mint Vera. A tüntetésekre csak...

HÁRMAN: *(egyszerre)*... fűzős cipőben nem szabad menni! *(nevetés)*

SZERZŐ: Feltéve, ha az ember tudja, hogy tüntetés lesz. Egy újoncnak ezt nemigen szokták megmondani.

VERA: Nagyszerű! Tudjátok mit? Most egymásra rakjuk a három szalmazsákot, hogy mozogni lehessen, és pokróccal szépen letakarjuk, mint egy kerevetet.

SZERZŐ: Aztán felsíkalunk.

JUDIT: Nem! Előbb eszünk. Bevallom, én nagyon nehezen bírom az éhezést.

VERA: Én se könnyen...

JUDIT: Nálam éppen ma volt látogató. Aztán jött a hurcolkodás, jóformán meg se néztem, mit hozott a nővérem.

VERA: Edit volt?

JUDIT: Igen. Nagy komolyan odamondta, hogy elhozta a sebészetest, és ideje lesz, hogy tanuljak, mert már sokat mulasztottam! Nem volt szívem kiábrándítani...

VERA: Talán csak azt akarta mondani, hogy hamar vége lesz a háborúnak, kiszabadulsz és vizsgáhatasz.

SZERZŐ: Hol van az a könyv?

JUDIT: Itt.

SZERZŐ: Mutasd!

JUDIT: *(lapoz)* Olyan éhes vagyok, hogy fogni se bírom ezt a dög könyvet... Hát ez mi?

SZERZŐ, VERA: Micsoda?

JUDIT: Pontok! Apró fekete pontok néhány betű alatt.

SZERZŐ, VERA: Add ide!

JUDIT: Itt is, itt is!

VERA, SZERZŐ: Add ide! Kezdjük előlről! Ez valami szöveg! Ez szöveg!

VERA: Írd a betűket, majd én diktálok.

JUDIT: Majd én! A... n... é... p...

(Erős zenei akcentus.)

VERA: Készen van! Hallgassátok. *(nagyon ünnepélyesen)* „A népfelszabadító hadsereg megteremtése. A főparancsnokság határozata alapján a számos roham- és partizanbrigádból megalakult Jugoszlávia népfelszabadító katonasága. Tizennyolc hónap véres harcai közepette született legjobb harcosainknak, népeik fiainak és lányainak véréből...”

JUDIT: Ez fantasztikus! Mutasd! „A JNK és a JPO főparancsnokságának parancsa a jugoszláv népfelszabadító katonaság első, második, harmadik, negyedik és ötödik proletár rohamosztályának megalakításáról!” JNK és JPO. Fantasztikus!

VERA: Olvasod vagy nem? Nézd, mennyi van még! Mennyi hadosztálynak kell megalakulnia! Nézd, sandžaki, krajina, dalmát, hercegovinai első, második, harmadik, negyedik proletár rohambrigád...

SZERZŐ: És a fronthírek: „A németek a Donnál vannak, Sztálingrád előtt, de ezt nem fogják bevenni, ahogy tavaly télen Moszkvát sem vették be.”

JUDIT: És ezt mind az én testvéreim üzenik! Mindannyian benne lehetnek már a mozgalomban. Három fivérem van meg egy nővérem, meg egy özvegy édesanyám! Ó, emberek!

VERA: Tudjátok mit? Itt annyi az újság, hogy séta közben el se tudjuk mondani. Mi lenne, ha a kiáltványt sokszorosítanánk?

SZERZŐ, JUDIT: Sokszorosítsuk!

SZERZŐ: Harmincvalahány zárka van. Ha felváltva dolgozunk, két nap alatt elkészülünk. Van elég vécépapírunk?

VERA: Van.

JUDIT: Csak ott a sarokban lehet írni, az ajtó mögött, a küblin ülve. Már kipróbáltam. A kémlelőből oda nem látni.

VERA: Egyszerre kell kiosztani minden zárkának, és még aznap mindenki semmisítse meg a lapokat. Azonnal kezdhetjük.

JUDIT: Te magasságos ég! A JNK és a JPO főhadiszállása! Emberek! Nekünk főhadiszállásunk van, főparancsnokságunk, sorkatonaságunk!

(Hatásos zenei akkordok közben hallani, ahogy az asszonyok boldogan ismételtetik a kifejezéseket.)

HANGOK: JNK és JPO. — Jó napot, JNK és JPO!

JNK és JPO!

Én a sandžaki...

HANGOK: Én a krajinaí...

Én a Crna Gora-i...

Az első...

A második...

A harmadik...

Ro-ham-bri-gád!

Fó-ha-di-szál-lás...

(Zene)

SZERZŐ: *(echóban)* A következő néhány hónap nosztrai tartózkodásom legtermékenyebb időszaka volt. Egy esztendeig voltam minden segítség és irodalom nélkül a szabadkai fogház „marxista tanszékének” előadója. Most pedig egy jó hármás alakult meg. Minden tárgyat alaposan megvitatunk, és felosztottuk a munkát. Vera politikai gazdaságtanból ír előadásokat, én a leninizmus kérdéseiről. Dušanka viszont egy másik zárkából az élelem és a ruhanemű elosztásáról gondoskodik. A lányok nagyon elégedettek. Az erős közösséghez való tartozás örömteli érzése uralkodik a zárkában. Valaki azonban feljelentett bennünket. Gordana? A motozás váratlanul jött, és nagyon szervezeten hajtották végre. Majdnem egyidejűleg törtek be minden zárkába.

(Kulcsörgés, ajtók csapkodása.)

JANKA NÖVÉR: Álljanak a fal mellé! Oda. És egy szót se! Angelina nővér, a szalmazsákokat kutassa át, én majd a többit! Ne úgy! Kifelé az egész szalmát!

(A szalma zizeg, az apácák köhögnek.)

VERA: Kár volt, tisztelendő nővér, ilyen nagy port csapni. Megmondhattuk volna, hogy nincs titkos tárgy a zárkában.

JANKA NÖVÉR: Az még majd kiderül.

VERA: Tessék akkor tovább kutatni!

JANKA NÖVÉR: Istentelenek! Készüljenek fel a magánzárkára! Fél óra múlva hurcolkodás. Mehetünk, Angelina nővér.

SZERZŐ: *(echóban)* Természetesen nem találtak semmit, se nálunk, se másoknál. A fegyelem kiválóan bizonyult. Mégis elvették a hazulról küldött könyveket, ceruzákat, füzeteket, mindazt, amit olyan nehezen vívtunk ki magunknak több hónapos nosztrai tartózkodásunk alatt. Hosszú, kínos magány kezdődött.

MESÉLŐ: A második emeleti új magánzárkákban még hidegebb van, az elzártság tökéletesebb. A folyosó végén a kétoldalt szél verte új zárkában megbetegedett Anna. Előbb erős megfázást, majd mellhártyagyulladás, végül tüdőgyulladást kapott. Átvitték a fogház kórházába.

MESÉLŐ: Még lázas önkívületben volt, amikor a szomszéd ágyon meglátta Gordánát. Tudta, hogy hosszú vita után a közösség Gordana ellen bojkottot hirdetett, de lázas volt és erőtlén...

GORDANA: Majd megigazítom a párnádat! Jobban vagy, Anna? Ne is szólj, csak pihenj! Mindjárt kérek egy kis finom teát! Citromunk is van!

ANNA: *(lázasan)* De jó vagy hozzám egyszerre! Ne gondold, hogy elefelejtetem... Hogy könyörögtem neked, Gordana, hogy adjál összeköttetést a Szerémséggel! Újvidéken 41-ben... Meg akartam menteni Rókust. Most halott! Mekkora utat megtettünk, hogy eljussunk a Szerémségbe! És milyen borzasztó utat...

GORDANA: Téged nem fog senki hibáztatni. Mindenki tudja, hogy jó pártfutár nem tudtad felvenni. Mit gondolsz, én szívesen ülök itt?

ANNA: Nem tudom. De valami még sincs rendben veled, Gordana. Nem is lenne szabad beszélnem veled.

GORDANA: Téged nem fog senki hibáztatni. Mindenki tudja, hogy jó pártfutár voltál, mindent megtettél. Bezzeg engem támadnak! Majd egyszer kiderül, meglátod, hogy ártatlan voltam.

ANNA: Minek az a sál a nyakadon?

GORDANA: Fáj a torkom.

ANNA: Akkor hallgassunk. Hallgassunk, Gordana!

GORDANA: Hozzák már a teát. Igyál, Anna!

(Zenei átkötés)

GORDANA: Ma jobban vagy? Nem akarsz beszélni velem? Így nem fogsz meggyógyulni! Ne butáskodj, Anna! Itt csak én segíthetek rajtad.

ANNA: *(lassan, félig önkívületben szaval)* Én a halál rokona vagyok. Szeretem a tűnő szerelmet, szeretem megcsókolni... megcsókolni azt, aki elmegy...

GORDANA: Ez mi?

ANNA: Adyt sem ismered?

GORDANA: Adyt?

ANNA: *(lassan, élvezettel játszik a ritmussal)*

Párizsba tegnap beszökött az Ősz.
Szent Mihály útján suhant nesztelen,
Kánikulában, halk lombok alatt
S találkozott velem.

Ballagtam éppen a Szajna felé
S égtek lelkemben kis rözse-dalok:
Füstösek, furcsák, búsak, bíborak,
Arról, hogy meghalok.

Elért az ősz és súgott valamit.
Szent Mihály útja beleremegett.
Züm, züm: röpködtek végig az úton
Tréfas falevelek.

Egy perc: a Nyár meg sem hőkölt belé
S Párizsból az Ősz kacagva szaladt.
Itt járt, s hogy itt járt, én tudom csupán
Nyögő lombok alatt.

GORDANA: Gyönyörű! *(sóhajt)* Ha én úgy tudnék magyarul, mint te!

ANNA: *(lázasan hangja hol felerősödik, hol lehalkul)*

Iszonyú dolgok mostan történülnek,
Népek népekkel egymás ellen gyűlnek,
Bűnösök és jók egyként keserülnek,
S ember hitei kivált meggyengülnek.
Ember hajléki már rég nem épülnek,
Szívek, tűzhelyek, agyak de sérülnek...

GORDANA: Ó, ha én úgy tudnám a magyart!

ANNA: *(új hévvel)*

Halál mezőkön új bitófák épülnek...

Halál mezőkön új bitófák épülnek,
Nagy tetejükre kövér varjak ülnek,
Unják a hullát, el s vissza-repülnek,
De az emberek meg nem könyörülnek.

(Zenei átkötés)

GORDANA: Ma nincs lázad.

ANNA: Még mindig fáj a torkod, Gordana?

GORDANA: Fáj. Tudsz még verset?

ANNA: Te is könnyen megtanulhatsz néhányat.

GORDANA: Nem megy. *(nagyot sóhajt)* Persze, ha én úgy tudnék magyarul, mint te.

ANNA: Ne sóhajtozz! Mi lenne akkor?

GORDANA: *(megváltozott hangon)* Nem ülnék Nosztrán!

ANNA: *(felfigyel)* Hogy érted azt, hogy nem ülnél Nosztrán?

GORDANA: Nagyon egyszerűen. A magyaroknak kell a munkaerő, és én azt hiszem, hogy a hatóságok hajlandóak lennének kiengedni téged, hogy dolgozhass. Hiszen te gyakorlott munkásnő vagy. Elmehetnél, mondjuk... Csepelre.

ANNA: *(echóban)* Álmodok? Ez kémkedésre való nyílt toborzás! Ó, ez a Gordana! Mégse lett volna szabad szóba állnom vele! Tizenkét évi fegyházat kaptam. Majd csak úgy kiengednek! De lássuk csak, mit fecseg még össze ez a nő?!

ANNA: Hogyan gondolod ezt, Gordana, hogy engem kiengednének?

GORDANA: *(felbátorodva, durván felnevet)* Tudod ezt te, Anna, nagyon jól. Hiszen értjük egymást. A hatóságoknak természetesen szükségük van értesülésekre!

ANNA: *(gúnyosan)* Úgy?!

GORDANA: De nem! Ne szakíts félbe! Csak nem képzeled, hogy rosszat akarnék neked. Rólam valóban mindent összehordtak, de esküszöm neked, Anna, megbánják még egyszer. Én tudom, hogy mit csinálok, és kinek az utasítására. *(bizalmasan)* Anna, ha már egyszer kinn leszel, azt tehetsz, amit akarsz, egész bizonyosan haza is szökhetsz majd, vagy át a partizánokhoz. Nekem biztos

értésüléseim vannak, hogy Pestről egész csoportok mennek át hozzánk a partizánokhoz. Állandó biztos kapcsolatok vannak!

ANNA: És te össze tudsz hozni ezekkel az emberekkel?!

GORDANA: *(nagyon titokzatosan)* Nincs felhatalmazásom, hogy most bármit is mondjak neked. De ha vállalod és kímész, én mindent megteszek.

ANNA: Nincs felhatalmazásod?

GORDANA: Mondtam már...

ANNA: Nem megyek!

GORDANA: Mi bajod van egyszerre?

ANNA: Nem megyek! És többé tudni se akarok rólad! Leveheted azt a sálát a nyakadról, és takarodhatsz innen. Hagyj magamra! Hagyj magamra!

GORDANA: *(gúnyos kacajjal)* Bolond!

ANNA: *(echóban)* Kémnek menni Csepelre! Akadhat-e ennél mocskosabb dolog? De hogy is merészkedik ez a Gordana ilyesmit felajánlani nekem? Mert Rókus nincs, ezentúl belém fogják törölni cipőjüket az ilyen alakok? Én Rókus nélkül is ember vagyok, remélem! Az alávalója! *(erős echóban)*

*Népek népekkel egymás ellen gyűlnek,
Bűnösök és jók egyként keserülnek,
S ember hitei... ember hitei
kivált meggyengülnek...*

(Zenei átkötés)

MESÉLŐ: A hosszú épület jobb és bal oldalán az első és második emeleti erkélyről nyíló szűk kis cellák mindegyikében a mi lányaink gubbasztanak. És megindult a keresztes hadjárat ellenük. Papok és apácák járják a cellákat, kedves beszélgetésbe elegyedve a szóra éhes, magányos teremtményekkel. Az idősebbekkel mérsékeltlen politizálnak, háborús anekdotákat mesélnek; a fiatalabbaknak, akik a razziában elpusztult szüleiket siratják, a síron túli életéről beszélnek, a kedveseikkel való találkozásról.

SZERZŐ: *(echóban)* Egy napon a sétán Dit, a szabadkai munkáslány csatlakozott hozzám. Dörmögő hangjában félelem lapult.

DIT: Ma legyél velem a sétán! Menj előttem! Ismét bejött hozzám Angelina nővér. Tudod, az a madonna arcú, aki színésznő akart lenni.

SZERZŐ: Tudom. A szülei nem engedték.

DIT: Az.

SZERZŐ: Nálam a református pap volt. És?

DIT: Már néhány napja bejár a zárkamba, és zaklat.

SZERZŐ: Zaklat?

DIT: Ma megtudtam, hogy mit akar. Karácsonyi ünnepélyre készülnek. Azt akarják, hogy legyek nekik angyal az életképben. Jól kifundálták. Én meg az angyal!... Gyönyörű rózsaszín selyemruhát hozott. Azt mondta, ha elvállalom a szerepet az enyém lesz. Másoknál is volt. Tudod, azoknál a fiatal parasztlányoknál. Azt mondta, hogy azok beleegyeztek. Újságolta, hogy templomi énekkar is lesz egytől egyig a mi elvtársnőink soraiból. Képzeld, amilyen rafináltak, hoznak fényképészt, és a képeket beteszik az újságokba „Megtért bolszevista

nők” címmel. Jó, mi? Megjelenek az újságban angyalszárnyakkal!... Mondj már valamit! Te nem hiszel nekem? Amióta itt vannak ezek az újvidéki lányok, szóba se állsz velem!

SZERZŐ: Ugyan, Dit!

DIT: Könnyű lenne Angelina nővért elzavarni...

SZERZŐ: Tudom, Dit.

SZERZŐ: (*echóban*) Könnyű Angelina nővér látogatásait visszautasítani. De hogyan lehet elutasítani a szürke, egyhangú napok sorát? Mi lesz, ha az Angelinával folytatott beszélgetés többé nem lesz unalmas? Ha majd vágyódva várjuk lépteit az első emeleti erkélyen, mint egyetlen bizonyítékát annak, hogy még élünk?

DIT: Angelina nővér már mindennap kivezeti azokat a lányokat valami könnyű munkára. Kedveskedik nekik, diót osztogat. Mit tegyünk?

SZERZŐ: Írsz-e még verseket, Dit? Szerettem a verseidet.

DIT: Mivel írnak? Tudod, hogy mindenünket elvettek.

SZERZŐ: Fejben is tarthatod őket.

DIT: Már csak azokat ismétlgetem magamban, amelyeket Szabadkán írtam. Emlékszel, amikor a cigányasszony megszülte nálunk az asztalon a kisbabát? Milyen szép verset írtam! Meg te is írtál. Mindenki egészen odavolt. Most mintha már meghaltam volna. Egy gondolat sincs az agyamban!

SZERZŐ: Holnap elhozom a tartalék ceruzámat.

DIT: (*szinte hangosan, boldogan felnevet*) Nagyszerű!

SZERZŐ: Vigyázz, még az erkélyen átadom.

DIT: Tudtam, hogy te írod az előadásokat.

SZERZŐ: Vigyázz a ceruzára, még szükségem lehet rá! Ha kutatás lenne, rejtsd a radiátor bordáiba! Úgysem fűtenek.

DIT: Mi lesz a lányokkal?

SZERZŐ: Az a fontos, hogy te ne legyél angyal.

DIT: Tudsz a többiekkel is beszélni?

SZERZŐ: Ha nem én, akkor majd más.

DIT: Most nem is hozzák őket a közös sétára.

SZERZŐ: Majd kieszélünk valamit, hogy beszélgethessünk velük. Csak ne aggódj! Nem szeretem, ha rosszkedvű vagy. Rám nézel azzal a nagy, szomorú szemekkel, és én mindjárt sírni szeretnék.

(*Mind a ketten nevetnek, majd zenei átkötés.*)

SZERZŐ: (*echóban*) Magánzárka... A nővérek mégiscsak gondoskodtak róla, hogy valamivel elteljen a nap. Kis asztalkámat fehér vászondarabkák fedik. Ráncba szedett fityulákat varrok az apácáknak. Finom, aprólékos munka, el lehet vele bajlódni. Erna nővér, a varrónő bejön, hogy megnézzze, hogyan halad a munka. Kezébe veszi a kész fityulát, hosszan és szakszerűen vizsgálgatja, megnézve minden varrást.

ERNA NŐVÉR: Szépen dolgozik. Tanult varrni?

SZERZŐ: Nem.

ERNA NŐVÉR: Az hogyan lehet?

SZERZŐ: Nem olyan nehéz ez.

ERNA NŐVÉR: De magabiztos! Persze maguk mindent tudnak tanulás nélkül is!

SZERZŐ: Nem akartam lebecsülni a munkát. Édesanyám jól varrt.

ERNA NŐVÉR: Ezzel kellett volna kezdenie. De miért hagyta abba a varrást?

SZERZŐ: Gyenge a világítás. A lámpa nagyon magasan van. Egészen a mennyezeten. Nem látok jól.

ERNA NŐVÉR: Pedig látni. Hogyne lehetne látni.

SZERZŐ: Én nem látok.

ERNA NŐVÉR: Sajnos, olyan parancsot kaptunk, hogy oltuk el a lámpát azokban a zárkákban, ahol este nem dolgoznak. Takarékoskodni kell. No, oltsam?

SZERZŐ: *(echóban)* Milyen kihívóan és gúnyosan néz ez a kis fonnyadt arcú apáca! A fejét kacéran félrebillenti, hogy keményített főkötőjének szárnyai megremegjenek. Ezt a mozdulatot a tükör előtt próbálhatta. Színészno ez mind! Hogy is jutott eszembe, hogy olyan őszinte magyarázatot adjak arról az átkozott lámpáról?

SZERZŐ: Oltsa el!

ERNA NŐVÉR: Kérem.

(Zenei átkötés)

MESÉLŐ: Délután 3 órakor kezdődik már a magánzárkában a téli éjszaka. A magasan fekvő, kis rácsos ablak nem képes befogadni a gyenge téli nap világosságát.

SZERZŐ: *(echóban)* Mit kezdjen az ember a hosszú éjszakával? Gondoljak az otthonomra, az elvtársaimra? Másra se gondolok mindennap, reggel és este. Megkísérlem elképzelni, mit csinálnak ők odakinn. Az erről alkotott kép azonban mindennap valószínűtlenebbé válik. Gondoljak halott édesapámra? De apám nem vigasztal, hanem üldöz egyre fárasztóbb álmaimban! Álmodom: Apa az ablak mellett ül és olvas. A könyv a térdén. Csend van. Egyszerre azonban alig hallható nesz, nyugtalan rezgés kél. Ő felkapja a fejét, és hallgatózik. Három lépésre állok tőle, a szívem összeszorul, érzem, hogy valami borzasztó dolog fog történni. Tekintete zavarossá válik, ajka görcsös hullámvonallá változik, felugrik a székről, kiabál, ahogy legsúlyosabb perceiben kiabált, én nyújtom a kezem feléje, de ő valami örvénytől megperdítve eltűnik. Iszonyodva, hideg verítékben fürödve felébredek. Valamikor, első letartóztatásom idején, Kikindán — nyolcadikos gimnazista voltam akkor — számokkal szórakoztam. Ülök a dutyiban a fapriccsen, és számokat emelek négyzetre, köbre. Mert nem szabad az érettségire gondolnom, amelynek talán be is feleltem, és vele együtt az egyetemi tanulmányaimnak is. Négyzetre és köbre. Elkezdem ezt Nosztrán is. De azután eszembe jut egy társasjáték.

MESÉLŐ: Összeül egy csapat diák. Egyik mond egy földrajzi nevet, egy fogalmat. Például azt, hogy:

I. FÉRFIHANG: Duna.

MESÉLŐ: A következő olyan nevet köteles mondani, amely az előző szó utolsó betűjével kezdődik, tehát:

I. NŐI HANG: Attika.

MESÉLŐ: Aztán:

II. FÉRFIHANG: Amszterdam ...

III. FÉRFIHANG: Mocacco ...

SZERZŐ: (*echóban*) Minden délután, amint ereszkedni kezd a szürkület, és a zárkámban nem gyullad meg a lámpa — a kapcsolók kint vannak a folyosón —, bebugyolálom magam a takaróba, felülök az ágyra, kezdem a játékot... Ment is ez néhány napig, de a játék mind szenvedélyesebb, mind fárasztóbb lett. Városok, hegyek, folyók nevei ismétlődtek hosszú sorban, logikai kapcsolat nélkül, s elveszítették alapértelmüket, térbeli és időbeli meghatározottságukat. Egy este azután nem voltam képes elaludni. Akaratom ellenére folyt tovább az értelmetlen betűk láncja, és bűvös, mozgó körbe zárult.

HANGOK: Eszék, Karlovác, Cegléd, Dráva, Afganisztán, Nürnberg ...

SZERZŐ: (*echóban*) Késő éjszaka van már, világospiros, fekete, vörös és ibolyaszín karikák kelnek és örvénylenek előttem. Aztán feneketlen szakadék nyílt a lángoló körök örvényében, s én eszméletemet veszítve elsüllyedtem benne.

MESÉLŐ: De nem üdítő álom ez, inkább valami mély ájulás, valami nagy me-revedés, aminek tudatában van az ember, de nem képes leküzdeni; valami nagy, szívre nehezedő és fojtogató lidércnyomás ...

SZERZŐ: (*echóban*) Félek az éjszakától meg a nevekkel való játéktól. Minél jobban félek, annál arcátlanabban tolakszanak a nevek, már nem hagynak békén nappal sem, a sétán, varrás vagy írás közben sem. Írom az előadásaimat, de többé nem tudnak lekötni. Sietni kell — milyen szörnyű kényszer! —, hogy folytatódjon a játék, feledésbe ne merüljön az utolsó betű:

HANGOK: ... Gorica — Áden — Nigeria — Amerika — Aragon — Nevada ...

SZERZŐ: (*echóban*) „Állj! — kiáltottam valakinek ott belül. — Várj csak, míg eszembe jut, hol is van az az Aragon (harcok folytak ott?) Nevada! Mi is volt az? Merre is van Nevada? Minden megmaradt erőmmel igyekeztem abban az országban maradni, abban a Nevadában, igyekeztem elképzelni a végtelen prérík földjét (vajon a végtelen prérík földje az?), de semmi sem tartóztatott ott. Sem a magas, nedvdús fű, sem a vágató vadlovak, sem a természetes cowboyok, sem az ismeretlen rajokkal teli végtelen ég ...

MESÉLŐ: A karika szakadással fenyeget! Az értelmetlen nevek láncja úgy rágja az agyat, mint a rozsdá a vasat.

(*Zenei átkötés — kulcscsörgés, léptek, moraj.*)

JANKA NÓVÉR ÉS FAZEKASNÉ: Séta, séta, séta ...

JUDIT: Fogd! Ezt az éjjeliórtól kaptuk. Menj előttem a sétán! Úgy látszik, Sztalingrád körül valami történt! Minden arra vall, hogy a németek visszavonulnak. Ez fordulópont! Nem gondolod, hogy itt az ideje, hogy mi is tegyünk valamit?

SZERZŐ: Én is éppen erről akartam ... Már attól tartottam, hogy beleőrülök a magánzárkába ...

JUDIT: (*szomorúan*) Igen, én is nehezen ...

SZERZŐ: Te orvostanhallgató vagy ...

JUDIT: Mit ér az! ... De ha teszünk valmit, ha ismét megmozdulunk, mindjárt jobb lesz, meglátod ...

SZERZŐ: Amint ezt elolvasom, átadom Verának, Milának meg Dušankának, és mindent megbeszélünk.

(Rövid zenei futam)

VERA: Kihallgatást kell kérni a helyettestől.

JUDIT: Úgy van! Tudomására hozzuk ismét, hogy mi annak a jugoszláviai mozgalomnak vagyunk a tagjai, amely az egész szabadságot szerető emberiséggel a fasizmus ellen harcol.

VERA: A helyettes angolpárti.

JUDIT: De függ az egyháztól.

VERA: Egyszer már felelősségre vonták, hogy túl elnéző velünk szemben.

SZERZŐ: Ezt honnan veszed?

VERA: Meglátogatott, amikor beteg voltam. Teát hozott meg levelet édesanyámtól, és azt mondta, meg van lepve, milyen meleg, szerető leveleket írunk haza.

JUDIT: Persze elolvassa a leveleinket!

VERA: A kommunistákról azt hallotta, hogy nem tisztelik szüleiket.

SZERZŐ: Jól megzavartuk az apácákat. Azt se tudják, hova rakjanak bennünket. És ki vonta felelősségre?

VERA: Az egyházi atyák ...

(Másik hangtér)

HELYETTES: Egyházi bíróság előtt voltam. Maguk miatt. Azzal vádolnak, hogy túlságosan engedékeny vagyok magukkal szemben! No de ne féljen! Az én lelkiismeretem tiszta! Csak krisztusi parancsolatoknak engedelmeskedem: „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat...” Nem volt joguk elítélni engem, és nem is ítélték el... Én nem is adhatok többet, mint amennyit a keresztyéni lelkiismeretem megenged...

(A korábbi hangtér)

VERA: Azt mondtam neki, hogy mást nem is kívánunk.

SZERZŐ: De azért gyorsan magánzárkába dugott bennünket, és megvont mindent, amit addig engedélyezett.

JUDIT: Már közös munkára is jártunk, amikor egyszerre... Most legalább értem.

VERA: De most engedni fog!

SZERZŐ: Csak semmi elméleti vitát vele! Mindig a darwinizmusnál köt ki, és csúfolódik „öseink"-en.

VERA: Kérni fogjuk röviden, de határozottan, hogy adják vissza könyveinket, írószerszámainkat, tegyenek közös cellába, és engedélyezzenek közös munkát.

(Rövid zenei akcentus)

JANKA NŐVÉR: *(nyitja a zárkákat)* Sorakozó! Hurcolkodás lesz! Hurcolkodás lesz!

(Örömteli nevetés, kuncogás, zsvaj)

Csak ne bízzák el magukat, és ne fecsegjenek! Hármásával lesznek ismét, de hogy ki kivel kerül össze, azt a tisztelendő helyettes főnöknő határozta meg. Nem fogjuk megengedni, hogy a megrögzött kommunisták hatást

gyakoroljanak a fiatal lányokra. A lista Fazekasnénál van. Mindannyian itt vannak? Fazekasné, olvassa fel a névsort!

(Zenei átkötés)

MESELŐ: Szép hónapok következtek ezután. Mielőtt megnyílt volna előttük a német gyűjtőtáborok pokla, a lányok magukhoz tértek.

SZERZŐ: *(echóban)* Közös munkára vittek bennünket egy terembe, vagy ki a kertekbe kapálni, a levegőre. Végre a levegőre! Vasárnaponként egy ünnepeyes teremben műsoros rendezvényeket tartottunk. Néha eljött a helyettes főnöknő, és a zongora mellé ült. Bachot játszott nekünk. Bachot!

(Zongorajáték, a szöveg alatt kissé lehalkul)

DIT: *(súgva)* Én ezt nem tudom élvezni. Sokáig tart még? Csak elrontja a mulatságunkat.

SZERZŐ: Nem, Dit. Gondolj valami szépre! Támaszkodj meg kényelmesen, csukd be a szemed, és gondolj valamire, ami kedves volt életedben! Egy szép tájra, élményre. Próbáld meg! Engedd át magad a muzsikának!

DIT: Igazad van...

(A zongorajáték felerősödik)

SZERZŐ: Egy ilyen összejövetelel ért bennünket a becsempészet hír az AVNOJ második ülészakáról és első kormányunk megalakításáról. A hír a lelkesedés valódi viharát váltotta ki. Nótázás, általános ölelkezés és gratulálás kezdődött. A fiatalabbja örömeiben keresztül ugrált a padokon, az apácák pedig semmit sem értve a dologból, visszaküldtek bennünket a zárkákba.

(Egy mozgalmi dal, pl. „Napkelet, napnyugat, ébredj...”)

SZERZŐ: *(echóban)* Ez az idill azért csak börtönidill maradt. Sokan betegek voltak. Verának a szíve fájt. Engem sokáig láz gyötört, s hogy meg ne fertőzzen valakit — ilyen gondosak az apácák —, ismét magánzárkába dugtak. Magánzárkába!

SZERZŐ: 1944 újesztendeje után meglátogattam édesanyám. A fogadótermet vasráccsal osztották ketté. Anyám áll a rács túloldalán. Már nem is mosolyog. Milyen fárasztó lehetett számára ez az utazás Márianosztráig!

ANYA: Egészséges vagy?

SZERZŐ: Igen.

ANYA: Azt mondják, lázad volt.

SZERZŐ: Ki mondta?

ANYA: Egy nővér mondta az előbb. Azt is, hogy kigyógyítottak.

SZERZŐ: *(keserűen)* Kigyógyítottak?!

ANYA: Hát nem?

SZERZŐ: Nem gyógyítottak. Kigyógyultam.

ANYA: Mitől volt a láz?

SZERZŐ: Nem tudom, anyám.

ANYA: Mekkora és meddig tartott? Mért kell mindent harapófogóval...?

SZERZŐ: Látod, jobb, ha nem tudod. Néhány hétig tartott. Harminchétt, három...

ANYA: Óh.

SZERZŐ: Nincs tudóvészem!

ANYA: Persze hogy nincs. Mindig erős és egészséges voltál. Hogy múlt el a láz?

SZERZŐ: Azt sem tudom. Ne gondolj vele!

ANYA: Szóval most jól vagy?

SZERZŐ: *(kitör belőle)* Ne kérdezz annyit, anyám! Nem vagyok jól! Ide nézz!

ANYA: Óh! Ez mi?

SZERZŐ: Ekcéma a nyakamon, a legrosszabb helyen! Nincs szerencsém ezen a télen. Itt, a fegyházban minden meg van fertőzve. A pokrócok, a szalmazsákok, minden! Azt mondják, ha az ember tíz percig dörgölné a keze fejét egy pokrócba, rühet kapna. S ha a szervezet legyengül: vége... Mindent elbírtam eddig... mindent, de ha ez az ekcéma elterjed? Már látom magam sebekből borítva, és ezt nem bírom...

ANYA: *(Nagyon higgadtan)* Nem fog elterjedni. Majd beszélek az orvosnővel!

SZERZŐ: Azzal ugyan hiába!

ANYA: Nem hiába. Majd meglátod. De beszélhetek mással is. A helyettes főnőknővel?

SZERZŐ: Nem tudom!

ANYA: Nyugodj meg! Biztosan elmúlik. Miért nem mondtad el eddig is?

SZERZŐ: Mintha neked nem lenne más bajod.

ANYA: Nem kértem, hogy kímélj. S ha valaha kértem is, nem úgy gondoltam... Nemsokára vége lesz!... Remélem, tavaszra!

SZERZŐ: Gondolod, anyám? Tavaszra!

SZERZŐ: *(echóban)* Anya elnézett a fejem fölött valahová a messzeségbe. Közben egy kicsit összehúzta a szemét. Pontosan úgy, mintha valami szép képet vagy a saját keze munkáját szemlélné, értékét becsülgetné.

ANYA: Mire a meggyfa kivirágzik!

SZERZŐ: *(echóban)* Világosan megéreztem, hogy anya ott a messzeségben most a nagyapám háza mögötti kis kertben időzik. Van ott két-három meggyfa. Minden évben édes-savanykás, nagy szemű, fekete gyümölcsöt teremnek. Nagyapa háza és ez a kert maradt számára az egyetlen szilárd pont a világűrben. Ott védve érezte magát.

ANYA: Mire a meggyfa kivirágzik!

SZERZŐ: *(echóban)* Összehúzott szembogarában felcsillant a vágy a tavasz, a langyos szellő, a virágos lombok fényűző szépsége után.

ANYA: *(már echóban)* Remélem tavaszra!

SZERZŐ: *(echóban)* Anyának nem volt fogalma, mint nekem sem a kilométerek ezreiről, amelyeket még meg kellett tenni az akkori oroszországi kanyargós frontoktól, a Dnyepertől és a Dnyesztvertől, a Bugtól, Zsitomirtól és Vityebszktől Berlinig. Semmit sem látott előre abból a győzelmes és véres esztendőből, amelyben újabb milliók pusztultak el. Eljött a tavasz, virágot bontottak a fák, gyümölcsük is beérett, de nem őneki. 1944 áprilisában, miután Hitler formálisan is megszállta Magyarországot, két fivérémmel és a család többi megmaradt tagjával együtt parasztszekérre ültették és táborba hurcolták. Szabadka, Baja.

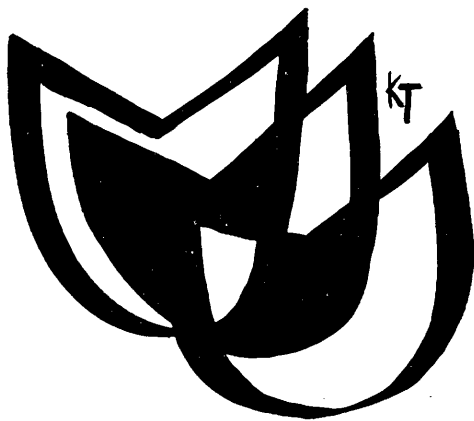
ANYA: *(echóban)* Mire a meggyfa kivirágzik!

SZERZŐ:*(echóban)* Még volt annyi ereje és bátorsága, hogy idősebb fiát megmentse az életnek. A bajai gyűjtőtáborban német tisztek jöttek, wermahtosok, és fiatalembereket kerestek, akik értenek valamilyen mesterséghez.

ANYA: Jelentkezz! Jelentkezz!

SZERZŐ: *(echóban)* — lökte ki anyám a sorból Gyuri öcsémet. A táborból kikerülve, öcsém napokig azon dolgozott, hogy a családot is kihozza. Amikor egy napon keserves rohanás és könnyörgés után engedéllyel a kezében bement a bajai gyűjtőtáborba, értesítették, hogy aznap reggel elszállították őket. Leómozott vagonok, mintha csak arra készültek volna, egyenesen a halálba vitték szeretteinket, az auschwitzi tábor vakvágányára, ahonnan semmilyen út sem vezet tovább...

(Zene)

CSUKA ZOLTÁN

CSORDULTIG TELTEM

*Csordultig teltem veled
göndören kerekedő fölleg
vízcseppek millióit hizlalom
lebegtetem
fájón feszülő szemhatár vagyok
duzzadó égbolt
pitypang bóbitája
magvaim bolyhos ejtőernyői
remegve várják
hogy beléjük kapjon a forró szél
és szerterepítse őket
tested tároló tájaira
ormos szép hegyeidre
völgyeid sötét árnyékába*

A MÚZSA ÜZENETE

*Meg kell halnod, hogy élj,
mondotta borongó homlokú muzsám,
és szélrózsa arca kinyílt,
könnyedén rám mosolygott,
fényárban úszott,
napok és bolygók vidáman körülduruzsolták,
méhek a sárgán tündöklő kast,
én pedig
egybeolvadtam az időtlen
mindenséggel.
Meglendült bölcsóm.*

EGY SZÁL VIRÁG

Vujicsics Tihamér ravatalára

*Legszebb ének a csönd.
Legtöbbet mond a hallgatás.
Tűzgömbbé lettél odafönt,
felfelé robbant zuhanás.*

HA MÁR MEGÉRTEM

*Ha már megértem
ennyi sok-sok évet,
ne hagyj csalódni fenn a hegytetőn,
ne vedd el tőlem, amit adtál, élet,
csírad lehessen, remény — én éltetöm!*

*Ha már megértem,
s bensőmben évek cukra duzzad,
fejem lehajtom; túlrejt gyümölcs,
érj meg te is, ó érlelőm, gonosz Föld,
s gúnyos tintorral rám nyelvet ne ölts.*

*Ha már megértem,
mért volt küszködésem,
annyi sok bánat, megpróbáltatás,
engedd meg végül, hogy az ember győzzön,
s ember maradjon mindig — soha más!*

IDŐK VONULATÁBAN

A kéziratos könyv, melyet a család legvénebbje hagy, immár egy századon át, örökül a legfiatalabb egyenes leszármazottra, igazolja, hogy munkánkat el nem végezte volna más, csak mi, az egészek a része, és ezáltal is gyarapodott nemzetségünk neve, jószágjai, javai, magunk és minden sorstársunk javára.

Elődeink élete, arca, hiteles vonások, hagyományok, babonás erkölcsök, szertartások, lakodalmak, születések, torok, gyötrelmek, nyomorúságok, lakomák, áldomások, a jószágbetegségek gyógyítása, a csillagok járása a nehéz kézzel írt betűkbe gyűjtve, érdes, vastag, barnásszürke papíron.

Írva van: Intelmes idézett maradt reánk Czöveg prókátor nyomán, hogy eleink tudatlanságból vagy gyarapodási érdekből nem mindenkor számolták, ki melyik rokoni ágon követte el az „atyafijaival való összefeküvést”.

Feljegyezték és hirdették:

Tilalmas házasságra lépnek olyan személyek, akik egymáshoz közlelről vérek. Vérek azok a személyek, akik közül egy a másiktól származik, vagy akik egy köztörzsöktől, úgy egy törzsökatyától, vagy törzsökanyától származnak. Az pedig mindegy, akár törvényes házasságból, akár törvénytelen összefeküvésből származtak legyen. Egy fattyú vagy zabigyermekek az ő atyja szintűgy vér övele, mint egy törvényes ágyból született gyermek vér az ő atyjával.

Az atyafiak, vagyis vérek szorosabb értelemben vagy nemzési vérek, vagy szülési vérek. A nemzési vér a nemzés által nékem atyámfia, a születési vér pedig a szülés által nékem atyámfia. Nemzési vérek tehát az én atyám, aki engemet nemzett, az én fiam, az én lányom, az én fiamnak gyermekei, az én leánytestvérem, az én férfitestvérem, az én atyámnak férfitestvérje, az én férfitestvéremnek a fia; születési véreim az én anyám, aki engem szült, az én nagymamám, az én leányomnak gyermekei, az én anyámnak férfitestvérje, az én anyámnak leánytestvérje. Mivelhogy pedig a férfiak mindenkor csak nemzeni és soha nem szoktak szülni; az asszonyok pedig mindenkor csak szülni, és soha nem szoktak nemzeni, innen vannak férfiatyafiak, vagy fiúság, és vannak leányatyafiak, vagy leányág.

A halandók számára megjegyzendő még, hogy az ipám, napám, a sógorság, a mostohagyermek, a leszármazottak, a megözvegyültek a hovatartozásuk ágazatában a tör-

vényes vagy törvénytelen ágyban való összefeküvése tilalmas. Az elkövetett közeli vérségi bűn színe olyan erős, hogy azt „sem szódás, sem hamuzsíros lúggal ki nem vehetni”. A szervezetet, lelket tápláló piros vér, szív, ér, lüktető üteme, áramlás, keringés, tódulás, ömlés, lázítás, tapadás, párolgás, áldozat, alkat, ontás, szomj, fertőzés, bőség, pangás, szegénység, vád, tanú, nász, kötelék, szerződés, zivatar, rög, bosszú, duzzadás a mindenségben együtt miként lesz vágy, izgalom, érzélem, magatartás, viaskodás, engesztelés, indulat, szabadság, kötelék, kapcsolat, nemzés, származás, atyafiság, testvérség, vérség.

Voltak, akik a földi életben teljes boldogságot állítottak lenni. Úgy is éltek maguk, s az emberek panaszait meghallgatni javaslák. Mondván, mindennek az oka csak emberi nyugtalanság és tehetetlenség lenne. Az emberek testi állapotjokban kívánságaik beteljesülése nélkül irtódnak ki, s egyiknek szerencsétlensége, a másiknak szerencséje ez.

A panaszok megszűnnek, a terhek megkönnyednek, a bántások, bosszúságok eltűnnek, nem léssen rágalmozás, nem bosszuállás, nem irigység, bú, avagy bánat, már az emberek megismerik, csak magok tehetik magokat boldoggá, s nem kereshetik azt sehol is magokon kívül.

Az embernek szüntelenül nagyobb tökéletességre önként törekedésében, a mesterségek előmenetelében több akadályokkal kell küszködnie, azáltal annál buzgóbb törekedésre ösztönöztetve élhetnie.

A gyarapodást a szorgalom és iparkodás szüli, de még okos szabadság és tartós békesség öszve véve is szükséges.

Igen, okos szabadság és tartós béke... Tatárjárás, Rigómező, Mohács, menekült, elhurcolt, a harcokban elhullott vérség. A zentai csatáig lengett itt a Tisza mentén is a lófarkas zászló, vért ivott az anyaföld, pirosra festette a folyók vizét az itt élő, az ide sodródó, menekülő, bujdosó és visszatérő nemzetek és szülési vérek vére.

A török a gyermekek után is fejadót fizettetett „azoktól, kinek fejük karimája már egy bizonyos meghatározott domborúságra telt”. A gyermekek tizedelői, az adóbeszedők házról házra jártak és kinek feje a mérésre használt „cirkalom forma fejmérőt betülté”, 200 aspert kellett fizetnie.

Sok atyának, kit sok gyermekkel s kevés pénzzel áldott meg az Isten, nagyon sanyarúnak látszék a gyermekefejadó, s inkább odaadta gyermekét; mert így minden efféle terhektől és nyomorúságtól megmenekedett.

Súlyos váltságdíjért tarthattak gyermeket, akiknek volt, és volt, és mindig lett, vérségünkben is, erre életünk és minden itt élőnek élete és anyanyelve a tanúság. Mennyi megpróbáltatása volt a mindenkori „törzsökanyának”, aki a török világ idején élt.

A török férfiak az keresztény asszonyok és leányok után sokat lesekelődtek, s minden módon igyekezének őket szándékaikra hajtani. Azokat, akik megtetszenének szemeiknek, hol erőszakkal, hol pedig nyájasan, törvényes szín alatt fele-

ségül vették. Ez okozta, hogy sok leány szüleit s atyafiait, sok asszony férjét elhagyá, elcsábitva a ruháktól és csecsebecseségek szépségétől vagy a török deliségétől.

A leány, ha valamely töröktől teherbe esett, nem mehetett többé keresztényhez feleségül, még gyermekét sem vala szabad keresztény papnak megkeresztelni, s aki ezt mégis megtette, annak a török életét vette. Sok ilyen erőszakoskodás mindennapi volt. Megjuhászodtak a rossz férjek ugyan, kímélte kinek jó feleség jutott, de kinek rossz, az jobban kínoztta, hogy tőle megszabaduljon. A török meg huncutul sokat tettetvén kínoztatását a szerelem dühétől, s ha kívánsága kérésének nem engedtek, a bíróhoz ment bajait panasolni, s ha leány miatt a szerelem forráságában magát valóban megölte, az imádott leányra a legterhebb rabság járma várakozott.

Ne higgye senki, hogy a tatártól, töröktől illendőbben viselkedett a német, a francia s minden erre járt hódító. A kuruc időkben a labanc ellen, a copfos urak világával viaskodott a szabadságszeretet, meg mindazon gyalázatossággal is, melyek ebben a küzdelemben az úriság, bőség, az erősebb önkénye elkívánt a szorgalmasoktól, s önbíráskodott javakban, jószágban, leánykák, asszonyok véreben, nevük írásában és nyelvük gyakorlásában.

Nos, nemzési és születési véreim, kiknek gyarapodását a szorgalom szülte, törzsökatyáink és törzsökanyáink vére által kik itt maradtunk, mert elődeink gyermekfejének karimája szűknek találtatott, vagy kifizették értük a válságdíjat és nemzések és születések felmérhetlenségében dédapáink számontartásáig jutottunk, mekkora is a mi vérségünk, kik is a vérrokonok, a közös ősök.

Háborúskodás, tűzvész, dögvész, árvíz, éhség, a kíméletlen időjárás kényszere hajtotta az élőket; menekült ember, állat, békésebb, jobb, biztonságosabb vidékre, mocsarokból a dombokra, s kavargott a népség, s vele a jó, vagy a rossz érzelem, úgy, miként a kopárságot, a mocsárvilágot váltja a dombtető, a puha fű, kövér legelő, a távont belátható békés mezőség; és sokasodtak az elporladt nevek, jeltelen hantok, a múltba merültek a szülőhelyek.

A veszendő élet folyamán a szegedi Alsótanyákig is eljutott a vészvár: Jön a víz!

Nagyapám még gyerekek volt. Az apjától tudja, de emlékezett is, hogyan szaggatták föl a kerítéseket, hogy szabadabbá tegyék a menekülés útját. Dédanyánk sopánkodott vagy foházkodott: „Zsiványtól mentsen Isten, a betyárral csak elvan az ember.” Pedig akkortájt az Alföldön már régen nem betyárkodott Zöld Marci, Bogár Imre, Rózsa Sándor... Azt viszont a családban tudni vélték, hogy Veszelka Sándornak a Felsőtanya részen százötvennyolc katasztrális hold földje volt, amikor az árvíz elől el nem menekült. István és József testvéreink százhatvanholc katasztrális hold földet mondhattak magukénak. Igaz, Volford Istvánnak és nejének közösen az első világháború kezdetén kettőszázharminc katasztrális holdat sikerült becsülettel és örökösödés útján egybegyűjteni. Ezek a testvérek ott maradtak a szegedi tanyavilágban.

Amikor útra indultak, dédapámék sóhajából fölszakadt: „Olyan messzire menekülünk, mint amennyire tőlünk az Adar csillag megyen.” Melyik is lehet az Adar csillag? Ma már talán senki sem tudja közülünk. Itt telepedtek ők meg, megint a Tisza mentén, az ő Adar csillagjukkal, Adán. Véreink egy népes családja Bácsgyulafalvára, a másik ágazat Szajánba ment, és míg az öregek éltek, látogatták egymást lakodalmakban, temetéseken, vásároknak, búcsújárások. Díszes, fényes lószerszámok, szép lovak, parádés kocsik, tisztességes ruházat mutatta, hogy az árvíz menekültjei gyökeret eresztettek, mélyet, kitéphetetlent, mert a gyarapodást a szorgalom, az iparkodás szüli, meg az okos szabadság és a tartós béke. A szabadsággal még ugyan nem lehettek megelégedve, de a béke megvolt. Milyen is volt az a régi boldog béke világ? Erről megjegyzendő, hogy a századfordulón már osztálykülönbségről, egyenlőségről tudtak az emberek.

Születési vérként vagyok a családban, nemzési véreim messzibbről jöttek. Már a török világ előtt találkozni a névvel, s a török defterekben adófizetőként tartják számon eleinket.

Apai nagyapám olyan eseményre nem emlékezett soha, hogy valamikor Kunságból jöttek volna idetelepedni. Úgy maradtak ránk az emlékek, hogy számára ez nem is volt lényeges kérdés. Itt vagyunk, akire az ész vissza tud emlékezni, azok is itt éltek. Születési anyakönyvek, nemlétezésük folytán, hallgatnak. Kutyabőrös iratról sem tudnak, de más állati bőrről igen. A ránk maradt emlékezésekből tudni, hogy nemzési véreim között olyan nagy volt a szegénység, hogyha télire ruházatot akartak, akkor valami baltafélével és botokkal mentek rókát vagy farkast ölni. A farkasbőr viselése folytán ránk is ragadt a Farkas előnév.

Az a fiatalkorában dacos tekintetű kemény férfi úgy vitte el a birtokos házból a törékeny lányt, mint a mesebeli szegénylegény a királylányt. Amikor én általuk megszülettem, abba a kemény papírú nagykönyvbe beírta anyai nagyapám, hogy férjhez ment a lánya és fiát éppen úgy Jánosra köröszölték, miként az ő elsősülött gyereket.

Az öreg virilista megbocsátott lányának. A megbékélés évei mutatták meg a szegénylegény munkabíró erejét. Apám tartotta karjaiban anyai nagyapámat, mikor haldoklott. Én csak arra emlékszem, hogy dédelgetett szép lovai azon a délutánon az ézengéstől megijedtek és a jászolba ugrottak.

Vérségünk eddig még ki nem apadt folyamába az idők alatt más vérségek erecskéi, patakocskái keveredtek, és keverednek; vérségünk átfolyik más vérségek folyamába. Ma már csak részben tudjuk látni a vérgyűjtő és vérválasztó mélységeket.

Tegnapnak a jelen a folytatása. A gyermekkori élmények elkísérnek egy életen át, legendák, mondák, ereklyék maradnak rád, öröd, gazdagítod és véreidnek örökül hagyod.

A Tiszára mentetek ivóvízért a nagybátyáddal. Ő vödörrel hordta a kocsihoz a vizet, te a kocsin áltál és öntögdted a hordóba. Megtelt a hordó, utána megfürdettetek a lovakat, a kocsikerekek is megdagadtak a vízben, és indultatok haza az öreg házhoz.

A tiszta kamrában állt az a hatalmas vízszűrő dézsa, mozdítható tetővel, meg nyitható ajtóval, az oldalán lent csappal. Szombatonként ezt a víztartályt kellett telehordani, hogy egész héten át legyen mit inni. Eltűntek ezek az edények, csak az emlékezés őrzi őket.

Kivágták azt a hét nyalábnyi, vastag eperfát, ahol olyan jó volt hallgatni alatta a vének beszélgetését. A régi testvérlátogató alkalmak: disznótorok, téli esték, éves ünnepek, vásárok, lakodalmak öröme, temetések bánata, a születések meghittsége, a jó hírek fogadása, a vándorok megvendéglése, az éjszakai szállásadás és megannyi történés, íratlan emlék.

A halál mindig bejelentés nélkül érkezett. Apai és anyai öregapáink halála után a születési ágon János, Antal, Péter, István bátyáink, Örzse, Kati, majd Maris nénéink és Pali bátya ment el vissza nem térő búcsúzással. A nemzési ágon Pali, István, Sándor, Jóska bátya, Csöre néne és a gyermekeiket temető öreganyák mentek el csontjaikat földdé porlasztani.

A sógorok: a Lengyel, a Lőrincz, a Vargák, az Urbán; meg az ángyikák: az Izsáki, a Kaszás, a Retek, a Bacsí, a Takács, a Csepál, az Árva, a Kós meg a többi testvér: a Nyilas, a Csúzdí, a Dudás, a Bakos, a Balogh, a Tóth, a Géczi, a Kállai, a Harnus, a Volford, a Trombitás, a Dupák, a Szabados meg annyian mások elmerültek az időben.

Keveredett és keveredik a vérség, újul és erősödik, és másokat erősít, egymást váltja meg testvérnek, életnek. Az idők vonulatában az öregek mentek, a kicsinyek érkeztek. Miként is tartható számon, hogy a tatárok támadásai után hogyan is maradt ránk a szülővárosunk határában a Tatársziget, vagy a Kőkút, ahol nemzési elődeink nevével találkozunk, és mikor, hol hullik le a családfáról egy száraz levél, vagy mikor bont bimbót az új élet?

A nemzési, születési vérek, sógorságok rengetegében itt tartjuk számon a Laták, a Nyári, a Hajdzser, a Pap, a Keceli, a Lukács, a Farkas, a Boja, a Jakovlyevics, Szeles, Szabó, Szabolcski, Szebasztján, Zapletán meg a többi felbukkanó és elmerülő családi neveket, mindig mást, más vérek érkezését és új családok létrejöttét.

Az öreg kezek már mozdulatlanok. A vérség legifjabb, nemzési leszármazottja a jelent örökíti. Családok, nevek beláthatatlanságában kutat a Fekete-tenger, a Duna, a Tisza, a Maros, a Mecsek, a Szajna, a Neretva, a Rajna, a Bodeni-tó, az Adriai-tenger vidékén, Amerikában azok után, akik már majdnem vagy végképpen eltűntek a szeme elől családjukkal együtt számunkra ismeretlenül, de bizonyosságul emberi történetünk létezésére.

LACZKÓ ANTAL

A RESZELŐ VALLOMÁSA

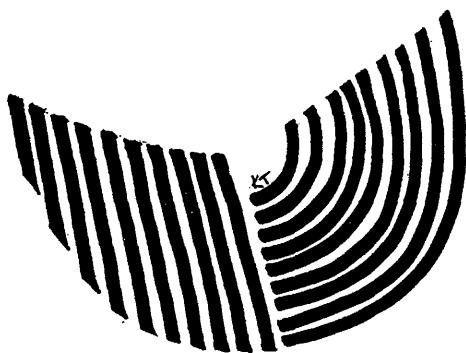
*Apró fogaimat még nyers húsemba
különleges gép barázdázta,
rajtuk a zománc; hőkúráktól,
hideg zuhanyoktól képződött,
velük fogyasztom mindennapi kenyereimet,
kohók szilárd aludttejét,
hozzá súrolódva, harsogva
a párhuzamos szorító felett.
Mozgatóerőm: vasszínével
átítatott izomcsomók lendülete.
Néha megüli fogaimat
e kemény eledel,
felcsikordulok rajta,
s megpattan fogaimon a zománc,
az acélkefe.*

SZERSZÁMKÉSZÍTŐ

*Satupad fölé hajolva
pászt alakverőt,
alakmásnak mérettűrésébe,
finom dörzspasztával viszi át
érzéseit az anyagra,
melynek különleges alakja
biztosít légzést
a lemezsajtóláshoz.
Külön-külön alkotott részek
s darabok családi összhangja
sikerének büszkesége.*

ÚJ MUNKACSARNOKBAN

*Mereven formás vastöbökön
ütközik a tekinteted,
egy gombnyomás
és az acél csikorgó hangján
szólnak hozzád,
feloldódik merevségük,
s főléjük hajolva
a műszak bábeli zsvajában
új alakokban formálódó
verejtékcsöppek,
— fejlődésünk bizonyságául.*

KÉZFOGÁSOK

LÉOPOLD SÉDAR SENGHOR

FEKETE ASSZONY

*Meztelen asszony, fekete asszony,
színedbe öltözötten, amely az élet, formádba, mely a szépség!
Árnyékodban növekedtem, szememet kezed gyöngédsége óvta.
S íme, a Nyár és a Dél közepette, egy magas és elszenesedett hegynyereg
[csúcán,
felfedezlek téged, ígéret földje,
szépséged szívembe sújt, mint villám a sasmadárba.*

*Meztelen asszony, sötét asszony!
Kemény húsú, érett gyümölcs, vörös bor sötét extázisa, száj, ami dalra gyújtja
[a szájam.*

*Tiszta szemhatár szavannája,
a keleti szél cirógatásának tűzében remegő szavanna.*

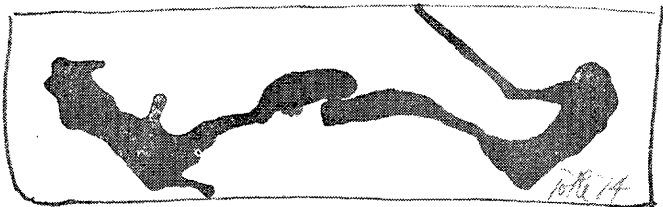
*Szoborba faragott tamtam,
a Győztes ujjai alatt megdöndülő, feszülő tamtam,
mezzoszoprán hangod mélye a Szerelem spirituáléja.*

*Meztelen asszony, sötét asszony!
Olaj, mely semmi fűvásra nem fodródik,
atléták tomporán hús olaj, Mali hercegeinek tomporán.
Égi csillagzatok gazellája, bőrödnek éjjelén csillagok gyöngyei égnek,
A lélek játékainak gyönyöre,
bőrödön az izzó arany habzó visszfényei,
Hajad árnyékában, szemed közeli napja alatt
szorongásom csillog.*

*Meztelen asszony, fekete asszony!
Múló szépséged énekelem, alakodat, melyet az Örökkévalóságba rögzitek,
mielőtt a féltékeny Végzet hamuvá nem változtat,
hogy az élet gyökereit táplálja belőle.*

CSUKA Zoltán fordítása

Léopold Senghorral, a ma már világhíres néger költővel, a Szenegáli Köztársaság államelnökével a sztrugai költői estéken többször is találkoztam, már amennyire egy hétköznapi költő a protokoll szabályai között egy államfő-költővel találkozhatott. Először az ohridi Szent Szófia-templom valóban színvonalas költői és zenei estjén, amikor Aco Sopov makedón költő (egyébként szenegáli jugoszláv nagykövet és Senghor legjobb makedón fordítója) méltatta az estén megjelent néger költő (francia nyelven írt) líráját. Ottani élményem egyik legérdekesebb megfigyelése az volt, hogy mozgása, halk szavai és törekény alakja mennyire a mi egykori Szentelekynkre emlékeztetnek, a másik pedig az, hogy arcáról mennyire az a bensőséges szellem sugárzott, amelyet — milyen különös is a fehér-fekete fotók törvényszerűsége — egyik képén sem láthattam viszont. A záróünnepségen, a hídon, karosszéke ott volt közvetlenül előttem és Ina Jung Brod költőnő előtt, de Senghor, miután versét elmondta és az aranykoszorút átvette, mindjárt át is nyújtotta szárnysegédének, s nem ült le a részére fenntartott főhelyre, hanem elvonult. Ez is a protokoll szabálya volt. A költőnépség ezután már az ő távollétében mondotta el a verseit. Költészetének reprezentatív, kétnyelvű, francia—makedón kötetét is a Szent Szófia-templomban rendezett ünnepségen adták át neki és az ünnepség költőresztvevőinek. Ebből a kötetből fordítottam leghíresebb, *A néger asszony* c. versét, s mutatjuk itt be az Üzenet olvasóinak. (Cs. Z.)

PILLANATOK ÖRÖKLÉTE

1.

Amikor Stojan S. meghallja, hogy mi történik a szomszéd falvakban, kissé gondterhelten gondolkozni kezd majd önmagáról és munkájáról, vagyis azokról a feladatokról, amelyeket elvégzett, és amelyekről úgy gondolta, hogy csak igen kisszámú bizalmas ember tud. Természetesen nem arra gondolt, hogy mindezzel felhagyna, de valahogy óráról órára, napról napra vagy jobban mondva éjszakáról éjszakára az ő tudatába is álnokul befészkelte magát a kérdés: mi lesz, ha a nemkívánatos emberek közül is megtudja ezt valaki, vagy ha a faluban áruló is van! És habár ez számára igen nehéz lesz, elhatározza majd, hogy az ilyen és hasonló kérdéseket kiszorítja a tudatából. És ez akkor lesz majd a legkönnyebb, ha még többet fog dolgozni.

De valahogy épp abban az időben történik egy hasonló eset a szomszéd faluban is. És mi több, ezt az embert ismerte is és tudta azt is, hogy hasonló feladatokon dolgoznak. Azonkívül, hogy ez aggodalommal tölti el, ez nem akadályozza meg abban, hogy még többet dolgozzon... De nem veszi észre, hogy mi is az, ami ilyen munkára készíteti kora reggeltől késő éjszakáig. Ezt valójában csak a szomszédjai veszik majd észre, habár egyáltalán nem lesznek tudatában annak, hogy milyen változásokról is van szó, amelyeket Stojanon látnak.

És ezekben a napokban egyre ritkábban fog eljárni a titkos találkozókra a szomszéd falvakba és mind többet fog dolgozni a ház körül. Meg fogja javítani a kerítést, beszerzi a tüzelőanyagot és a takarmányt, megjavítja a ház és az istálló tetejét, rendet tesz az udvarban, egyszóval úgy viselkedett, mint valaki, aki hosszú útra készülődik, amelyről ki tudja, hogy vissza tér-e majd.

Természetesen nem lesz egészen tudatában annak, hogy miért teszi mindezt, de ösztönszerűleg megérzi, hogy minél előbb meg kell tennie, mint valami nagyon fontosat és sürgőset, mi több, mint valami olyat, ami miatt majd ő lesz a példa a családban és a falu parasztjai előtt és ami miatt tartósan az emlékezetben marad. És amikor befejezi azt, amit szükségesnek tart, akkor majd úgy érzi magát, mint aki megnyugodott, mint aki furcsa győzelmet vívott ki, de amelynek a célját nem tudja és azt sem, hogy ezt a győzelmet miért is kellett kivívnia. De később egy végtelenül rövid pillanatban, amely mégis oly sokáig fog tartani, mint az öröklét, emlékezik majd minderre. Tudatában életre kelnek azok az okok, amelyek életre hívták ezt az előtörténetet. Az előtt az esemény előtt, amely majd történni fog, vagy jobban mondva ez előtt az eset előtt.

Valaki majd éjfél tájban erősen megdöngeti a ház kapuját. Fáradtan és álmosan, Stojan előbb majd azt álmodja, hogy a falu fölött vihar vonul el nagy mennydörgésekkel és villámokkal, ez pedig veszélyt jelent a vetésre, a jószágra, a házra, az emberekre és családjára nézve. Álmában valami félelmet fog érezni, valami iszonyú előrejelzést. De amikor az erős kopogás megismétlődik, de még erősebben, hirtelen megrándul és felébred majd. Először azt fogja gondolni, hogy jobb volna fel sem ébredni, ha mindez csak álom maradna. De akkor meg kell majd értenie azt is, hogy semmit sem bír, mert valaki valóban döngeti az ajtót. Még néhány pillanatig várni fog, hogy megszűnjön a kopogás, és tovább alszik. És meg lesz győződve arról, hogyha ez megszűnne, akkor újra elaludna. De a kopogás nem szűnik meg és ő arra gondol, milyen jó, hogy tegnap az ajtóra új vaszarát szerelt fel a régi faretesz helyett.

De akkor ezek kívülről betörik az ajtót — amit nem lehetett előre tudni —, és bejönnek a házba. Eközben majd csak a durva káromkodásaikat hallja. Megérzi, hogy többen vannak; lehet, hogy ketten, esetleg hárman is. Mindjárt ezután bejönnek a szobába, és Stojan már az ágyban ül azzal a bizonytalan gondolattal, hogy valami még sincs rendben. Csak később ismeri majd be önmagának, hogy ezt nem tudta, hanem csak egyszerűen félt.

Rémülten meg akarja találni a gyufát és később a lámpát is, hogy meggyújtsa, de nem lesz rá ideje. Csak arra lesz ideje, hogy néhány szaggatott szót kimondjon: „Ki az? ... Mit akarnak? ... Ne tegyék? ...” De erre senki sem válaszol. Az egyik rávilágít zseblámpájával, a másik megfogja majd a kezét és a nagy kés lámpafényben felvillanó hegyét bal mellkasához fogják szorítani. Ugyanakkor azt mondják majd neki, hogy semmit se kíséreljen meg, mert ez nem fog segíteni rajta és semmi értelme sincs, hogy ez éppen itt történjék meg a szobában az asszony és a gyerekek előtt.

És megint később, az öröklét egyik pillanatában, Stojan emlékezni fog majd rá, hogy ellenkezni próbált, és érezni kezdte a kés szúrását, és hogyan játszott a zseblámpa fénye a szobában a mennyezeten, az ágyon, ahol a felesége és a gyerekek feküdtek. Emlékezett arra is, hogy a fénycsík alatt a gyerekek is olyanok voltak, mint valami furcsa árnyékok, amelyek majdnem kísértetiesen lebegtek a padló és a mennyezet közt, mint valami megrettent és eltévedt angyalok, akik elvesztek a föld és az égbolt közötti térségben a mai idő és az öröklét között. Emlékezett arra is, hogy a felesége kétségbeesetten dobálta magát a szobában, jajgatott és a hosszú falusi éjjeli hálóingben széttárt kezével úgy festett, mint a kísértetek arca elé helyezett kereszt.

Függetlenül mindettől, az egyik pillanatban csak azt sikerül elmondania a feleségének, hogy ne féljen, és hogy csak vigyázzon a gyerekekre.

3.

Ezután durván kivonszolják majd az udvarra és Stojan érezni fogja, hogy a késszúrástól a bordáin keresztül a lábszárán át csorog a vére. És arra gondol majd, hogy a házban és az udvarban megmaradnak a vérnyomok. S hogy eddig ezt csak verejtékével öntözte, de most a vérével is öntözi. Ez a gondolat még bátorítani is fogja. Mert emlékezni fog arra, hogy mindaz, amit vérrel és verejtékkel öntöztek meg, nem lehet megsemmisíteni.

Amikor kint lesznek, Stojan csak akkor veszi észre, hogy ezek hárman vannak. Az a harmadik a puskával minden bizonnyal az ajtó előtt állt. Ez bizonyára csodálkozással is fogja eltölteni. El fog csodálkozni, mert először azt gondolta, hogy ezek sokkal többen vannak. De ugyanakkor ez a megállapítás azt eredményezi, hogy megmereved a réműlettől. Mert ahogyan hallotta, a többi faluban is majdnem mindig hárman voltak.

Végignézi ezután az udvart, és úgy tűnik majd neki, hogy mindazt, ami itt van, először látja éjjel. Az éjszaka meglehetősen sötét lesz, habár véleménye szerint holdvilágosnak kellene lennie. Ez azt a gondolatot ébreszti fel benne, hogy valószínűleg felhős az égbolt.

Miközben egyik sem szólt semmit, elindultak a birkaól felé. Ez Stojanban azt a gondolatot ébreszti fel, hogy „Mint a birkát...” Az a valaki a lámpával megvilágítja majd az utat és továbbra is fogja a kezét. És Stojan érezni fogja a kés helyét a hátán, de nem tud majd emlékezni arra, hogy mikor helyezték át oda. Az a harmadik a puskával pár lépéssel mögöttük jár majd.

A sötétben nem tudja felismerni, milyen egyenruha van rajtuk, vagy hogy egyáltalán van-e rajtuk egyenruha. Arra fog csak emlékezni, hogy az, aki a kést szorítja a hátához, minden bizonnyal bőrcucsmát hord a fején, mert már előbb észrevette, hogy az arca fölött egy furcsa sötét alapon valami fehér folt van.

Amikor a birkaól mellett vezetik el, Stojannak buta gondolat jut az eszébe, amelyet később szégyellni is fog. Vagyis azt fogja kérdezni, hogy a birkák vajon tudják-e, hogy őt elvezetik, és hogy valószínűleg soha többé nem fogják már látni. Utána pedig még megkönnyebbülést is fog érezni. Ezek bizonyára meg fognak lepődni, amikor megállapítják, hogy az udvarnak ezen a részén kerítés van, amelyet ő épp ezekben a napokban javított meg, és hogy itt nem lehet nagyobb erőfeszítések nélkül kijutni. Lehet, hogy ezt látva, elállnak majd szándékuktól, hogy elvezessék és vissza fogják majd engedni a házba — gondolta Stojan bizonytalanul.

De számukra, úgy látszik, természetes lesz, hogy az udvarból a kerítésen át jutnak majd ki. Ez Stojanban azt a meggyőződést kelti, hogy ezek ott is jöttek be, mint valami tolvajok. Mi több, úgy látszik, tervezték is, ez volt a szándékuk, és most Stojan lesz meglepve mind ezen. Így hát először az a harmadik, a puskás ember kel át. Utána pedig, miközben a puskás ráfogja a fegyvert, várja, hogy a másik kettő őt is átdobja a kerítésen. Ezután az a lámpásos segíteni fog,

hogy a késes ember átkeljen, és amikor az újra a hátához szorítja majd a kést, azt mondja majd a puskásnak:

— Gyerünk, mit alszol, segíts neki, hogy átkeljen . . .

De az a segítség és átkelés olyan kínos és ügyetlen dolog lesz, hogy a lámpásos ember a földre esik. Eközben el fogja veszteni a zseblámpáját is, amely azonnal kialszik. Mindjárt káromkodni fognak és egymást vádolják majd azért, hogy most elvesztették az utolsó fény-sugárt is és teljes sötétségben maradtak. A késes ember később azt fogja javasolni, hogy őt kötözzék oda a kerítéshez és a gyufák fényénél próbálják megkeresni a lámpát. Ezt meg is teszik, és Stojan csakhamar ott áll széttárt karral és lábbal a kerítéshez kötve és olyan lesz majd, mint egy furcsa szimbóluma az ijesztetésnek, amelyet a parasztok nyáron a földekre állítanak, hogy elkergessék a mezőkről a kártevőket.

És Stojan, hogy így áll megkötözve, mezítláb, egy ingben és gatyában, most fogja csak érezni, milyen hideg a föld és az éjszaka, s furcsának találja azt, hogy ezt előbb nem érezte. S ezek most mindhárman gyújtogatják a gyufákat és a földre hajolva körülötte járkálnak majd és egymást szidják és káromkodnak közben.

Ezekben a pillanatokban úgy rémlik majd neki, hogy ezek csak azért gyújtogatják a gyufákat, hogy a föld meglássa az arcukat, s később minél jobban meg tudja őket jegyezni. De a másik pillanatban úgy tűnik neki, mintha egy Fantasztikus és ismeretlen szekta tagjai volnának, akik kis gyertyákat gyújtogatnak, hajlonganak és másznak körülötte, mint valami istenség előtt. És amikor elfogynak a gyufák, mind a hárman négykézláb fognak járkálni körülötte a sáros földben. És Stojannak úgy rémlik majd, mintha disznók volnának egy valótlan kísérteties disznóiban. Utána még egyszer át fog pillantani a kerítésen és megkérdezi önmagát, vajon mit fognak majd csinálni a szomszédjai, ha megtudják mindezt, és vajon kijönnek-e házaikból, ha segítségért kezdene kiáltozni.

Mert érezni fogja, hogy szótlanul oldozzák a kötelékét, és hogy magukkal vonszolják az erdő irányában, miközben az egyik a kezét fogja, a másik pedig a kést szorítja a hátához. A harmadik a puskával a másik oldalról kíséri. És mivel a lámpát nem találják meg, továbbra is a mind sötétebb éjszakában fognak menni, de Stojan érezni fogja, hová is mennek.

4.

Az évnek e táján, kora tavasszal már nem lesz hó, de a föld olyan sáros lesz, hogy mind a négyen mélyen a sárban fognak gázolni. Stojan azonban, mivel mezítláb lesz és ruha nélkül, sokkal könnyebben is fogja majd kihúzni a lábát a sáros szántóföldekből. És most különösen nem fogja már érezni a hideget, hanem csak anynyira, mint amikor azt álmodja, hogy hideg van.

Így érnek majd el az első itt-ott kinövő fáig. S habár egész idő alatt egyikük sem szól, Stojannak ez nem lesz furcsa, mert lehet, hogy

attól félnek, hogy valamelyiküket felismeri, ha megszólal. Különben is mindaz, ami történni fog (kivéve a lámpa körül folyó veszekedést), szóltanul történik meg.

De amikor megtesznek majd még öt, vagy tíz, vagy tizenöt lépést, hirtelen meg fognak állni.

— Azt gondolom, hogy itten — mondja majd rekedten a késes.

— Nem — feleli a másik, aki a kezét fogja. — Még jobban az erdőbe kell jutnunk. De azért itt is megköthetjük a kezét.

Hátrateszik ezekután a kezét, az egyik majd megfogja, a másik pedig kötözni kezdi. Stojan most tisztában lesz mindazzal, ami őt várja és ami történni fog vele. De még egy erőfeszítést tesz, legalábbis képzeletében, hogy önmagát félrevezesse. Menedéket keres gondolataiban. Azt gondolja: ezek valójában azt akarják, hogy vezesse el őket valahová (mert hallotta, hogy ez is gyakran meg szokott történni), hogy útvezetőjük legyen, és hogy az erdős vidéken meg ne szökjön tőlük, megkötözik.

Utána majd tovább mennek. De mivel meredeken felfelé haladnak, a domboldalon most már nem fogják a kezét, hanem egyszerűen csak maguk előtt tolják. Stojan természetesen nem fogja a lépéseket számolni és így nem tudja, milyen mélyen hatoltak be az erdőbe, amikor majd újra megállnak. És habár senki sem fog szólni, és még egymás közt sem beszélgetnek, tudni fogja, hogy tovább már nem mennek, és hogy ez az út vége. S nemcsak ennek az útnak a vége, hanem életútjának a vége is egyúttal.

Mivel ebben a helyzetben fölöttük áll majd, jobbról is, balról is megfoják az ingujját és hátrahúzzák, de csak annyira, hogy egy vonalba kerüljön velük. És majdnem egyszerre mind a ketten ezt fogják mondani:

— Itten ...

A késes továbbra is fogja majd az ingét, a másik, amelyik elvesztette a lámpát, először el fogja engedni, majd utána valamilyen tárggyal a lábára üt, úgyhogy Stojan, mintha lekaszálták volna (és ő is épp e szóra fog emlékezni), arccal a földre esik. Néhány pillanatilag fog majd feküdni, utána pedig a hátára fordítják.

5.

Így fekszik majd Stojan hanyatt az erdőben, a domb alatt, a nyirkos földön, a tavalyi avaron, az összetört ágacskákon, a fák gyökerein, az égre vetett tekintettel, az éjszakában, a sötétben, a nagy feketeségben, s megkísérli, hogy utoljára meglássa a fák koronáját, hogy csillagot lásson az égen. De mivel reggelig még néhány óra kell hogy elmúljon, mindez csak utolsó kívánsága marad, mint valami utolsó búcsú, amelyre sohasem került sor. És nem fogja tudni, hogy a teste a földtől nedves vagy a verejtéktől, vagy az esőtől, vagy régi harmattól, amely ott fénylett valamelyik reggelen egy bizonyos időben és térben. Vagy pedig a teste a saját véréből nedves, mert érezni fogja a sebnek mind erősebb fájdalmát, amelyet a kés okozott

ezen az utolsó úton, vagy pedig a testét még egyszer átszúrták, mivel a kés hegyét állandóan érezni fogja a hátán.

Mivel az éjszaka miatt semmit sem láthat maga fölött, megpróbál majd jobbra és balra nézni, ezt is néhányszor megpróbálja, és most úgy rémlik, mintha a feje ide-oda gurulna.

De mindez csak igen rövid ideig tart majd, csak néhány pillanattig. Mert a késes ember bal térdére ereszkedik és bal kezével a földhöz szorítja az ő fejét. Utána balfelé fordítja, a domb lejtője felé, úgyhogy ha most nappal volna, megláthatná a falut és elbúcsúzhatna tőle utolsó gondolataival és pillantásaival. De — most tudatában lesz ennek — mindezt csak a pillanat kis része alatt teheti meg, mert a falut, a saját házat, a gyerekeit és feleségét soha többé nem láthatja már.

A pillanatoknak e kis részében még valaminek a tudatában lesz: Az a másik, aki elvesztette a lámpáját, megfogja az ő lábát és testének egész súlyával a földhöz szorítja ugyanúgy, ahogyan a késes a fejét szorítja a földhöz. Agyán e pillanatban átsuhan majd a gondolat: „nyársra akarnak húzni”. De nem lesz majd ideje megállapítani, hogy a lába meg van-e kötve, és hogy mit is tehetne, ha a lába szabadon volna. És az, aki a lábát fogja, csak ezt ismételi majd izgott suttogással:

— No gyerünk, gyerünk!

...ami minden bizonnyal azt kell hogy jelentse: kezd el már egyszer, hogy minél előbb végezzünk vele.

Stojan nem fogja tudni, hogy ezt félelemből vagy bátorságból teszi-e, de a fejét újra előrefordítja és felnéz maga fölé, mert ösztönyszerűleg azt fogja érezni, hogy ott valami van, ami e pillanatban került oda. Tekintete áthatol majd az éjszakán és bizonyos magasságban meglátja majd a kést, ugyanazt a kést, amelyet egész idő alatt a testén érzett, amelytől egy sebet is kapott és elég sok vért is elvesztett.

6.

Habár ő (amikor mindhárman kihúzzák a házból) azt mondja majd a feleségének, hogy semmitől se féljen, maradjon a házban és őrizze a gyerekeket és a házat, a felesége mégis csakhamar kiszalad majd az udvarba és úgy mezítláb, félig felöltözve, valami hosszú fehér hálóingben, fejkendő nélkül, hosszú kibontott hajjal, segítségért kezd majd kiabálni, és panaszkodva, sorban keltegetni kezdi majd a falut és azt kiabálja, hogy három fekete ember elvitte magával Stojant az erdőbe a domboldal alá. És nem várva be, hogy lássa, hogy valahol kigyulladt-e a világosság, elindul majd ugyanazon az úton, amelyen elvitték a férjét és gyerekeinek az apját.

Bármilyen furcsának látszik is tudni fogja, hogy a férje hol van. Bizonyára azért, mert a nő, miként a boldog időkben tudja, hogy hol van a boldogság, ugyanúgy a boldogtalan időkben is tudja és ösztönyszerűleg megérzi, hogy hol játszódik le a tragédia.

És amíg az egyszerű fehér parasztruhában közeledik a szántóföldeken át az erdő felé, ugyanakkor úgy fest majd, mint valami kísértet, amelyik ott imbolyog a sáros szántóföldek felett. Mint valami kísértet és angyal, aki a szárnyak helyett testet és tragikus hangot kapott az emberi szenvedés megszólaltatására. S nem várva, hogy a faluban bárki jelentkezzen az élet ösztönétől vezetettve, rohanni fog a bűnös vesztőhely felé abban az elhatározásban, hogy a saját életét is feláldozza az élet nevében.

7.

Stojan most tudni fogja, hogy az élete már csak attól függ, milyen gyorsasággal teszi meg a kés az egy méternyi távolságot, mert nem tudja, milyen hosszú a kéz, amelyik a kést tartja. De nem tudja majd, hogy ez valóban ő-e vagy a föld, amelyből kinőtt, vagy a fák körülötte, vagy a felhők fölötté, vagy az emberek a faluban, vagy valami ismeretlen, ami benne van és körülötte — az akarja-e tudni, kérdezni és magyarázni, mi jut kifejezésre a tiltakozásban, haragban, ellenállásban, félelemben és harcban az élet utolsó leheletéért, a lelke mélyéből, az élet minden kis sejtjének a mélyéből, a föld mélyéből és az égből, a születés és a halál görcséből, a csupasznak élet fennmaradásának a görcséből, amelyik álnokul és egyszerűen át lesz vágva e késsel. Annak nevében akarja-e mondani, hogy üzenetet hagyjon hátra, hogy egy helyen és egy korban hogyan is éltek harcoltak és haltak meg?

„Ha azt gondoljátok, hogy én nem fogok sokáig élni, akkor nagyon is csalódtok. A test egyetlen rándulásából tudom, hogy a kés már nagy gyorsasággal vágja az éjszakát, és hogy a nyakam felé irányul. (És érzem, hogy épp a nyakamat akarjátok átvágni.) De nekem elég sok időm van ahhoz, hogy éljek és gondolkodjak egy egész pillanatig. És amennyiben a kés jobban közeledik a testemben, annyiban növekszik a félelmem is. De emiatt nem szégyellem magamat, hanem győzelmi örömet érzek. Mert minél nagyobb a félelmem, annál nagyobb lesz a ti lelkiismeret-furdalástok és a felettetek kimondott ítélet is igazságosabb. Mert a lelkiismeret-furdalás valójában az elhaltak félelmének a folytatása azoknak a tudatában, akik megölték őket és életben maradtak. Ezért a gyilkosok mindig együtt halnak meg az áldozataikkal. Emiatt is engedem meg, hogy a félelmem végtelen legyen, mert most ez az egyetlen módom arra, hogy bosszút álljak. S mindenki a maga oldalán harcolva, mégis én vagyok a győztes: én egyszerre halok meg egy pillanatban, ti pedig lassan és évekig fogtok haldoklani...”

És ennek a pillanatnak egész kis részében Stojan teste úgy meg-rándul, hogy a kés célt téveszt és mélyen a földbe hatol majd. Utána újra nyomást érez majd a lábára és a fejére és mint valami távoli visszhangot hallja majd a szavakat:

— Te ügyetlen... siess... jönnék...

Stojan agyán átvillan a gondolat: „Van még egy pillanatom és ezt ki kell használnom, mint az örökkévalóságot. Ennek most újra ki kell húznia a kést és újra sújtania kell...”

És ebben a második utolsó pillanatban újra emlékezni fog rá, hogy mindez hogyan is kezdődött, és hogyan hagyta ott a feleségét és a gyerekeit, és hogyan kapta az első késszúrást, és hogyan fogja ez a kés a pillanatnak egy kis része alatt újból vágni az éjszakát, és hogyan fog az ő nyaka felé irányulni.

De a tudatnak e végtelenül kis villogásaiban benne egy egészen különös gondolat és kérdés születik meg, amelyet a reális élet nyelvére, ha egy kicsit több idő volna, így lehetne lefordítani: „Hát nem furcsa, hogy eddig még sohasem kiáltoztam? Nem azt jelenti-e ez, hogy mindez csak rémes álom? És ha ez egy iszonyú álom vagy valami hasonló — és minden bizonnyal az is—, akkor nekem nincs is szükségem arra, hogy segítséget hívjak, mert fel fogok ébredni, amint ez a kés megérint. Az utolsó időben, amikor bekapcsolódtam az akcióba és hallottam hasonló esetekről a többi faluban, többször is hasonló dolgokat álmodtam már. Egy alkalommal ugyanígy éjszaka hárman jöttek el értem, elvonszoltak az erdőbe, és akkor az egyik pisztolyából rám lőtt. Még azt is éreztem, hogy a golyó a mellkasomba fúródott. De akkor felébredtem és boldog voltam, hogy mindez csak álom volt... Lehet, hogy ez is valami hasonló dolog...”

Stojan tudatának ezek a villongásai egy pillanatban megszakadnak egy alig hallható ismeretlen hang miatt, mely úgy hangzott fel, mint amikor a farkas üvölt a saját áldozata fölött. S már a következő pillanatban tudatának következő villanása az lesz, hogy ez a kés újra hasítja az éjszakát az ő teste felé.

De ennek a dühnek, fenyegetésnek és halálnak a hangja még ebben a pillanatban megszakad egy másik női hang, a jajgatás, a kétségbeesés hangja miatt, amelyik bátorságot önt az emberbe és hitet ad az életre és a harcra...

— Stojanom! Stojanom! — hallja majd feleségének, Kajónak a hangját a domb alatt, nem messze a bünténytől.

És ebben a végtelenül kis pillanatban Stojan teste újra meg-rándul ösztönszerűleg kerülve azt, hogy újra halálos szúrást kapjon. Sajnos ebben az esetben nem ér célt. De azt érzi, hogy hirtelen megszabadul a nyomástól és hallani fogja a távozó lépteket. Ez a megismerés ébreszti fel benne a gondolatot: „Mint a dögkeselyűk...”

Ekkor fogja csak a fájdalmat érezni, érezni fogja, hogy a vér hogyan folyik ki a testéből. Azt fogja érezni, hogy a belőle elfolyó vér hogyan köti össze a testét ezzel a dombbal, erdővel és minden barázdával, amelyen átélte a maga negyven évét. Azt fogja gondolni majd: „Íme az én véremnek a nyoma megmarad majd itt is ezen a dombon és ebben az erdőben.”

S ebből a haldoklásból újra Magához téríti egy kétségbeejtő női sikoly, de csak mint egy elkésett visszhang:

— Stojanom! Stojanom! Emberek, ide jöjjenek, itt vannak, lőjtek!

Látni fogja még a paraszti lámpákat, hogyan hullámzanak a sötétben, mint az éjjeli jánosbogárkák, hallja majd az emberek hangját is és az asszonyok jajgatását, hallani fogja még valamelyik lövést is, és megérzi valakinek a kezét a saját arcán, utána furcsán hullámzani kezd majd a levegőben, mint azok a lámpák, és lassan elsüllyedve az eszméletlenség homályába azt fogja még gondolni:

„Lehet, hogy mindez mégiscsak rémes álom volt...”

DÉSI Ábel fordítása

A fenti novellát abból az alkalomból közöljük, hogy Josip Klarski megkapta Szabadka város idei Októberi-díját.

ÖRÖKSÉG

VAJDA GÁBOR

KÁZMÉR ERNŐ FOLYÓIRATA ÉS LEVELEZÉSE TEVAN ANDORRAL

Kázmér Ernő, mint a huszadik századi magyar irodalom kritikusja és egyik sokat ígérő, mégis rövid életű folyóiratának szerkesztője, az 1913 októberében indított Májusban hallat először magáról. A fejlécen az ő neve mellett a Pajzs Eleméré is szerepel, mégis ő vállalja a szervezési munkát, a levelezést és a kéziratok begyűjtését, mert miként egyik levelében írja,¹ kollégája betegeskedése miatt „Tulajdonképpen az egész ügynek egyedül én vagyok a lelke”. Lapja számos fiatal szerzőt és még több kritikust vonultat fel, közöttük azokat, akik félmjelzett nevei az új magyar irodalomnak: Szabó Dezsőt, Kassák Lajost, Franyó Zoltánt, Kaffka Margitot, Nagy Lajost, Karinthy Frigyes és Komlós Aladárt. Programjuk, melyet Szabó Dezső hirdet meg az első számban *Esztétika* címen, expresszionista hangvételű és célkitűzésű; legfőbb feladatuknak individualista-impresszionista elszigeteltségük túlhaladását tartják. Meggyőződésük, hogy az emberi szubsztancia a szavak mögötti mélységben rejlik, s aki idáig leás, egy új közösségre lelve, megszabadulhat felszíni énje társtalan gyötrelmeitől. „Milyen jó megpihenni az éntől, visszanyugodni a mindenbe” — sóhajt fel Szabó Dezső, de — s itt rögtön ki is derül, hogy kedélye teljesen eltávolítja a szelíd Maeterlincktől² — azt is bevallja, hogy mi az ára ennek az egyensúlynak: „Mióta lélek perversálódott az emberbe s szavakba idefeszült a minden élettől, egy nagy tragikum van: az akarat.”³ A platonai visszavágyódással, a passzív maeterlincki kontemplációval nem valósítható meg újra az azóta profanizálódott darabokra hullott ősi egység, a mindennel és mindenkivel ölelkező, „végtelenbe derülő”⁴ misztikus közösség, mert csupán akarattal, permanens akarattal győzhetjük le hangulatok változékony hullámain hánykolódó, egoizmusában gyötrődő énünket. Kázmér Ernő (és kívülé még sokan mások) egy évtizedig fog vergődni e Szabó Dezső által zseniálisan dialógusformában megfogalmazott dilemmában, a misztikus testvériesülő közösségi én és a jelenségek tarkaságának feminin szédületben alárendelődő, a hatásokat képlékenyen befogadó én — dualizmusában. Érdekes, hogy a férfias teremtő principiumot és az esztétikai hitet a nő képviseli a

csüggettségét a magyar táj eredendő passzivitásával igazoló férfival szemben. „A szép harc és akarat és akarat: az ember győzelme az akarat szenvedésében. Az emberi szolidaritás függetlenítése a haláltól; ez a szép.”⁵ Ennek ellenére a Május csak egyik hajszálere annak a gyökérzetnek, mely a magyar expresszionizmust feltáplálta. Szépirodalmi termése és kritikai mérceje mintha Szabó Dezső dialógusának drámai szituációját igazolná: az impresszionista-szecceszionista elemek túltengnek. Ezt — Kázmér illetően — az támasztja alá, hogy ebben az időben a divatos bécsi író, Peter Altenberget olvassa és fordítja leginkább.⁶ Az *Éjjeli muzsikáról* írt kritikában Nádas Sándor dekadenciáját is vele rokonítja. Keresve sem írhatott jellemzőbb kezdősorokat: „A züllött zürzavaros pesti éjszaka minden zokogó kis nyomorúságát, tele aggatva hangulattal, undorral, kétségbeeséssel, írta meg Nádas Sándor első könyvében, a maga érzésvilágától feldúlva és megkínózva.”⁷ Hasonlóképpen ír Szép Ernőnek *Az egyszeri királyfi* című szeccesziozis mesejátékáról,⁸ melynek Élet és Halál között szédülten vergődő királyfija Hoffmannsthalt juttatja eszébe, noha ugyanúgy hivatkozhatott volna Maeterlinck drámáira is.

A Május a negyedik szám után, 1914 januárjában megszűnt. Ennek körülményeiről Kázmérnak a Tevan Andorral, az új könyvek egyik legismertebb kiadójával, a magyar művelődéstörténet jelentős alakjával folytatott levelezése tájékoztat. A kapcsolat a folyóirat ürügyén teremtődik meg közöttük. Tevan egyik levelében arról ír, hogy milyen feltételek mellett venné át a Május nyomtatását; Kázmér viszont recenziópéldányokat kér tőle folyóirata számára, és fordításokat ajánl fel kiadásra. Az anyagiakban nem tudnak meg egyezni, kapcsolatuk ennek ellenére nem szűnik meg, hanem a kritikus és a kiadó termékeny szövetségéhez vezet, aminek eredményeként az új világ- és magyar irodalom kiemelkedő terjesztőjére talál a tízes évek második felében Magyarországon és a húszas évek közepén Csehszlovákiában. Ezenkívül belőle születik Kázmér egyetlen könyve, a világirodalmi kritikákat tartalmazó *Idegen portrék*.⁹ Kázmér kezdetben határtalanul lelkesedik Tevan erre vonatkozó ajánlatán, de a néhány hónapig tartó várakozás közben indokolatlanul elfogy a türelme (nem véletlenül került idegkimerültségében egy időre a herculesfürdői szanatóriumba), és megbánja, hogy kipisztálták elefántcsonttornyából a könyvpiacra. A levelezés arról is tudósít bennünket, hogy Kázmér először háborús írásainak kiadására gondolt, valamint hogy Tevan tanácsára hagyta ki gyűjteményéből nagy kritikusi tévedését, az Omptedáról írt, oktalanul dicsérő méltatást.¹⁰ Belőle tudjuk azt is, hogy a „magyar viszonyokról” egy — Anatole France *Histoire Contemporaine* című munkájához hasonló — íráson dolgozott, melyet ha befejez, Tevan minden további nélkül kiad.

Kázmérnak természetesen jól felismert érdeke, hogy kiadójának minél részletesebben beszámoljon kritikusi pályájának fejlődéséről, arról, hogy mely folyóiratokkal sikerült kapcsolatot teremtenie. A Héten kívül, amelynek rendszeres munkatársa, ezek közé tartozik a Nyugat, a Magyar Figyelő, az Erdélyi Szemle, a Dicső Lapok, az Esztendő, az Új Nemzedék, a Komédia, a Társaság, a Virradat és a Krónika; de elsősorban a Világ, ahová hetente ír könyvekről, gyakran szignó nélkül is. Azt is említi, hogy a forradalom idején indult folyóiratok közül kettőnek munkatársa: a Tháliának és a Vörös Lobogónak. De mindenekelőtt azt újságolja boldogan, hogy könyve megjelenése után alig két hónapra öt lap is méltatta esszéketét: a Világ, A Hét, a Nagyvárad, az Er-

déli Szemle, a Kolozsvári Hírlap. A következő két hónap pedig újabb tizenhat ismertetőt hoz, igazolva a korábbi gyerekes önhittségnek tűnő reményeket.

E leveleiben vallja be ugyanakkor azt is, hogy elsődleges feladatának a könyv ismertetését tartja, ezért természetesen alkalmazkodik a szerkesztőségek politikai és művelődéspolitikai szempontból egymásnak olykor homlokegyenest ellentmondó koncepciójához. Ha tudjuk, hogy mennyire tipikusan liberális polgár volt, nem tarthatjuk ezt gerinctelen megalkuvásnak, az önálló világnézetre való törekvés teljes hiányának. Még kevésbé, ha a Nyugat jelentősebb kritikusaiknak következtetlenségében kifejeződő következetességéről, tudatos relativizmusáról sem feledkezünk meg.¹¹ Kázmér is korának, de még inkább osztályának tipikus gyermeke volt, s a kritikus egyéniségét a mindig, minden körülmények között és minden egyéni törekvéssel szembeni alkalmazkodásban érezte hitelesnek. Babits *Az európai irodalom történetében* az egyéniség nietzschei túlfeszülését, a többséggel szembeni agresszivitását, tehát a külső önmegvalósulást; másfelől a tolsztoji szelídséget, a többséghez való tudatos alávetettséget, tehát a belső önmegvalósulást — mint a kor szélsőségségében jellemző emberi magatartást említi.¹² Kázmért alkata és hajlama, de tudatos törekvése is e másik véglethez közelíti — legalábbis a közéleti magatartásában. Igaz, irodalmi esszéiben sem követeli az arisztokratikus übermenschet, legfeljebb hódolattal méltatja az ilyen irányú írói törekvéseket. Minden komolyabb törekvést, minden világnézetet méltányolni — ez is törekvés, ez is világnézet. S mint nála nagyobb mintaképei, ő is ezt vallotta magáénak. Pedig, Majtényi Mihály visszaemlékezése szerint, senki sem volt nála jobban korlátainak tudatában, mikor egy ízben kijelentette: „Csodálatos szemellenző tud lenni éppen az, hogy nincs szemellenző.”¹³

Kázmér Ernő levelei azért is jelentősek, mert olyan nem közömbös életrajzi mozzanatokról is beszámolnak, melyek ismerete elengedhetetlen e jellegzetesen közép-európai kritikus pályá megértéséhez. Arról is tájékoztatnak, hogy Kázmér Ernő, apja foglalkozását folytatva, a magánéletében fakereskedő ügynök volt, s hogy hivatalos útjai már a tízesévek második felében Kemenczére, Szilvóniába, valamint a Felvidék városaiba és hegyei közé vezették. Nem véletlen tehát, hogy a Tanácsköztársaság bukása után rövidesen éppen Csehszlovákiába távozik, hogy a harmincas évek elején Jugoszláviába, az egyetemes irodalmi horizontokat addig nélkülöző kisebbségi magyar irodalomba érkezik. Milyen nagy s egyben milyen csekély a távolság tisztviselő léte és irodalmi énje között! Nagy — mert a könnyű hangulatoktól indul és a pszichológia tudománya előtt megnyílhatatlan mélységekig, a kimondhatatlanig, a mindenkivel közösig hatol. Kicsi — mert gyakran ír megrendelt, s ha tárgyában nem, hozzáállásban mindenképpen kötött ismertetőket és cikkeket. Később, a harmincas években már túl van e kényszerhelyzeteken, s már csak érett világnézetének és esztétikai szemléletének szellemében ír. Ekkor már nemcsak polgári foglalkozás, hasznos jövedelemforrás a faügynökség, hanem a megélhetés, tehát a szabadság, a függetlenség biztosítója. Ezért már megvetően nyilatkozik az újságírói találékonyságról, szenzációkultusról. Írhatna, cikkeit nem egy helyen és nemcsak magyar nyelven fogadnák szívesen; ehelyett az ifjú Majtényi Mihály elképedésére kijelenti, hogy „Akkor már inkább fát árulok, hogy szabadon élhessek könyveimnek...”¹⁴

A tízes években azonban sem politikában, sem esztétikában nincs egyértelmű véleménye. Mind a levelezése, mind pedig megjelent kritikái, ismertetői

és cikkei kívülről nehezen körülhatárolható, ingadozó, mintaképek között botladozó, mély válságokkal küzdő, kialakulatlan egyéniségnek mutatják. Leveleinek tanúsága szerint betegségek is gyötörték, s idegkimerültség miatt huzamosabb időt töltött Herkulesfürdön, a davosi szanatóriumot pedig — feltehetően — gyöngye tüdeje miatt látogatta meg. Ez ad magyarázatot rapszodikusságára, gyors fellelkesedésére és lelohadására, arra, hogy Tevan Andorhoz írt leveleiben — pillanatnyi hangulatától függően — egyszer tiszteletteljesen udvarias, s optimista öntudatában hódolatteljes, másszor — ami nem független attól, hogy a kiadó csak minden második levelére válaszolt — erőszakosan követelőző, sőt fenyegető is. A kettősség abban is jelentkezik, hogy szomjúhozza a dicsőséget, ugyanakkor pedig viszolyog a nyilvánosságtól.

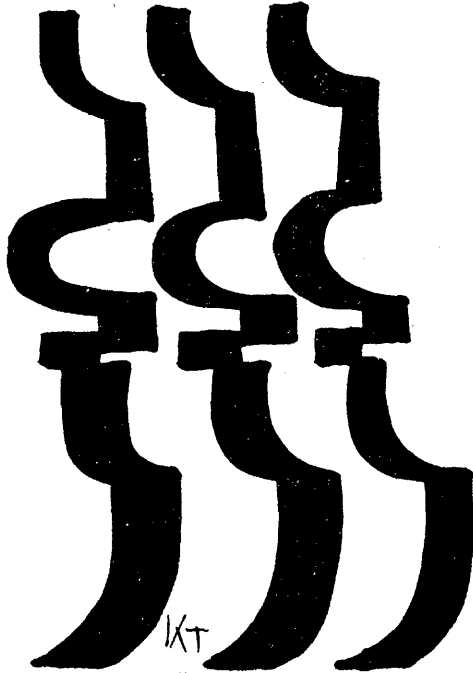
A Tanácsköztársaság bukása után hosszú ideig szünetel köztük a kapcsolat. Kázmér 1927-ben Pozsonyból keresi fel egy levélben, melynek sorai arról is tanúbizonyságot tesznek, hogy mit jelentettek számára a magyarországi könyvek, s hogy miben látja szerepét a kisebbségben élő magyarság kultúrájában: „Kedves Tevan Andor, ha jól emlékszem, néhány évvel ezelőtt írtam és életjelt is adtam magamról és sokáig sajnáltam, hogy nem kaptam magától érdemleges választ, mert hiszen az a barátság felújításán kívül, Önnek jó üzleteket is jelentett volna, lévén magam itt Szlovenszkóban a magyarországi könyveknek egyetlen mentora, hűséges figyelője és recenzátora. Evek óta minden pesti kiadóval nexusaim vannak, több napilapban van könyvrovatom és Réti és Fejes igazgató urak szerint igen nagy szolgáltatokat tettem a magyar könyveknek.” Azzal is eldicsekszik, hogy „könyvszemlé”-ben is dolgozik, amit ötezer könyvvásárló havonta ingyen kap. A levélírás időpontjáig három számban már közreműködött. Ebben szeretné hirdetni Tevan könyveit.

Már ennyiből is kirajzolódhat e látszólag határtalan és gerinctelen liberalizmus elvi alapja. Ennek az a lényege, hogy a szép közös nevezőre jusson a hasznossal. Kázmért tehát nemcsak az ízlése irányítja a könyvek kiválogatásában, s olykor még az értékelésében sem. Az ideák rajongóját az üzletember anyagi érdekei tartják biztos evilági egyensúlyban. Annyira áthatja egymást e két mozzanat, hogy szinte nem is tudnánk megmondani, melyik az elsődleges. Mert igaz ugyan, hogy mindenekelőtt az üzletember vállalja anyagi hasznot is hozó feladatként a legújabb könyvtermés népszerűsítését, írásai ennek ellenére nem mindig merülnek ki a vázlatos, kötelességszerű ismertetésben, a töle idegen irányzatok iránti tárgyilagosságban, mivel a műveket leginkább a saját életérzésén át érzékeli, a saját világát olvassa beléjük. Természetesen azok az írásai mondhatók sikerülteknek, azok tekinthetők kritikáknak — ilyen például az *Idegen portrék* anyagának túlnyomó része —, melyekben az ízlés az írói törekvéssel találkozva lényegében ennek tudatosítását végzi; amikor tehát két rokon érzékenység éles fényt vet egymásra.

J E G Y Z E T E K

1. A lap indulási körülményeiről és szerkesztési problémáiról a MTA levéltárában található — Tevan Andorral folytatott — Kázmér-levelezés tájékoztató.
2. Maeterlinck nagy hatással volt a magyar irodalmi szecsesszióra. Az Új Symposionban megjelenő tanulmányom részletesen fejtegeti, hogy mit jelentett az induló Kázmér Ernő számára.
3. Május, 1913. okt. 1. sz. 2.
4. Kázmér Ernő leggyakoribb — alkotókat jellemző — szókapcsolata, mely többször előfordul kritikáiban, némileg módosult formában, de ugyanebben a — kontemplatív miszticizmus, kiegyensúlyozatlan szecsesszionizmus és expresszionista voluntarizmus közötti — értelemben.

5. Május, uo.
6. Vö. Kázmér Tevannal folytatott levelezésével.
7. Nádás Sándor: *Éjjeli muzsika*. Május, 1914. jan. 40.
8. Szép Ernő: *Az egyszéri királyfi*. Uo. 45.
9. Békéscsaba, 1917.
10. E kritika A Hétben jelent meg (A német *Maupassant*. Georg Freiherr von Ompteda. 1915. okt. 31. 627.) a mai irodalomtörténetekben (Fritz Martini: *Deutsche Literaturgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Stuttgart, 1968; Halász Előd: *A német irodalom története*. I—II. Budapest. 1971) már ismeretlen szerzőről.
11. Ignotus a konzervatív kritikával csatározva relativista módon érvel: csupán az új olvasóközönséget kielégítő új irodalom elismertetése a célja. Az a jelszava, hogy „a művésznek csak egy kötelessége van: hogy az legyen, aki”, viszont „A művészetet nem lehet igazgatni, csak tudomásul venni lehet”. (*Irodalmi modernség*. 1908. *Ignotus válogatott írásai*. Budapest, 1969. 625.) Schöpflin még megértőbb: a konzervatívoknak — többek között Vargha Gyulának és Beöthy Zsoltnak — is megadja a kijáró tiszteletet. (Vargha Gyula. 1916. Beöthy Zsolt. 1922. Schöpflin Aladár: *Válogatott tanulmányok*. Budapest, 1967. 310—324., illetve 406—410.) Komlós Aladár bevezetése szerint Schöpflin „úgy oldotta meg a dolgot, hogy hű maradt az öregek tehetségesebbjeihez, de megértő türelmet tanúsított a fiatalok iránt is.” Schöpflin Aladár. Uo. 8.
12. „Nekünk akkor Európa egész szellemi élete úgy tűnt föl, mint egy hatalmas párbeszéd vagy dilemma a Tolsztoj és Nietzsche szelleme között.” Babits Mihály: *Fin de siècle és huszadik század*. Az európai irodalom története. Budapest, 1946. 652.
13. Majtényi Mihály: *Magányos hajós. Szikra és hamu*. Újvidék, 1963. 88.
14. Uo. 82.

ÉGTÁJ

BESZÉDES VALÉRIA

KÁLMÁNY LAJOS ÉS MESÉI

Kálmány Lajos kutatásai alapját képezik a kibontakozó jugoszláviai folklórkutatásnak. Jelentőségét megsokszorozza az is, hogy vidékünkön ő volt az egyetlen, aki nagyobb összefüggő területen gyűjtött. Gyűjtései alapján rekonstruálhatjuk Észak-Bánság szellemi műveltségét a századfordulón. Munkánkat sokban megkönnyíti, hogy Kálmány már kezdettől fogva tartotta magát elvéhez: a népköltészeti alkotásokat nem alakította, nem irodalmi és esztétikai szempontból gyűjtötte anyagát. „A népet akartam gyűjteménnyel ismertetni — írja —, ezért felvettem minden fellelhető anyagot. Felvettem a »mesék és rokonneműek« közé mindazt, amit népünk mesélni, meszeszerűen elbeszélni szokott: *felvettem úgy, amint népünk ajkáról hallottam s az ekként való közlést elengedhetetlen kötelességnek tartom a gyűjtőkre nézve.*” (Kiemelés B. V.)

Elvén még azután se változtatott, hogy a korabeli tudományosság ezt rótta föl legnagyobb hibájaként. „Kálmány ama gyűjtők közé tartozik, akik túlságba viszik a lelkiismeretességét (...) Legnagyobb gyengesége a kritikátlan szerkesztés. Halomra gyűjt értékest, értéktelent.”²

Berze Nagy Jánossal is amiatt volt vitája, aki a *Hagyományok* ismertetésekor válaszol Kálmánynak a könyv jegyzeteiben őt ért sérelmekre, mert szerinte a nagy mesetudós stilizálta szövegét. Emiatt Berze hidegen fogadja a *Hagyományok* két kötetét, mindenáron igyekszik azok értékét csökkenteni. Borbély Mihályban nem a tehetséges mesemondót látja. Szerinte a mesemondók egyénisége „észrevehető sajtászerű bélyeget még a prózai hagyományokon se igen hagyhat, mert hiszen a sérthetetlenséget maga a néplélek ellenőrzi”.³ A továbbiakban kifejti, hogy a tehetséges mesemondók visszatükrözik a szűkebb közösség hagyományait, közülük csak azokat szólatatják meg, amelyek az adott területen ismertek. Borbély meséit terjedősnek, vázlatosnak tartja, s megállapítja, hogy stílusa még nem forrott ki.

Kálmány ezekre az ellenvetésekre a *Hagyományok* harmadik kötetében szándékozott válaszolni. „Olvassunk csak el olyan mesét, mely jó mesemondótól van betűről-betűre közölve és olyant, melyet különben nem rossz mesemondó, de nem a nép mondott el, mily nagy a kettő között a különbség. Nem

szólok az elhullajtott gyöngyökről, melyeket az irodalmi ember könnyen kihullajt a meséből. Sem arról a naivság utánzatról, mely rendszeresen azáltal kelti fel és szólítja fel figyelmünket, hogy nem a nép mesélte el úgy, hanem a tudakosság látszik, csak azokra a baklövésekre figyelmeztetek mindenkit, melyekben az ilyen mesemondó, mikor a nép beszédét nem ismeri, elszólja magát.”⁴

Megfigyeli, hogy a kiváló adatközlő milyen tudatosan idézi az egyes dalokat, meséket, vigyáz azok variálására, nehogy értelmét veszítse a mű az alakítással, de ugyanakkor hangsúlyozza, hogy vannak olyanok is, akik „tücsköt-bogarat összehordanak”, akiktől a romlott változatokat kapják a gyűjtők; ezek is hasznosak számunkra, mert teljesebb képet kapunk a nép hagyományairól.

Különösen fontosak a jugoszláviai magyar folklórkutatás számára Kálmánnak azok a művei, amelyek az itteni anyagot tartalmazzák. Mindenekelőtt a *Szeged népe* II. kötete, mely *Temesköz népköltészet*e alcímet kapta (1882), és a *Szeged népe* III. kötete, azaz a *Szeged környéki népköltészet* (1891). A *Hagyományok* mindkét kötete nagyobbreszt a vidékünkön gyűjtött anyagot közli. Tudományos értekezéseit sem hagyhatjuk figyelmen kívül, mert elméleti megállapításait mindig a néphitből merített adatokkal bizonyítja. Bertartotta Gyulainak azt a tanácsát, hogy sose állítson olyat, amit megfelelő adattal nem tud bizonyítani. Számunkra ezek az adatok különösen becsek; ugyanis segítségükkel rekonstruálhatjuk vidékünk néphitét, mert ezek a mondák ma már nagyon töredékesen élnek. Elméleti fejtegetéseit se vethetjük el teljesen, mert tételeinek helyességét vagy helytelenségét máig nem cáfolták, de nem is bizonyították. Péter László, Kálmány kitudó ismerője megállapítja: „Kálmány elméletei magukon viselték korának romantikus vonásait s a Grimm és Ipolyi által kialakított módszer nyomait, amelyek következtében ő is tovább kalandozik a megengedett következtetéseknél.”⁵ Legutóbb Diószegi Vilmos cáfolta ezt a megállapítást,⁶ amikor azt bizonyítja, hogy Kálmány sohasem végzett indokolatlan összehasonlításokat, hanem következtetéseinek alapja mindig a finnugor népek szellemi kultúrája. Tévesnek tartja Kálmánnak azt a nézetét, hogy legtöbb hagyományunkban iszlám nyomot észlelhetünk. Diószegi Vilmos csak érinti a problémákat, de Kálmány munkásságának részletes elemzésére ő sem törekszik.

Bennünket elsősorban a mesékkel kapcsolatos fejtegetései érdekelnek. Már Ortutay Gyula az UMGY I. kötetének előszavában rámutatott Borbély Mihály meséinek úttörő jellegére.⁷ Ezért is érdekes, hogy Kálmány sohasem írt önálló tanulmányt a népmeséről. Egyik levelében Berzének ugyan kifejti: „Ha Ön az FFC-ben jegyzetet akar készíteni a mesevariánsokról, nem szabad megfélekednie a magyar sajtáságokról, nem szabad utánozónak lenni ott, ahol nagyon is szembetűnő az idegen meséktől való eltérés. Néhányra majd a jövő évben megjelenő gyűjteményemben én is rámutatok, ha ki nem térhetek előle, nekem a fő feladatam a gyűjtés. (Kiemelés B. V.) Míg más lefirkál értéktelen darabokat, én első hallásra megmondom, hogy megvan-e s van-e olyan sajtásága, amelyért érdemes lejegyezni. Újabban pár száz mesefélénél csak egyet hibáztam el, betegségem előtt ezt se tettem volna.”⁸ Ebben a levélben közli, hogy fő feladatának a gyűjtést tartja, de nem titkolja azt a meggyőződését se, hogy kiválóan ismeri meséinket. Emiatt is várnánk összefoglaló nézetét a népmeséről, ugyanis nemcsak a magyar anyagot ismerte,

hanem a finn földrajztörténeti iskola eredményeit is nyomon követte. A *Hagyományok* meséinek jegyzeteiben már közli Aarne típuszámait, és a kötet beosztását is az ő mesekatalógusa alapján készítette el. Kortársai teljes egészében elfogadták a finn iskola tanítását. Ő azonban kitart annál az álláspontjánál, hogy: „Ahelyett, hogy minden más nép népköltészetében fellelhető mondákat kölcsönvetteknek tartunk, ajánlandónak vélem előbb népköltészetünk sajátosságainak kikeresését, melynek alapján azután legkönnyebben meg lehet fejteni, hogy melyik a kölcsönvett monda, vagy mese. Melyik az eredeti. Hogy az átváltozás nem rohamos, hogy a nép ragaszkodik hagyományaihoz, s ez a legfőbb ok, hogy a pogány korból eredő mondáinkban fel-felcsillan a nem keresztényes vonás is, ezt mi is elismerjük, de azért azt, hogy társadalmunk még most is abban az állapotban van, mint volt a pogány korban, nem állíthatjuk. Korunk termékei kevés pogány korszakból eredő vonásokat mutatnak, mert a pogány kor termékei is már keresztényesek.”⁹ Ipolyi Arnold összegyűjteményének szerkesztésekor is elsősorban az ősvallási nyomokat kereste meséiben, ezért kifogásolta Solymossy Sándor is.¹⁰ Véleménye szerint a vogul hasonlóságok keresése a népmesékben téves következtetéseket eredményezhet, amikor a tudomány számára már nem kétséges, hogy nincs olyan meselem, amely ne lenne ismert Közép-Európában. Kálmány álláspontját tekinthetjük mégis előbbre vivőnek, mert ő sohasem tartotta feladatának az alap-típusnak, azaz archetípusnak a keresését, és nem is hitt a finn iskola feltétlen igazában. Erre utal a fentebb idézett levélnek az a részlete, amikor Berzét arra figyelmezteti, hogy a magyar népmesék rendszerezésekor ne feledkezzen meg a magyar sajátságokról.

Mesejegyzeteiben (mert ezekben fejtette ki nézetét a népmesékről) soha nem is cáfolja, de nem is hivatkozik a finn iskola tanítására. Pedig ha komolyabban érdekelt volna, akkor valószínűleg részletesen szólt volna ezekről a kérdésekről, ugyanis kitűnően ismerte Katona Lajos munkásságát. A *Hagyományok* második részében kimerítően foglalkozik népköltészetünk hollójával,¹¹ a *Szegedvidék* népköltészetében pedig az alma szimbolikáját fejtegeti. Joggal furcsállja ezt Berze recenziójában. Kár, hogy nem jelent meg Kálmány válasza az Ethnographiában, mert akkor tudnánk, miért a mesék jegyzeteiben közölte ezeket a tanulmányokat. Péter László életrajzi írásából szereztünk tudomást arról, hogy válaszolt Berzének.

Tanulságosnak tartjuk Kálmánynak azt az esszészerű fejtegetését, amely ugyancsak a *Hagyományok* jegyzeteiben látott napvilágot, amikor a népmesék egyik főproblematikáját a rangkülönbségben látja. Részletesen elemzi a meséknek azokat a motívumait, amelyek a rangkülönbség kiküszöbölését eredményezik.¹² Nemcsak a probléma felvetése az érdekes, hanem a népköltészet-hez és néphez való viszonyát is jól tükrözi.

Kálmányról már sokan és sokszor elmondták, hogy nemcsak kitűnő gyűjtő volt és úttörő folklórkutatásunkban (Péter László szerint, ha értett volna a dallamok lejegyzéséhez, akkor Kodály és Bartók mellett ő lenne tudományosságunk harmadik nagy géniusza), hanem mindig következetesen kiállt a nép ügye mellett. Erről nemcsak a *Szeged népe* előszavai tanúskodnak, hanem azok a levelek és életrajzi dokumentumok is, amelyek a hagyatékából előkerültek. A szajáni tanító, amikor sajnálkozását fejezi ki, hogy nem tud előfizetőket gyűjteni a *Szeged népe* II. kötetére, nem mulasztja el, hogy jelezze a falu lakóinak súlyos helyzetét:

„Most áttérek a Szegény Vilmatéri és Szajáni közlakosság egy harmad-részének vért fagyalaló sanyarú helyzetének ecsetelésére, kik földhöz ragadt 12 évi csapásoktól sujtoltatva szegényekké lettek. — Ezekről házaik, ingó-ságaik, mindennemű terményeik elárvereztetnek, (:gabonanemük már elvé-tetett — kocsi, ló, eke, borona, szarvasmarhájuk pedig most naponkint foly-tatolag árvereztetnek, dohányjaik lefoglaltatott, házaikból pedig kibecsültetnek:). 170 család van eddig már az örökülhetésből kizárva és hontalan földön futóvá téve. (...) S ha csapásoktól sújtott szegény haszonbérlo fizetéseképtelen, a bérbé adó elveszi mindenét, s földönfutó koldussá teszi bérlőjét, pedig ez utóbbi még jövedelmi adót is fizet vízvette bérlett földjéről, (...)”

Tehát Szaján és Vilmatérnek egy harmad része nem örököl, hanem, ki merre tud, szétmegy (...)”¹³

Nemcsak a szajáni tanító tartotta fontosnak, hogy beszámoljon a falu helyzetéről, hanem hasonló levelet kapott Verbicáról, Egyházaskérről is, amikor ott tagosítottak.¹⁴ 1892-ben majdnem bezárták lázítás miatt, ugyanis az öteleki parasztok mellé állt, amikor azok föllázadtak jegyzőjük ellen. Termé-szetesen a botrány miatt nem maradhatott régi helyén, Magyarszentmártonban, áthelyezték Elemérre. Ezek után nem meglepő, hogy nemcsak a dokumentu-mok őrizték meg Kálmány haladó társadalmi nézetét, hanem a nép emléke-zetében is úgy él, hogy a szegény emberek között érezte magát igazán jól.

Munkássága utolsó szakaszában kizárólag a népmesék foglalkoztatták. Borbély dalait már nem jegyezte le, mert egyre inkább az volt a meggyőző-dése, hogy a szövegek dallamok nélkül hiányosak a tudomány számára. Her-mann Ottótól és Vikár Bélától még fonográfot is akart kérni, de hogy miért nem valósult meg ez a terve, pontosan nem tudjuk. Egyébként a fonográf fölhasználását nemcsak a népdalok lejegyzésénél tartotta fontosnak, hanem a meséknél is: „Különben míg a fonográfot annyira nem tökéletesítik, hogy vele a nyelvhagyományokat könnyűszerrel megörökíthetjük, addig a meséket sem jegyezhetjük le úgy, mint kellene. A hangsúlyozást nem is említem, ezt még csak úgy-ahogy meg lehet jelölni, de egyebet nem vethetünk papirosra. Többnyire másképpen meséli (az adatközlő), ha szabadon egyfolytában, amint szokta mondani, és másképpen, ha meg kell neki várnai a lejegyzést.”¹⁵

Kálmány már kezdettől kihasználta a levelező gyűjtők segítségét. Gye-rekeket is bevont a munkájába, emiatt volt Törökbecsén kellemetlensége.¹⁶ Ezt a módszert bizonyítja a következő visszaemlékezés is:

„Hát annyit tudok, hogy (Kálmány Lajos) itt vót Verbicán. Megismerke-dett a tanítónkkal, Farkas Péterrel. És akkó a Farkas Péter tanítót megkérte arra, hogy talán osztanának ki irkafüzeteket! És amelyik diákok szeretnének nótát írni, kiosztának közöttük. És akkor majd ha készen lesz mindegyik, aki vett egy irkát, akkor majd összeszedi. És akkor majd ki mennyi díjat érde-mel, annyit majd kap a nótáért.

Tehát én akkoriban még olyan harmadik vagy negyedik osztályos lehet-tem, hát úgy 1912 körül. Hát én is kaptam abban az időben jutalmat a nótá-imért; sokat leírtam.

Hát a tanító, mikor mán készek vótunk a nótákkal, hogy hát most mán több nem fér az irkába, akkor átadtuk a tanítónak, ő meg átadta a Kálmány papnak. És akkor a díjakat kiosztotta érdem szerint. Én is kaptam négy kraj-cárt, azé, hogy írtam a nótákat.”¹⁷

Életrajzából tudjuk, hogy fölöttesei nem nézték jó szemmel tudományos munkásságát, haladó nézeteit. Emiatt évenként kellett vándorolnia egyik faluból a másikba, a folklórtudomány szerencséjére. Nézetem szerint Kálmány ezekben a vándorló években volt pályája csúcán, mert amikor a szerencsétlen szegedi plébánosválasztás után végre kinevezték Csanádpalotára, csaknem másfél évtized alatt egyetlen cikket sem írt, sőt a később kiadott munkáiból arra következtetünk, hogy nem is gyűjtött. Helytelen tehát Mórának az a nézete, hogy ezek voltak Kálmány tanulóvei.¹⁸ Péter László meggyőzően bizonyítja, hogy éppen a szőregi, csókai, magyarszentmártoni évek voltak elméleti munkásságának fontos helyei. Ugyanis ekkor készítette el Ipolyi mesegyűjteményének jegyzeteit, valamint Abafi Lajos kiadatlan népköltészeti gyűjteményét is itt rendezte sajtó alá. Ekkor írta mitológiai tanulmányait is. Betegsége és nyugdíjazása után ismét gyűjteni kezdett, de ezekből csak a két-kötetes *Hagyományokat* jelentette meg, és néhány rövidebb tanulmányt az Ethnographiában.

J E G Y Z E T E K

1. Kálmány Lajos: *Szeged népe I.* Arad, 1881. 199.
2. Benedek Elek: *Szeged népe.* Fővárosi Lapok, 1881. VII. 8. XVII. évf. 153.
3. Berze Nagy János: *Kálmány Lajos új mesegyűjtése.* Ethnographia, 1915. XXVI. évf. 93—115.
4. Kálmány Lajos: *Történeti énekek és katonadalok.* Budapest, 1952. 88.
5. Kálmány Lajos: *Történeti énekek és katonadalok.* Budapest, 1952. 59.
6. Diószegi Vilmos: *Az ősi magyar hitvilág.* Budapest, 1971. 295—298.
7. „Mint előzményre alig két példára hivatkozhatunk a magyarországi népmesegyűjtemény anyagában. Az egyik Bückner híres hiencz mesélője, a soproni utcaszöprő, Kern Tóbiás, a másik Kálmány mesélője, Borbély Mihály, aki egy kötetre való mesét tudott elmondani gyűjtőjének. Igaz azonban Berze Nagy ama megjegyzése, hogy Borbély nem volt különösebben tehetséges mesemondó, epikus készsége eléggé közepes.” — Ortutay Gyula: *Fedics Mihály mesél.* Budapest, 1940. 2—3.
8. Móra Ferenc: *Kálmány Lajos halála.* Ethnographia, 1919. XXX. évf. 97.
9. Kálmány Lajos: *Szeged népe II.* Arad, 1882. 223.
10. Solyomossy Sándor: *Ipolyi Arnold népmesegyűjtése.* Budapest, Irodalomtörténet, 1915. IV. évf. 193—194.
11. Ezzel a kérdéssel legutóbb Gunda Béla foglalkozott az 1974-ben megtartott östörténeti konferencián.
12. A rangkülönbség kialakulását a népmesékben újabb keletűnek tartja, keresztény hatásnak véli. A rangkülönbség kiküszöbölésének Kálmány szerint négy módja van: amikor a mesehős furfangjával, eszével hidalja ezt át; például AaTh 306. A másik módja, amikor a királykisasszony a szegény származású legényt menti meg az ördögtől. A harmadik módja, amikor emberi erejét meghaladó cselekedeteket végez a mesehős; például AaTh 319. A gazdagság okozta rangkülönbséget általában az apa hangoztatja, ezt ismét a mesehős furfangja győzi le; például AaTh 303.
13. Péter László: *Kálmány-dokumentumok.* Tiszatáj, 1969. XII. XXIII. évf. 12. sz. 1106.
14. Péter László: I.m. 1106—1107.
15. Kálmány Lajos: *Hagyományok I.* Vác, 1914. VIII. o.
16. „Torontál megyében a törökbecsei iskolaszék érdemes elnöke s az itteni iskolák tanítói bevádoltak engem is, alulírottat a tanfelügyelőnél, püspöknél, hogy pap létemre a gyerekektől népdalokat, gyermekjátékokat merészelttem gyűjteni... Iskolaszéki tagoktól, primitív képzettségű tanítókból és parasztokból csapatos inquisitót állítottak egybe, mely tünetőleg az egyik iskolából a másikba megy, faggatja a gyerekeket a gyűjtés miatt — s elvégre kitélt engem az iskolából, mint az erkölcsiség megrontóját.” Pesti Napló, 1881. III. 17.
17. Katona Imre és Tóth Ferenc gyűjtése. Adatközlő: Benák Margit, 1901. Verbica, Egyházaskér. A kézirat az Újvidéki Hungarológiai Intézet adattárában.
18. Móra Ferenc: *Kálmány Lajos halála.* Ethnographia, 1919. XXX. 97—103.

JAJ DE SZÉLES, JAJ DE HOSSZÚ EZ AZ ÚT

PACSÉRON GYŰJTÖTT BALLADÁK ÉS BALLADÁS TÖRTÉNETEK

Első ízben jelentkezik egy falu a néprajz világában, illik tehát hogy bemutatkozzék.

Neve: Pacsér.

Földrajzi fekvése: A Telecskai-dombok északi pereme, Szabadkától mintegy 32 km-re DNY irányban a szabadka—cservenkai vasútvonal mentén.

Ismertetőjegyei: Vegyes lakosságú, csendes, dolgozó bácskai község. Magyar lakosai szorgos földművelők, akik a török hódoltság alatt elnéptelenedett, pusztává vált középkori község helyére Kisújszállásról 1786-ban ideköltözött református vallású kunok utódai.

A község gazdasági, kulturális vonatkozásban a szürkébb falvak közé tartozik, néprajzilag hasonlóképpen a kevésbé érdekes községek között a helye. Nincs népviselete, nincsenek messze földön ismert nótafái, mesefái, népi táncosai, táncai; de még csak kézművesei sem, akik a hagyományt őrizve „érdekesekek” lennének a tudomány vagy akár a nagyközönség számára. S hogy mégis jelentkezik, ennek talán ez is az oka. Hírül adni: „mi van ott, ahol nincs semmi”.

Újabb időkben ugyanis egyre többen és egyre inkább rádöbbenünk arra, hogy nálunk is, de még az eddig néprajzilag jelentéktelennek tartott falvakban is Vajdaság-szerte kallódnak értékek, ha nem is mindig vagy egyáltalán nem is unikumok, amely értékeket nekünk magunknak kellene megbecsülnünk, felkutatnunk, hogy a felmutatás által valamennyiünket gazdagítsanak, gyarapítsanak, valamennyiünk kincsévé válhassanak.

Ehhez persze az elsődlegesen fontos megbecsülés mellett az állandó és rendszeres gyűjtés, a kallódó népköltészeti alkotások nemcsak alkalmyszerű, hanem tudatosan szervezett begyűjtése, rendszerezése, a *begyűjtött, feljegyzett anyag állandó és rendszeres közreadása is szükséges*, ami viszont nem mindig valósítható meg csupán lelkesedéssel.

Számomra az aktív cselekvéshez szükséges utolsó ösztönzést az Újvidéki Rádió 1970-ben meghirdetett, népzenei gyűjtésre ösztökélő pályázata adta, amely idillikus lehetőségét sejtette (de sajnos, csak sejtette) a gyűjtéssel való huzamosabb foglalkozásnak.

Az akkor magnószalagra vett több száz nóta közül való az a 35 ballada is, amelyet Pacséron még tudnak, névnapok, évfordulók, disznótörök alkalmával, ha a hangulat kissé már emelkedettebb, különösen a 40—60 évesek még gyakran és szívesen énekelgetnek.

A balladák csoportosításakor a szokásos klasszifikálást igyekeztem követni.

Az első csoportba osztottam a régiségből hagyományozódott, a drámai konfliktust is még világosan hordozó igazibb balladákat. (A *szégyenbe esett lány* történetének két változatát, a *halálra táncoltatott lány* történetének ugyan-

csak két változatát; *A három árva* egy és *A megöltek egy legényt* kezdetű ballada két változatát; összesen tehát 7 balladát.)

A második csoportba a társadalmi normákat megtagadó szegénylegényekről, betyárokról szólókat. (*Bogár Imréről* kettőt, *Rózsa Sándorról* hármat; *Csejő Pistáról* és *Patkó Bandiról* egyet-egyet, valamint *A kerényi bírónak* kezdetűt; összesen tehát 8 balladát.)

A harmadik csoportba kerültek az előzőkkel rokon természetű juhász-, illetve pásztornóták. (Összesen 5.)

Legvégül a negyedik csoportot alkotják az egyéni tragédiákhoz, szerelmi féltékenységből elkövetett vagy csak közönséges gyilkosságokhoz, szerencsétlen eseményekhez fűződő balladák, balladás történetek, amelyekben már nem is a drámai konfliktus a jellemző, hanem csak egy-egy szomorú eseménynek, leginkább halállal végződő egyéni tragédiának a megéneklése, krónikába foglalása. (Összesen 15)

Nincs okunk feltételezni, hogy az említett 35 balladavariáns valamelyike is Pacséron született volna, talán nem is a környéken. Messzebb tájak költői ihletettségu fiai az elindítói, távolabbi vidékek a kisugárzói; az itt élők csak módosítói, vagy inkább csak felvevői, befogadói, megőrzői a történeteknek. Ám a „tárolási gondok” így is jelentkeznek. Továbbra is a technika nyelvén fogalmazva: a „fölvételeket rögzítő fejek” egyre inkább elöregsznek, „visszajátzásokra” alkalmatlanok lesznek, a helyükbe lépő fiatalok pedig csak a megváltozott körülmények között is elfogadhatókat, a számukra is még valamit sugallókat hajlandók átvenni, tovább örizni — s ez természetes is —, így aztán nem csoda, ha pl. a Fehér Lászlóról szóló balladából már csak egy-két szómorzsát sejtene, azt is csak néhányan. Ezért is tartottam szükségesnek, hogy amit még tudnak, énekelgetnek, valamivel maradandóbban tartósítsam a holnaputánok számára.

Szólnom kell végül a lejegyzés módjáról is. Ez mind a dallam, mind pedig a szöveg esetében a magnószalagra rögzített fölvételek visszahallgatása, visszajátzása során történt. Ebben a munkában, pontosabban fogalmazva a dallam lejegyzésében nagy segítségemre volt Banyári Éva zenetanárnő, akinek szíves segítségét ezúttal is hálásan köszönöm.

Az említett 35 balladavariáns közül az itt mutatóban közreadott tízzel kapcsolatban érdemesnek tartok megemlíteni néhány megjegyzést:

Az úgynevezett klasszikus illetve átmenetű stílusú balladák közül *A székenbe esett lány történetét* a néprajz több mint száz balladaszövegből ismeri. A faluban ismeretes változatok közül kettőt jegyeztem le, mivel lényeges különbséget találtam köztük. Míg az egyik a bajba jutott lány könyörgését tartalmazza a hóherhoz, majd édesanyjához, továbbá búcsúzkodását ruháitól, addig az itt közölt *Sádorvári Ildikóról* szóló mindezt elfelejti, viszont emlékezik a hűséges kocsisra.

A halálra táncoltatott lány története ugyancsak közismert ballada. Több változata él a faluban. A *Császi bíró lányáról* szóló tűnik egyszerűbbnek, teljesebb szövegűnek, de a többiek is öriznek érdekes és új motívumokat (átok, temetés, emlékezés), nem beszélve a teljesen más dallamról.

A betyárballadák között *Bogár Imre*, a híres alföldi betyár emlékét két balladafajta örzi. Az egyik a szeretőjéért bosszúra készülő legény balladája, a másik egy sajtáságos balladakeverék.

Rózsa Sándorról, a legismertebb alföldi betyárról ugyancsak kétféle változatban énekelgetnek. A *Bakony erdő*... kezdetű változatban állandóbb, tisztább formában, míg az *Esik eső*... kezdetűben nagyobb, lényegesebb eltéréseket mutató változatban. Az itt közölt változatban például az általában jellemző szövegkopás ellenére is fontos új mozzanat a végrendelkező Rózsa Sándor motívum és az apai kívánság ellenére is a csikósságot (betyárságot) választó fiú büszke magabiztonsága.

A juhász-, illetve pásztornóták a pásztorkodás idejéből maradtak hátra. Az itteni pásztorok által gyakran énekelt nóták voltak. Közülük való az *Amoda ja hegyek oldalába* című változat.

Az egyéni tragédiákról, gyilkosságokról, szerencsétlenségekről beszámoló balladák között az egyik leggyakrabban énekelt balladának számít a báró lányáról szóló. Hallható „tisztá” és „keveredett” változatban is. A „tisztá” változat érdekessége, hogy a történet nem ér véget a juhászlegény felakasztásával, hanem rövid tömörséggel, epilógusszerűen beszámol a következményekről is. A balladában szereplő báró nevét egyes énekesek a környéken jól ismert Szemző báróéval azonosítják, s a máshol szokásos Szendre, Endre, Szendrő helyett úgy is éneklük.

A *Barna Janiról* szóló ballada tűnik a másik legismertebb, leggyakrabban énekelt balladának a faluban.

Iszó Gyula Horvát Jolánt szerette című ballada a társadalmi, vagyoni ellentét miatt elválasztott szeretők újabb kori balladája. A fiú nevét egyesek Szabó Gyulának mondják.

Halász Vendel tragédiáját szeretőjének hűtlensége okozza. A befejezés újdonsága a fiatalokhoz szóló intelem: könnyelmű ígéretet ne tegyenek. Itt közzétett változatával még nem találkoztam.

A *Farkas Julcsa* című ballada történetében a századforduló táján jelentkező gépesedéssel, iparosodással járó mezőgazdasági munkabalesetekre történik utalás. Ebben és a hozzá hasonló újstílusú balladákban a balladás hangvételt csak színezi a krónikás előadásmód.

S Á D O R V Á R I I D O L K A

Énekelte: Juhász Istvánné Gajdos Mária, 39 éves

Egy szegény asszonnak
Tizenkét lánya volt,
Tizenharmadik volt
Sándorvári Idolka.

— Idolkám, Idolkám,
Mi (j)annak az oka,
Zöld sejemruhádnak
Hosszabb a hátújja?

— Szabó nem jó szapta,
Varó nem jó varta,
Kis Kiráj Miklósnak
Szerelme íty hoszta.

— Hóhérok, hóhérok,
Vigyétek lányomat,
Vigyétek lányomat
Az akasztófára!

— Kis fecském, kis fecském,
Vidd el a levelem,
Vidd el a levelem
Kis Kiráj Miklósnak!

— Alvásnál találod,
Tegyed párnájára,
Ebédnél találod,
Tegyed asztalára!

— Alvásnál találtam,
Tettem párnájára,
Ebédnél találtam,
tettem asztalára.

— Kocsisom, kocsisom,
Legjobbik kocsisom,
Fogjál be hat lovat,
Aszt is a legjobbbat,

Vigyél el engemet,
Sándorvári Idolhoz,
Vigyél el engemet
Sándorvári Idolhoz!

— Jó napot, jó napot,
Ismeretlen anyám,
Hol van az én babám;
Sándorvári Idolkám?

— Lent van a fojóba,
Fehér lábát mossa,
Fehér lábát mossa,
Babáját sirassa.

— Voltam ott, nincsen ott,
Ismeretlen anyám,
Hol van az én babám,
Sándorvári Idolkám?

— Lent van a kiskerbe,
Virágot szedeget,
Virágot szedeget,
Koszorút kötözget.

— Voltam ott, nincsen ott,
Ismeretlen anyám,
Hol van az én babám,
Sándorvári Idolkám?

— Nincsen mit tagadnom,
Be kell már vallanom,
Bent van a szobában
Gyázkoporsójában.

Kis Kiráj Miklóska
Ajtót rányitotta,
Ajtót rányitotta,
Magát szíven szúrta:

— Testem a testeddel
Ety sírba nyugoggyék,
Véred a véremmel
Ety patagba fojjék!

C S Á S Z I B Í R Ó L Á N Y A

Énekelte: Szabó Béláné Kovács Rozália, 35 éves

— Jó estét, jó estét
Császi bíró asszony,
Tán bizon nincs itthun
Erzsike kisasszony?

— Itthol van, itthol van,
Bent van a szobába,
Alszik má, alszik má
Zöldpaplanyos ágyba.

— Kölcse föl, kölcse föl,
Külgye el a bálba,
Külgye (j)el a bálba,
Külgye (j)el a bálba!

— Regeta cipőjít
Húzza (j)a lábára
Három aranygyűrűt
Húzza az újjára!

— Regeta cipőjít
Húzza (j)a lábára,
Zöld sejemruháját
Húzza fel magára

— Jó jestét, jó jestét,
Mit akarnak vélem?
Jó jestét, jó jestét,
Mit akarnak vélem?

— Húzzátok, cigányok,
Estétül réggelig,
Császi bíró lánya
Në pihennyën sëmmit!

— Húzzátok, cigányok,
Estétül réggelig,
Császi bíró lánya
Në pihennyën sëmmit!

— Ájatok, cigányok,
Éty kicsit pihenni,
Regeta cipőmbül
A vért kijönteni!

— Nem álunk, nem álunk
Éty kicsit pihenni,
Nékünk a hegedüt
Reggelig kell húzni.

— Ájatok, cigányok,
Éty kicsit pihenni,
Regeta cipőmbül
A vért kijönteni!

— Nem álunk, nem álunk
Éty kicsit pihenni,
Nékünk a hegedüt
Reggelig kell húzni.

— Jó estét, jó estét,
Császi bíró asszony,
Tán bizon még sem halt
Erzsike kisasszony?

— Mèkhalt az, mèkhalt az,
El is van temetve,
Ültök ti még ezért
A sötét börtönbe!

— Mèkhalt az, mèkhalt az,
El is van temetve,
Ültök ti még ezért
A sötét börtönbe!

BOGÁR IMRE

Énekelte: Rózsa Sándorné Takács Zsófia, 76 éves

— Bogár Imre, Bogár Imre, hová ojan szaporán
Azon a tajtégzó sárga paripán?
— Sugár Peti lánya férjhez mén,
Annak a lakodalmára megyek én

— Hotyha bizony, hotyha bizony lakodalomba megy ke,
Minek az a hosszú fűtykös odafenn,
Minek van az oda felszúrva
Szépen felcifrázott kápanyergébe?

— Aszt a kislányt, aszt a kislányt, aki még ma férjhez mén,
Szeretõül de sokáig bírtam én!
De elcsábított a szegény,
Elcsábította tõlem egy gaz legény.

RÓZSA SÁNDOR

Énekelte: Szabó Erzsi, 13 éves

Esik esõ, jaj de szépen csöpörög.
Rózsa Sándor a kocsmába kesereg.
— Kocsmárosné, sört ide az asztalra,
Lekszebb lányát állicca ki trázsára.

— Édesanyám, én a trázsát nem állom,
Amott jönnek a szuronyos zsandárok...
Rózsa Sándor nem vette eszt tréfára,
Fõlugrott az almázsderes lovára.

Lova lába megbotlott a körözbe.
Ott fokták el Rózsa Sándort örökre.
Rózsa Sándor mekhatta eszt levélbe,
Két árváját neveljék föl leginnek.
Sem csikósnak, sem gujásnak ne aggyák,
Ott is csak a betyárságot tanulják.

— Édesanyám, csikós lettem, nem gujás,
Veszél nékem almázsderes paripát,
Fõlnyergelem az almázsderes lovamat,
Lerúgatom véle a csillagokat.

AMODA JA HEGYEK OLDALÁBA
Énekelte: Bogisity Ferenc, 64 éves

Amoda ja hegyek oldalába
Ül két juhász fekete subában,
Amint ottan együtt üldögélnek,
Íty szól etyszer gazdag a szegénynek:

— Szegény legény, te szegény juhász legény,
Tele pénzzel ez a kövér erszény,
Megveszem a szegénységet tőled,
Ráadásul add a szeretődöt.

— Ha je za pénz volna csak foglaló,
Ezer ennyi meg a borraló,
E nagy világot adná ráadásnak,
A szeretőmet méksem adnám másnak.

Szegény legény, te szegény juhász legény!
Szeretődbe benne minden remény,
Vaty mekhalna, vaty tán hűtlen lenne,
Sem pénzed, sem szeretőd nem lenne.

SZENDRE BÁRÓ LEJÁNYA
Énekelte: Juhász Istvánné Gajdos Mária, 38 éves

Falu végén ál ety tölgyfa magában
Juhászlegény furujázik alatta.
Refr: Furuljaszó behallik a faluba,
Nyíljon ki a Szemző báró ablaka.

Ki is nyílt a Szemző báró ablaka,
A kisasszony maga nézett ki rajta.
Refr: A kisasszony ity sóhajt fölmagába:
— Mért is lettem Szemző báró lejánya? —

Másnap reggel Szemző báró korábban
Kiváktatott a Szemzőki pusztába,
Refr: Mekkérdeszte ja legöregebb juhásszát:
Nem-e látta ja zó kedves lejányát.

— Nem láttam én, báró uram, ha mondom,
Kilenc napja már mijóta nem látom.
Refr: Kilenc napja már mijóta oda van,
Talán bizony a kisasszony vele van.

Másnap reggel Szemző báró mérgében
Kiváktatott a Szemközti pusztába,
Refr: Ott találta egy rezgő nyárfa tövében,
Boldogan ült juhászlegény ölében.

— Lányom, lányom, lányomnak se monthatlak,
Hogy én téged egy juhásznak aggyalak.
Refr: — Nem bánom én, édesapám, tagaggy meg,
Az én szívem a juhászért hasad meg.

Hej de szépen kifarakták aszt a fát,
Amejekre juhászlegént akasszák.
Fújja ja szél fekete göndör haját,
Más öleli juhászlegény babáját.
Fújja ja szél fekete göndör haját,
Mért szerette Szemző báró leányát.

— Báró uram, akkó nem fáj a szived,
Mikor eszt a szegény juhászt megölted?
— Akkor nem fáj, de most mingyárt mekhasad,
Viselem a negyvenkettes rabvasat.

— Végigmenni a nagyuccán nem merek,
Mer aszt mongyák, hogy szeretőt keresek.
Refr: Gyász a ruhám, hófehér a zsepkendőm,
Juhászlegény volt az első szeretőm.

B A R N A J A N I

Énekelte: Markus Lajosné, Ádor Rozália, 61 éves

Jaj de széles, jaj de hosszú ez az út,
Amejiken Barna Jani elindult.
Tarisznyáját a nyakába akassza,
Barna kislány sírva sétál utánna.

Barna Janit arra kéri babája,
A komáját külgye jel más világra.
A komája kint fekütt az erdőbe,
Barna Jani natykést szúr a szívébe.

Véres lett a Barna Jani gatyája,
Maj kimossa szeretője, babája.
— Most ki, babám, ingem, gatyám fehérre,
Holnap megyek csendbisztos úr elébe.

— Csendbisztos úr, agyon isten jónapot!
— Agyon isten, Jani fijam, mi bajod?
— Nagy a bajom, szívem nyomja ja bánat,
Ety kislányér megöltem a komámat.

— Ejnye, fijam, de nem jó cselekettél,
A komádat megölted ety kislányér.
Az a kislány úty sem lett volna tized,
Akijért te a komádat megölted.

ISZÓ GYULA HORVÁT JOLÁNT SZERETTE

Énekelte: Szabó Béláné Kovács Rozália, 35 éves

Iszó Gyula Horvát Jolánt szerette,
De a Jolány szülei nem engette.
— Jó van, Jolány, ha nem szabad szeretni,
Majd meglátod, mit fogunk cselekedni.

Iszó Gyula egy vasárnap délután
Találkozott Jolánkával az úcán:
— Gyere, Jolány, mēnnyünk ki az erdőbe,
És ott fogunk iboját szedni ketten.

No és mikor bээрtek az erdőbe,
Mind a ketten lőrültek őr hőrözsbbe.
Iszó Gyula lőrörvörje de fényes,
Három gojó Jolánnak ellenséges

...

kettőt lőrüt a maga saját szőrvébe,
Ráborult a Jolánka holtestyére.

Gyázba van a natykároi főjucca,
Azon kőrírik Horvát Jolánt ki rajta,
Koporsója véktől végig koszorú,
Édesanya mén utána szomorú.
Koporsója véktől végig koszorú,
Édesanya mén utána szomorú.

Sírva mongya: isten sincsen az égbe,
Hogy a lányom így lőrötték a földbe.
Sírva mongya: isten sincsen az égbe,
Hogy a lányom így lőrötték a földbe.

HALÁSZ VENDEL

Énekelte: Szabó Béláné Kovács Rozália, 35 éves

Ety-két éve Csengőfalván mi történ',
Halász Vendel ott egy leányt szeretét.
A lejánnak Rigó Marcsa volt neve,
Halász Vendelt igaz szőrvbőr szeretete.

Halász Vendelt elvitték katonának,
Mariskáját maj megölte ja bánat.
— Ne sőr' rózsám, életemnek reményne,
Őty-két évet vársz tőr rejám hőrséget.
Őty-két évet vársz te rejám hőrséget,
Akkor leszel az én kis feleségem.

Halász Vendel el is ment katonának,
Fölöltözött komisz bakaruhába.
Őty-két éve Csengőfalván mi történt,
Rigó Marcsa jelfelette kedvesét.
Elfelette, mint fogadott a hőrtlén,
Pár nap múlva lesz is az eskőrívője.

Halász Vendel édes-kedves testvérje
Hamarjában megőrirta egy levélbe:
— Gyere haza, kedvezs bátyám, ha lőrhet,
Mer a szőrívem bánatába megreped.

Halász Vendel mikor esztet olvasta,
Sírva borút le ja zőr jasztalára:
— Jaj, istenem, mé' hattad eszt megőrnem,
Jobb lett volna kiskoromba meghalnom.

Halász Vendel fölmege az irodára:

— Százados úr, eressen szabaccságra,
Margit húgom itt írja ja levélbe,
Rigó Marcsa másnak lesz felesége.
Más legénnyel megy az oltár elébe,
Pár nap múlva lesz is az esküvője.

— Erety haza, édes fíjam, nem bánom,
Ēty kislányér a te szived nē fájjon,
Találsz te még mindēn újjadra kettőt,
Felejcs hát el eszt a hűtlen szeretőt.

Halász Vendel hazajött szabaccságra,
Sírva borút kedves húga nyakába,
— Kedves húgom hazajöttem mekhalni,
Rigó Marcsát nem tudom elfeledni.

Mikor esztet Halász Vendel mondotta,
Igenyest a Rigójék portájukra,
Rigójékná összejött a nászsereg,
Rigó Marcsa kízűl az esküvőre.

— Ugye, rózsám, életemnek reménye,
Mért nem vártá jety-két évet hűsége'
Vártál volna ěty-két évet hűsége'
Lettél volna az én kis feleségem.

Eccerre csak nagy dörrenés halacco(tt)
Szép menyasszony, mint a rózsza, lehullo(tt).
Rémületre jönnek ki a nászsereg,
Szép menyasszony ki is van má terítve.
Jó szűlei, testvérjei sirattya,
Hűtlenséget okosza ja halálba.

— Margit húgom, írd meg a kapitánynak:
„Kapitány úr, Halász Vendelt nē várja,
Mer Rigó Marcsa követte ja halálba.
Kapitány úr, Halász Vendelt nē várja,
Mer Rigó Marcsa követte ja halálba.”

Jaj de szépen harangoznak, temetnek,
Pihenőre két koporsót kísírnék,
Jó szűleji, testvérjei sirassa,
Hűtlenséget okosza ja halálba.

— Hajjátok es legények es lejányok,
Hűtlenséget^{szí} sose ne fogaggyatok,
Mer a szívnek parancsolni nem lehet,
Az a boldog, kit igazán szeretnek.
Mer a szívnek parancsolni nem lehet,
Az a boldog, kit igazán szeretnek.

FÁRKAS JULCSA

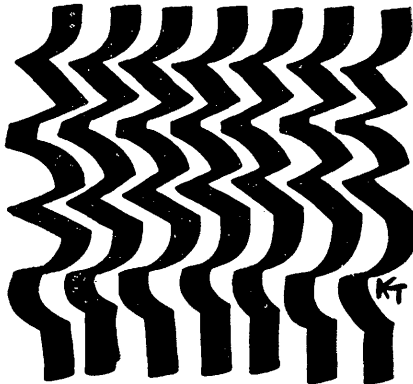
Énekelte: Rózsa Sándorné Takács Zsófia, 76 éves

Ezernyolcszázhatvanhatodik évben
Mi történt a kispacséri szűrűben?
Farkas Julcsa fellépett az asztagra,
Egyenesen beleesett a dobba.

Farkas Jóska elkiáltotta magát:
— Gépész uram, áljon meg a masina
.....
Julcsa húgom beleesett a dobba.

— Gyertek, lányok, tegyük fel a szekérre,
Vigyük el a doktor úr elébe!
De a doktor meg az ispány asztalra,
Ennek már a jó isten az orvossa.

(Többi része nem jut eszembe.)

CSANTAVÉR KERESZTNEVEI

Csantavér azok közé a falvak közé tartozik, amelyek Mária Terézia telepítési politikája nyomán alakultak ki. A valamikori település, melyről Mátyás király adománylevele tesz említést Chontafeyer néven, a török pusztítások következtében teljesen elpusztult.

1763-ban Chotmann udvari tanácsos ajánlja Mária Teréziának, hogy itt, Bácskában, a falvak nagy távolsága miatt, különösen a zsványok garázdálkodásának korlátozása és az átvonuló katonaság könnyebb és gyorsabb továbbszállítása céljából, Szabadkától föl- és lefelé Szeged és Zombor felé egy-egy falu telepíttessék.

„Hogy az új telep létesítése — Szent Mária Csantavér — gyorsabban haladjon, a szomszéd uradalmak példájára a város egy-egy szabados (libertinus) paraszttal szerződött, akik szabadságaik fejében arra vállalkoztak, hogy három év alatt más helységekből bizonyos számú római katolikus (kiemelte V. G.; a későbbiek során ez lényeges lesz!) jobb módú és fizetni képes jobbágyat telepítenek által. Így szerződött Szokola József és fia, Mihály, akik egy sessió földet kaptak minden földesúri adózás alól felmentve, 179 telket ígértek három év alatt benépesíteni” — mondja Iványi István Csantavér újratelepítésének történetéről.

1179 októberében jött az első telepes — Kecskés János juhász — Majsáról. A falu lakosságát főleg az alföldi helységekből (Cegléd, Kecskemét, Félegyháza, Csongrád), azonkívül Heves megyéből telepítették. Több bunyevác család is telepedett le ekkor. Néhány szlovák család is jött a Felső-Kárpátokból, akik hamarosan beolvadtak a magyarokba.

A telepítők már a szerződésben kötelezték magukat a római katolikusok telepítésére, így az új faluba csak katolikusok telepednek le. Később más felekezetűek is jönnek, de ezek száma elenyésző. Szükségesnek tartom ezt hangsúlyozni, mert a névadásban a felekezeti hovatartozás jelentős tényező.

Az 1785 végén történt összeírásból látható, hogy ekkor 816 lélek, római katolikus vallású lakosa volt a falunak. 1876-ban 4621, ebből 4595 római katolikus, 107 izraelita, 4 görögkeleti, 4 evangélikus és 11 helvét vallású, 1924-ben 11 900 római katolikus, 26 református, 10 evangélikus és 15 görögkeleti vallású lakosa volt Csantavérnek.

A vallási hovatartozáson kívül a falu gazdasági struktúráját is figyelembe kell venni, mert a vagyoni megoszlás alapján kialakuló társadalmi rétegek kialakítják a maguk névadási szokásait.

A falu határának nagysága 14 594 katasztrális hold föld. 1786. március 29-én készült el a község telekkönyve, amely szerint Csantavérra szabadköltözökösű jobbágyok telepedtek le, éspedig 141 telkes gazda, 19 házas 25 zsellér és 39 lakó, akinek semmi ingatlanuk nincsen.

Pontos birtokmegoszlási arányt csak 1942-ből közölhetek, ennek a kimutatásnak alapján a helyzet a következő: 1—5 kat. hold területű birtoka volt 375, 5—20 kat. hold 285, 20—100 kat. hold 150 és 100—500 kat. hold 6 birtokosnak, ennél nagyobb területű földbirtoka senkinek sem volt. Miért szükségesek ezek az adatok? Látható, hogy lényeges különbség nem volt a lakosság között. A fő foglalkozás a földművelés volt, de a lakosság életmódjában nem található túlzottan nagy eltérés, hiszen a fenti birtokmegoszlás nem von maga után nagyarányú társadalmi rétegződést is.

Létezett bizonyos számú iparos is, de ezek, lévén falusiak, nem szakadtak el teljesen a földműveléstől sem, mesterségük mellett volt földjük is, melyet sokszor maguk műveltek.

1848-ig az anyakönyvek jelzik (sőt később is) a nemesi származást. A Gáspár, Bakos, Toldi, Szabó és Vince családok voltak a nemesek. Hangsúlyozni kell, ezek nem képviseltek sem vagyoniilag, sem életmódban külön társadalmi réteget. Kik voltak, milyen életmódot folytattak?

„A nemeseknek jelzett családok — mondja róluk Szabó Ervin — legnagyobb részben jobbágytelken élnek; vagyonuk és életformájuk megegyezett vagy sokszor alatta állott a plebejusnak, contribunensnek jelzett, telkes jobbágyokénak és szabadparasztokénak... inkább nemesi proletariátus... gyakran annyi földjük sem volt, mint a legkisebb parasztbirtok; egészen paraszti életet élnek; szalmafedeles kunyhóikban éheztek és fáztak, öltöztetik a paraszti gatya, vasárnap a kocsmában leitták magukat és verekedtek.”

Jelentősebb számú munkásság csak a második világháború után alakul ki. Ezek is ingázók, Szabadka és Verbász (az idényjellegű cukorgyár), vonzza a földműveléstől szabadulni vágyókat. Gondolkodásmódjukban mégis megmaradnak falusiaknak.

Az értelmiségi réteg a felszabadulásig a tanítóra, orvosra, ügyvédre korlátozódik. Ezek száma viszonyítva a lakossághoz elenyésző; a névadásban nem képviselnek jelentős tényezőt.

A nemzetiségi hovatartozás szempontjából homogén a falu, az említett bunyevácokon és szlovákokon kívül — akik felszívódnak a magyarságba — nagyarányú bevándorlásról 1926-ig nem is beszélhetünk. Ekkor jönnek a délszláv telepések, akik két teljesen független települést alakítanak ki, Višnjevacot és Dušanovót. Az utóbbi a felszabadulás utáni gyors építkezések során teljesen összenőtt a faluval. Ugyanerre az időre esik a magyarok fokozottabb „bevándorlása” ezekbe a településekbe.

*

A csantavéri római katolikus plébánián vezetett anyakönyvben az első bejegyzés 1782. március elsejei keltezésű. Ettől a naptól 1970. december 31-ig, néhány napos megszakításoktól eltekintve, folyamatos az anyakönyvezés. (Vizsgálódásaimat ezzel a dátummal zártam.) 1895. október elsejétől az anyakönyvi hivatalban vezetett könyveket néztem át. Munkámban 21 908 férfinév és 20 862 női név került feldolgozásra.

A cédulákra következetesen csak a csantavéri lakosok gyermekeit írtam ki, a környező (főleg a tanyavilághoz tartozó) falvak Csantavéren bejegyzett adatait kihagytam, gondolva arra, hogy más község, más szokások is hatnak a névadásukra, viszont elenyésző számuk nem szolgálhatott egy összehasonlítás alapjául.

A nemzetiségi hovatartozás kérdésében bejegyeztem a vegyes házasságokban született gyermekek adatait, mert ezáltal a délszláv beütéseket nyomon kísérhettem. Ha a szülők egyike magyar volt, máris bekerült az adataimba.

A 42 770 adatot öt éves időszakokra osztottam, grafikonjaim ezen az időbeosztásokon alapulnak, mert a névadás törvényszerűségei ilyen mikroperiódusokban vizsgálhatók legjobban.

A történelmi változások (rendszerátvitel) is hatnak, bizonyos sajátosságokat kölcsönöznek a névadásnak, ezért az adatokat ilyen szempontból is feldolgoztam.

*

Csantavér XVIII. századi kialakulása, újratelepítése jóval a keresztény keresztnevek (utónevek) általánossá válása után történt. Írásom ezért csak ezt a kérdést tárgyalhatja. A faluba sok helyről jöttek, a betelepülők bizonyos névadási szokásokat, névdivatot, általánosan használt neveket hoztak magukkal; a letelepedés után összeötvözik ezt a sokféle szint mutató névadást, kialakítják az új helység jellegzetes névrendszerét és szokását.

A feldolgozott nevek (eltekintve a mai szokásoktól) az egyház által engedélyezettek és terjesztettek; ez a keresztény eredetű személynév „nem más, mint név, »par excellence«, amelynek semmiféle jellemző ereje, semmi köznévi kapcsolata nincsen, kizárólag azonosító funkciója van” — Deme László szerint.

A tulajdonnév — mint a főnév egyik fajtája — beletartozik a nyelvi jelek rendszerébe, a nyelvi jelekre pedig jellemző, hogy van alakjuk és jelentésük, és ezt a szójelet a valóság egyes elemeire alkalmazzuk. Mivel a szójel e feltételeinek megfelel, így a tulajdonnév is szó. A köznévtől, a főnév másik kategóriájától abban tér el, hogy többnyire csak egy dolgot jelöl. „Minden jelben — mondja Martinkó András — a forma (az alak) közvetlenül, első fokon mindig a jelentéssel kapcsolódik, közvetlenül nem tud utalni a dologra. A köznévi jelentés sok-sok egyedi dologból való elvonás, s mint abstractum szóforma nélkül megragadhatatlan, kifejezhetetlen; léte a formához van kötve. Itt tehát a név és a jelentés kapcsolata a leglényegesebb. A tulajdonnév esetében azonban — és ez első megkülönböztető jegye — a jel-tényezők közül név és dolog (egy konkrét, egyedi valaki, valami) között van a legközvetlenebb kapcsolat, így aztán a formát utólagosnak, esetlegesnek, önkényesnek érezzük.”

A köznévi és tulajdonnévi között elsősorban funkciójukban van eltérés; a köznévi általánosít, az azonos vagy hasonlóknak felfogott fogalmak, jelenségek, tárgyak együttes megnevezésére szolgál, a tulajdonnév az egyedi kijelölés, egyedi azonosítás nyelvi eszköze. Ebből következik, hogy a tulajdonnév és köznévi között a jelentés terén mutatkozik eltérés: a köznévi határozottan definiálható, a tulajdonnévet nem lehet értelmezni, csupán a viselőjét egyedileg írhatjuk le.

Mivel a tulajdonnévnek hiányzik a jelentése, a jel volta alapján nem oldhatjuk meg a tulajdonnévi problémáját. Ezért kell a jelbe belefoglalni a „dolog”, a forma-tartalom egységét, azt, amire ez a tudatban vagy a fizikai valóságban utal vonatkozik. „S ez a jel az egyén felhasználásában, adott kontextusban és valóság helyzetben funkcionál.” Ez a tartalom fogalmi tekintetben nagyon is különböző konkrétuságú. A tulajdonnevek, keresztnevek nagy részét esztétikai hangulat, történelmi, vallási, szakmai, irodalmi stb. asszociációk kísérik. Érzelmi tulajdonsága, hangulata, ami a tulajdonnévnek a jelentés tartozéka. Az érzelmi tulajdonságból következik, hogy a tulajdonnévi hangulati tartozéka nevenként változó erősségű és különböző árnyalatú. A legerősebb a hangulatuk a keresztneveknek, ezért tartunk egyes keresztneveket szépnek, kedvesnek, hangulatosnak, ugyanakkor másokat nevetségesnek, csúnyának. A tulajdonnévi hangulati tartozéka nagymértékben függ az egyéni hozzáállástól, de van általános, szociális vetületük is. Ezek a hangulati elemek nem állandóak, idővel változnak, ez okozza a neveknek a hullámzását, melyet névdivatnak nevezünk.

*

Az elnevezés oka gyakorlati szükségességre vezethető vissza. Ebben az esetben elsősorban saját gyermekeinek elnevezése vezérli, de ezt a szülői kötelességen kívül tágabb relációkra is kiszélesíthetjük. Nem okvetlenül szükséges a szülő által való elnevezés, számba jöhet a nagyszülők, testvérek, rokonok, keresztszülők (névadó szülők) akarata is, akik részt vállalhatnak az elnevezésekben. Frásom csak az elnevezés problémáját tárgyalja, nincs szándékomban a névadás történelmi áttekintése. Mivel keresztény eredetű személynévanyaggal állunk szemben, melynek etimológiáját már a közösség nem ismeri, a gyermeket elnevezik a rendelkezésre álló névkészlet valamelyik nevével. Megnevezésről csak addig beszélünk, amíg az elnevező környezet az adott személy tulajdonságaiból vagy körülményeiből kiindulva jellemez, tehát megnevez.

Meghatározhatjuk az elnevezést úgy is, mint a gyermek társadalomba való befogadását, mert ez az első lépés a társadalmassá válására.

A névadásnak, gondolok kizárólag csak a keresztnévekre, társadalmi-esztétikai, történelmi vonatkozásai vannak, melyekről a későbbiek során még lesz szó bővebben. Az esztétikai vonatkozásokat pedig a névdivatnál tárgyalom.

A gyakorlati szükségesség következménye, hogy ugyanabban a nyelvi közösségben nem nevez el mindenki mindenkit, csak azokat, akik az elnevező szempontjából fontosak. Az elnevezés mindig magán viseli az elnevezőnek vallási beállítottságát, érdeklődési körét, szociális helyzetét, a nevek iránti esztétikai fogékonyságát, hagyománytisztelőtét.

Elnevezésen azt az emberi tevékenységet értjük, amikor valaki — az elnevező — valakit valamely névvel megjelöl; megjelölésének a célja pedig a többiekől való megkülönböztetés. Az elnevezésre választott név az elnevezőben felidézi mindazt az érzelmi tulajdonságot, amit részére a kiválasztott keresztnév (utónév) hangulata jelent. A névadás pedig az a jelenség, amikor valaki valakiről vagy valamiről nevet kap. A fentiekből következik, hogy elnevező csak élő ember lehet; névadó is ma már legtöbnyire élő vagy holt személy, „régebben azonban, mikor a névnek még jelentésfunkciója volt, igen gyakran természeti tárgy vagy jelenség, testi vagy lelki tulajdonság, elvont fogalom vagy éppen mitológiai—keresztény viszonylatban: mártírológiumi — személy a névadó” — mondja Pais Dezső.

A gyermek leggyakoribb elnevezője a szülők egyike, de mellettük igen nagy része van a többi családtagnak is. Ezeknek szerepe a családot összetartó öröktől függ; a felbomló családi közösségek korában, amikor többé nem egy fedél alatt élnek a közeli hozzátartozók, csökken ezeknek az örököknek a hatása. A szülők után legtöbb szerepe a nagyszülőknek van, majd a többi hozzátartozónak.

A család mellett az elnevezéseknek igen nagy hányada jut a keresztszülőknek is. Napjainkban, különösen akkor, ha nincs keresztelés, ezeknek a hatása teljesen kizárt.

AZ ELSŐ KERESZTNEVEK TERHELTSÉGE

Az általam feldolgozott időszakban — 1782—1970 — 21 908 fiú- és 20 862 leánygyermeket anyakönyveztek Csantavéren; 1046 férfival több született, mint nő, azaz 51,6% fiú és 48,4% leány.

A száznolcvannyalc év alatt 189 féle férfinevet és 151 női nevet használtak. A nevek közül egyesek a vizsgált korszakokon végigvonulnak, nagy terheltség jellemző rájuk, mások viszont ritkábban vagy mindössze egyetlen egyszer fordulnak elő.

A névadásnak megvan a maga változása, ami egyszerre szegényedést és gazdagodást is jelent. Ezek alapján megkülönböztetünk átörökítő és újító, bővítő névadást.

Az átörökítő névadás az, amikor a gyermek a közösségben használatos nevet kap; újító, bővítő akkor a névadás, amikor még nem használt nevet kap egy közösségen belül valaki. Az átörökítés aránylag kis számú férfi-, illetve női névre korlátozódik. A női nevek közül Erzsébet, Mária, Anna, Terézia, Ilona, Veronika, Rozália, Julianna, Katalin, Borbála, Rózsa, Éva, Klára és Ágnes összesen tizennégy név fordul elő a vizsgált időszak kezdetétől napjainkig. Tizenkét férfinév: József, János, István, Ferenc, Antal, Péter Mihály, András, Mátyás, Imre, György és Károly azok, melyek végigvonulnak a vizsgált korszakon. Természetesen ezek a leggyakoribb nevek is, a legterheltebbek. A többi név inkább a divatjelenséghez sorolható, megjelenik, van, több mint száz évig is él, majd eltűnik. Az átörökítő névadásban különösen a szülők nevének az öröklése a jelentős, ennek köszönhető egy-egy név továbbélése, bár az a legritkébbak közé tartozik is.

Ezek az egész vizsgált korszak alatt élő keresztnévek gyakoriságuk folytán nem korlátozódnak egy-egy rétegre, hanem a közösség minden társadalmi

rétégeben, csoportjában használtak. Gyakoriságuk szürkéséget eredményez. Mégsem szabad egyoldalról felfogni a tömegneveket, mert igazolt Bárczi Gézának az a megállapítása, hogy a személynevek használata nagymértékben divatkérdés. Látni fogjuk, hogy az elszürkült név használata is éppúgy hullámzik, mint a bővítő névadás során felszínre került divatnevéké. Ma már nehéz volna megállapítani elterjedtségük okát, de ha elemezzük őket, láthatjuk, hogy a legismertebb szentek, vértanúk nevei a leghasználatosabb nevek.

Az átörökítő névadásban legjelentősebb szerep a családnak jut. Az elsőszülött fiú rendszerint a nagyapa (a patriarchális családokra jellemző leginkább) nevét öröklí, a későbbiek során az apa nevének öröklése lép előtérbe, a nagy családok felbomlanak, az apának jut az elsődleges szerep.

Jelentős hatása van az átörökítő névadásban a naptárnak. Igaz, grafikonos kimutatást nem készítettem róla, de megfigyeléseim alapján a legutóbbi húsz-harminc évig a gyermek születése napjához közel eső, rendszerint a gyakori nevet kapta, csak az utóbbi évtizedekben borult fel ennek egyensúlya az apa nevének öröklése javára, később majd látható, hogy nem csökkent az apa, illetve anya nevének öröklése, hanem hirtelen felszökött. Ez a felfelé ívelés az egész korszakon át használt nevekre jellemző. A naptári nevek érvényesítésében a papnak is jelentős szerepe volt, aki lehetőleg a gyakoribb, szent nevét ajánlotta (lévén szó sokgyermekes családokról) a keresztelendőnek.

Mindez inkább a szokásnak mechanikus érvényesítése, kisebb mértékben divatjelenség; kétségtelenül az is van benne, de hagyománytisztelet is, mert a családtagok (nagyapa, apa, anya, nagyanya, esetleg testvér) nevének átörökítéséről beszélünk. Márpedig a hagyománytisztelet a keresztnév hangulati tartalmának jellemzője.

Itt kell szólni azokról az esetekről is, amikor egy családon belül a gyermekek elhalálása következtében a szülők következetesen az újszülöttnak meghalt testvérük nevét adták. Az adatok nagy száma miatt lehetetlen volt a származás levezetése, így csak állításomra a néhány legjellemzőbb példát sorolom fel:

A Lovász családban (ritka családnév) 1859-ben fiú született, akit Mihályra kereszteltek, egy év múlva meghalt, 1861-ben ismét fiú születik, akit újra Mihályra keresztelnek.

1860-ban van Kakas Emerencia bejegyzés, ugyanennek a családnak a következő évben újból kislánya születik, ezt is Emerenciára keresztelik.

Kiss Albert orvos fiai a következő nevet kapják: az első fiú 1861-ben születik, s Albert, Ferenc, Eduár keresztneveket kap, a két évvel később születő szintén fiút Albert, Lajos, Ferencnek nevezik el.

Ennek az átörökítésnek a legjellemzőbb példája az Obráth családban figyelhető meg. Az apa, Obráth Ádám kádármester, a fiai, akik sorban elhalnak, a következő neveket kapják: 1906-ban Ádám és Fülöp, ikrek, 1907-ben Ádám, István, 1914-ben Ádám, János, végül az utolsó fiú 1918-ban születik és Heinrich, Ádám névre keresztelik.

A FÉRFINEVEK TERHELTSÉGE

A keresztnévanyag vizsgálatában szükség mutatkozik az összehasonlításokra, ezért párhuzamba állítom Hajdú Mihály adataival. *Adalékok a XVIII—XX. század névdivatjának vizsgálatához* c. írásában (MNY. LXIV. évf.) két magyarországi vidék, Nógrád megye és Sopron környékének adatait közli. Az összehasonlításra pillanatnyilag ez a legalkalmasabb, hiszen 1770—1950 közötti időszak adatait dolgozza fel. Igaz, az én vizsgáldásomnak korszaka tizenkét évvel később kezdődik és tovább tart húsz évvel, mégsem lesz nagy eltérés, hiszen ezek a gyakori nevek 1950 után is jelentős mértékben meg vannak terhelve, eltérés csak tizedszázalékokban mutatható ki.

A három vidék egész (száznyolcvanegy illetve száznyolcvannyolc év) anyagát vizsgálva a következő képet kapjuk:

Nógrád megye		Sopron környéke		Csantavér	
1. István	14,3%	József	15,0%	József	10,2%
2. János	14,2%	János	14,1%	János	10,1%
3. József	12,1%	Ferenc	9,2%	István	10,0%
4. Ferenc	7,0%	István	8,3%	Ferenc	8,9%
5. Mihály	5,5%	László	5,0%	Antal	8,1%
6. András	5,2%	Pál	4,9%	Péter	7,2%
7. László	3,5%	György	4,1%	Mihály	6,5%
8. Vince	3,1%	Mihály	3,9%	András	3,7%
9. Pál	3,0%	Lajos	3,3%	Mátyás	3,6%
10. György	2,5%	Gyula	2,8%	Imre	2,4%

Az összehasonlítás (a Nógrád megyei Patak 1660 és Nógrádmarcfal 960 lakos; a Sopron környékiek: Agyagosszergény 1420 és Völcsej 730 lakos) után hangsúlyozni kell, hogy Csantavér majd tízszer nagyobb ezek legnagyobbikánál, így csak a százalékarány kimutatása a lényeges. Felekezeti hovatartozásuk katolikus.

Az összehasonlítást elemezve megállapítható, hogy Csantavér keresztnéveinek terheltsége arányosabb, mint a fenti két vidéké. 4,8% a különbség az ottani és az itteni legterheltebb két név között. Az első négy legterheltebb név között mind a három kimutatásban ugyanazok a nevek vannak, viszont a következő hat név közül már csak a Mihály, ami mindhárom helyen előfordul, a többi név csak két, esetleg egy helyen van feltüntetve.

Külön kell szólni a csantavéri keresztnévek közül az Antal névről. Terheltsége nagy; ez egyetlen ténnyel magyarázható: a falu védszentje Pádovai Szent Antal, névnapja június 13-a, ami egyben búcsúnappal is, mindmáig jelentős ünnep a faluban. Az Antal név leggyakoribb bejegyzése júniusra esett, de előfordul más időszakokban is. 1782—1785 között a tizedik, 1786—1790 között a tizenkettedik a terheltségi sorrendben. 1790-től 1970-ig a tíz leggyakoribb, legterheltebb név között van.

A NŐI NEVEK TERHELTSÉGE

A nők körében a vizsgált korszakban 151 féle keresztnév volt használatos a 189 féle férfinévvel szemben. A használt női nevek 15,8%-ánál, azaz 24 névnél nagyobb mint egy százalék a terheltség, a férfineveknél ez az arány: 9,5%, azaz 18 név. 53 férfinév fordul csak egyszer elő a száznyolcvannyolc év alatt — 28,2%; 48 női név, 29,8% az egyszer bejegyzett első név.

Ezekből az adatokból azonnal szembetűnik, hogy a női nevek terheltsége arányosabb, több a tömegnév, mint a férfinevek között. Figyelemre méltó eredményt kapunk, ha a tíz legterheltebb férfi, illetve női név arányát állítjuk szembe, a terheltségben azonos sorrendű nevek között milyen a százalékos eltérés vagy eltérés:

Férfinevek százaléka	Női nevek százaléka
1. 10,2	10,3
2. 10,1	10,0
3. 10,0	7,9
4. 8,9	6,9
5. 8,1	6,1
6. 7,2	4,8
7. 6,5	4,8
8. 3,7	4,0
9. 3,6	3,9
10. 2,4	3,7

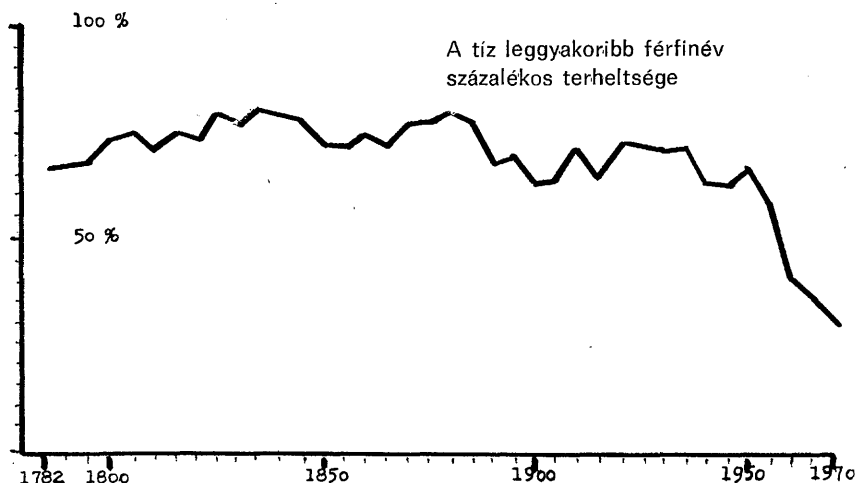
Ha felállítjuk a férfinevekhez hasonlóan Hajdú Mihály adataival egybevetett táblázatunkat, vizsgálva a földrajzi különbségeket, a következő eredményt kapjuk:

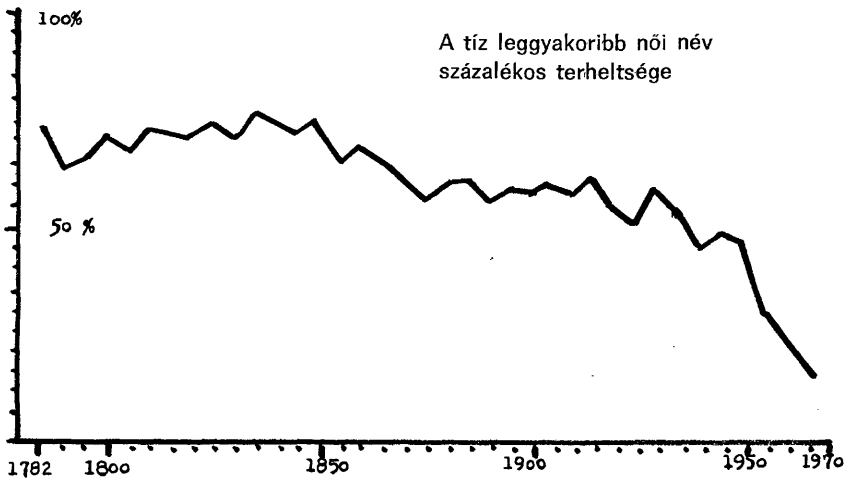
Nógrád megye		Sopron környéke		Csantavér	
1. Erzsébet	18,6%	Anna	15,7%	Erzsébet	10,3%
2. Mária	16,9%	Erzsébet	14,3%	Mária	10,0%
3. Rozália	12,6%	Rozália	10,5%	Anna	7,9%
4. Katalin	7,7%	Mária	8,6%	Terézia	6,9%
5. Anna	6,7%	Katalin	8,3%	Ilona	6,1%
6. Margit	6,0%	Terézia	7,1%	Veronika	4,8%
7. Borbála	4,9%	Julianna	3,3%	Rozália	4,8%
8. Terézia	4,9%	Ágnes	3,2%	Viktória	4,0%
9. Ilona	3,9%	Gizella	3,1%	Julianna	3,9%
10. Veronika	3,2%	Borbála	3,1%	Katalin	3,7%

Csantavér női keresztnéveinek terheltsége arányosabb, az első és utolsó adat terheltségi különbsége 6,6%. A három táblázaton levő nevek között az első négy közül csak kettő egyezik meg a három oszlopban: Erzsébet és Mária, viszont Nógrád megye adataival nyolc, Sopron környékének tíz leggyakoribb női nevével hét azonos.

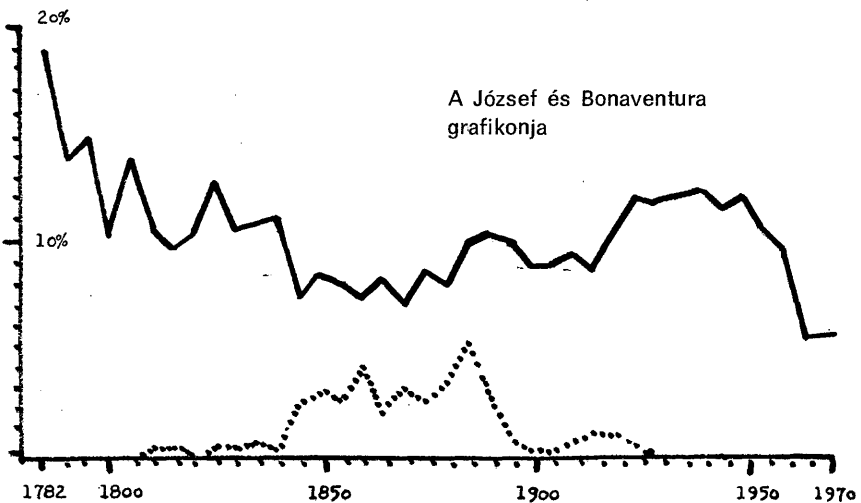
Ha megvizsgáljuk a tíz legterheltebb női és férfinév grafikonját, néhány megállapítást vonhatunk le. Mindkét nem neveinél kiegyensúlyozott görbéket látunk. Terheltségük az össznevek 50 százaléka felett van, kivételt képez az utolsó három periódus, itt süllyed csak a fele alá a görbe.

Milyen törvényszerűség vonható le ebből? Vizsgálva korszakonként a neveket, megállapítható, ahogy nő a használt nevek száma, úgy csökken az egyes nevek terheltsége. A terheltség arányosabb, a korszak nevei változatosabbak, színesebbek. A divatjelenségek — kb. 1950 és 1970 között, amikor nagyon intenzív a divatnevek hullámváltozása — hatással vannak az átörökítő névadásra, lassan kiszorítják a hagyományos, „elszürkült” neveket, teret adva a divatnak. A falu átörökítő névadásában mind nagyobb szerepe van a névátöröklésnek, a szülők nevének továbbvitelének. Mindez pedig a szaporulat csökkenésével magyarázható, kevesebb gyermek születik, s az örökölt név aránya ezekhez viszonyítva növekszik.

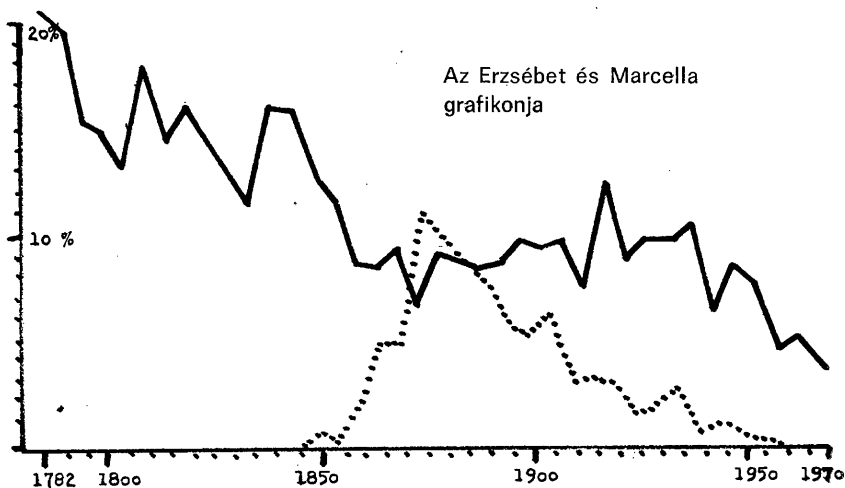

A legterheltebb nevek görbéit érdemes egyedi grafikonokra bontani, a legterheltebb női és férfinévre, ugyanakkor ezen bemutatni egy másik tényező, a divat görbéjét, így grafikonilag is meghatározhatjuk a két jelenség sajátos ívelését. Erzsébet és József — de a többi gyakori névre is ezt a görbét húzhatnánk meg — esetében jól látható a nevek óriási arányú „indítása, lefelé való ingadozása; ez az ingadozás a legjobban terhelt nevek „divatszerűsége” és csak elenyésző mértékben játszik közre az ingadozásban a névöröklése.

József: —————

Bonaventura:

Erzsébet: —————

Marcella:

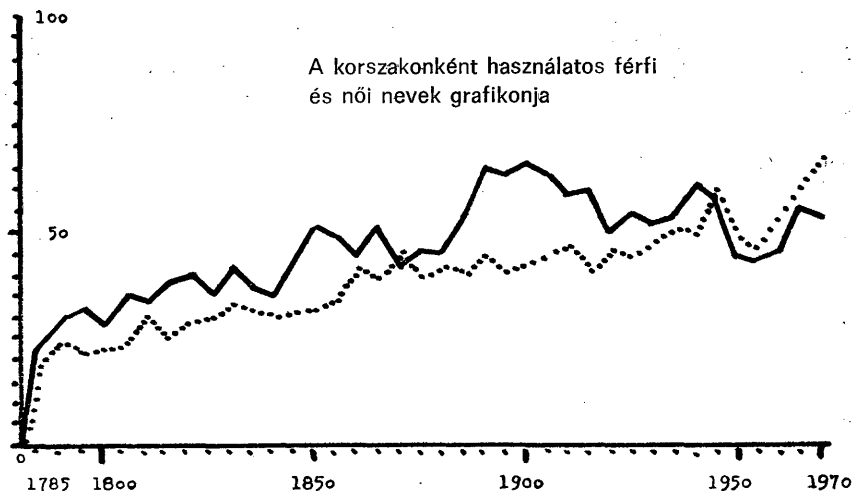
Marcella és Bonaventura esetében — mindkettő divatnév — a görbe hirtelen emelkedése a jellemző, majd esés, utána újbóli csúcs következik a már ereszkedő görbén. Sokféleképpen magyarázhatjuk ezt a második felívelést: átörökítéssel, a gyermekkor kedves nevével (kb. egy generációkülönbség van a két tetőzés között).

Az átörökítő névadás a neveknek a stagnációját is jelenti, hiszen azonos nevek évtizedeken, sőt évszázadokon át fordulnak elő. A névrendszer gazdagodását bővítő névadásnak nevezzük, tehát azt, amikor az újszülött a közösségben nem használatos nevet kap. Felállítható-e a bővítő névadásnak valamilyen törvényszerűsége? Igen, de nagyon óvatosan kell ezt a kérdést kezelni. Egyes megállapítások szerint az előkelő társadalmi rétegek a kezdeményezők; bizonyos fokig cáfolni kell ezt, mert sok esetben az alacsonyabb osztályokból indul ki egy-egy név.

A bővítő névadás lehetőségeként említem a pap akaratát is, mert akaratára kerülhettek olyan nevek be a névrendszerbe, mint Enoch, Káin, Leokádia, Skolasztika stb. Nem természetes módja ez a névrendszer gazdagodásának, de mint jelenséget említenünk kell.

Ha a korszakokonként használatos nevek grafikonját vizsgáljuk, meg kell állapítani a következőket:

A névrendszer fokozatos enyhén ívelő görbét ír le az 1901—1905-ös korszakig, ekkor kezd lefelé ívelni, mélypontját az első világháború alatt éri el, majd újra lassú emelkedést mutat. 1946—1950 között hirtelen esik. Ennek magyarázatára két alapvető okot adhatok; az egyik: az egyházi névadás, a kereszteselés hatóságilag való el nem ismerése, az egyház végérvényes különválasztása az államtól; a másik: a második világháború utáni hangulatért, részben az ún. magyar nemzeti nevek mellőzése (amely bizonyos nacionalista színt kölcsönözhetett akkor az elnevezőnek, habár teljesen indokolatlan volt ez akkor is, ma is). E két ok mellett harmadikként megemlítem, hogy ebben a korszakban olyan szülők neveztek el gyermekeiket, akik az első világháború alatti és utáni években születtek, akik (mivel csak csekély idejű anyanyelvi oktatásban részesültek, ha egyáltalán egyesek részesültek is) nem ismerték teljes gazdagságában és változatosságában a magyar keresztneveket, így csak a közösség által gyakoribb, ismertebb neveket adták a született gyermeknek. 1951-től újra felfelé ível a görbe, sőt az utolsó korszakban tetőznek a női nevek.

Férfinevek: —————

Női nevek:

Vizsgálva a női és férfineveket egy újabb jelenségre kell felfigyelni: a hagyományos névdivat mellett kialakulóban van a nevekkel való divatozás, világosabban: ma erősen kialakuló tendencia, hogy lehetőleg minél idegenebb, ismeretlenebb, szokatlanabb, de kellemes hangzású nevet adnak a szülők az újszülöttnek.

A bővítő névadás fontos tényezője a délszláv—magyar érintkezések és házasságok, mert ezek révén a szláv keresztnévek bekerülnek Csantavér keresztnevényagába is.

A társadalmi osztályok és rétegek névadási szokásai nem mutathatók ki olyan pontosan, mint pl. a divatjelenségek, azért, mert az anyakönyvek nem következtetéseket a társadalmi hovatartozás bejegyzésében. Dolgozatomban mégis közlök példákat, igaz, hosszabb időszakra, ezek a teljesség kedvéért kerültek ide. Ezek révén legalább bepillantást nyerünk a vagyoni megoszlás alapján való névadási különbségekbe. Pontos kimutatást csak akkor adhatnék, ha a vizsgált száznyolcvannyolc év minden adata a rendelkezésre állna.

1782 és 1850 között hozzávetőleges számítások szerint a József nevet 616 jobbágyfiú, 8 nemes- és 9, mestercsaládból származó gyermek kapta; egy ritkán előforduló név: a Bálint, mindössze tizenkétszer jegyezték be, ebből egy nemes, egy mester és tíz jobbágy adja gyermekének ezt a nevet. Ugyanakkor a Leopold és Lőrinc nevet csak nemescsaládokban kap a gyermek, Maximra is csak mester keresztelteti a fiát. Hasonló a nőknél is a kép: az Anna név ebben a korszakban kb. 895-ször fordul elő, 821 jobbágyleány, 15 nemes- és a többi mestercsaládban született gyermek kapja ezt a nevet. Karolina nevet három mester leánya kap.

1850 és 1920 között már lehet ennyire kimutatni a társadalmi hovatartozást, de álljanak itt a ritkább és kirívóbb esetek:

Anasztázia névre a postamester kereszteli a lányát, Antóniára kisbirtokos, állatorvos és földműves, Dorottyára a jegyző, Dórára kereskedősegéd, Emíliára három földműves és szíjgyártó, Emerenciára földműves és kisbirtokos, Flórára hat napszámos és kisbirtokos, Lujzára napszámos, temetőőr és két földműves, Idára gazdálkodó, Paulinára két napszámos és földműves.

A férfinevek esetében: Akosra a tanító, Áronra földműves, Attilára hivatalnok, Alajosra iparos és két napszámos, valamint egy kisbirtokos, Aladárra földműves, Dezsőre 12 iparos, négy kisbirtokos, 16 napszámos, 9 földműves és egy háztartásbeli, Eduárdra polgár, Ferdinándra két iparos, Miksára kereskedő, Káinra földműves és napszámos, Timótra napszámos, Velimirre iparos és Zoltánra is iparos.

A bővítő névadásra mint potencionális lehetőséget a Gáspár családot veszem. Ez a család mindjárt a helytég kialakulása után jött a faluba, foglalkozásuk nemzedékről nemzedékre a kántortanítószkodás, az utolsó kántortanító 1950-ben halt meg közülük. Ennek a családnak a gyermekei a következő neveket kapták:

1811: Rózsa, Anna, 1812: József, Károly, 1812: Ferenc, Simon, 1814: Mihály, István, 1819: Mária, Terézia, 1830: Adalbert, Gábor, 1844: Piroska, Róza, 1846: Cecília, 1850: Ilona, Adalbertina, 1852: Edmond, Miklós, 1855: Julianna, 1857: István, János, 1861: Irén, Erzsébet, 1863: Rózsa, 1865: József, Bálint, Bertalan, 1867: Jenő, Vendel, 1869: Borbála, 1871: Terézia, 1873: Dezső, Márton, 1876: János, 1887: István, 1891: Imre, János, Jenő, 1892: Leó, Antal, 1897: Ottó, 1898: László, Zoltán, 1899: Endre, Alfonz, 1900: Ilona, Margit, 1902: Béla, Nándor és Gyula, Dezső, ikrek, 1904: Anna, Vilma, 1907: Ödön, 1911: Ferenc.

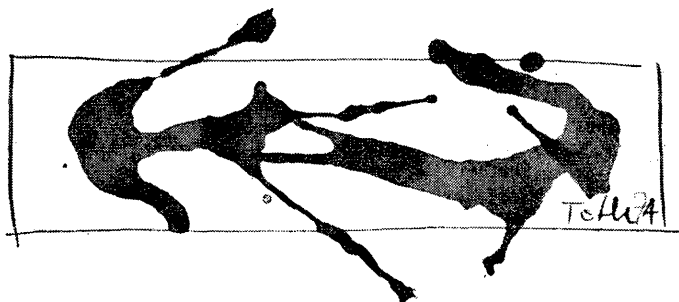
Ki kell hangsúlyozni, hogy a család nemesi származású, így egy nemes-családon belül uralkodó névadási szokás nyomon kísérhető, reagálás a divatnevekre (Dezső, Nándor), a tekintély szerepére (Mária, Terézia), ugyanakkor a hagyományos, átörökítő névadás is nyomon kísérhető.

Még néhány példát szükségesnek tartok felsorolni. Olyan családokról van szó, amelyek kiemelkedő szerepet játszhattak a falu életében annak idején (tanító, jegyző).

Harczy Pál, tanító, aki az ezernyolcszázados évek második negyedében működött a faluban éveken át, a következő neveket adta gyermekeinek: 1831: Adalbertina, Karolina, 1833: Karolina, 1834: János és Veronika, ikrek, 1835: Mária és 1840: Gergely, Antal, József.

Rekvényi János jegyző gyermekei a következő neveket kapták: 1858: János, Dezső, Albert, 1859: Kornélia, Szidónia.

Az utóbbi harminc-negyven év alatti időszakot vizsgálva a társadalmi helyzet teljesen elhanyagolható, mert ennek alapján semmilyen törvényszerűség nem vonható le. Ma már más erők vannak kihatással a bővülésre, de ez a divatnév kérdéséhez tartozik.

SZEMPONT

DÉR ZOLTÁN

AZ ÍRÓ VIRTUSA

„Nem olyan könnyű a művészt eltiporni, hirdetik ezek a tökéletes semmiségek — írja Németh László Kosztolányi apró cikkeiről. — Itt a mi példánk! Az író, ha kenyeret akar, az újság szörnyetegével kerül szembe. Az újságnak nincs szüksége arra, amit a költő csinálni szeretne; ő maga szabja elé feltételeit; kimér egy húsz centi hosszú, öt centi széles helyet s ráförmel: tessék kitölteni. S az írók egy része izzad, ízetlenkedik, elzüllik ebben a kedvetlenül csinált rovatocskában; a másik tiltakozik, koplal és lemond az olvasóról. Kosztolányi azonban vérbeli művész s azt gondolja, ha az ördögnek elég volt egy fa, a költőnek is elég lesz egy újság-zug. Hozzáigazodik a keret-höz, műfajt teremt a szükségből, megnemesíti a megalázót, üzleti tilalmak, barbár korlátok lefricskázása közben teremt meg legtökéletesebb műveit.”
(*Két nemzedék*. Budapest, 1970. 120—121.)

Elnézést kérek a hosszú idézetért, de a nevezetes passzust több joggal aligha lehetne citálni, mint Domonkos István *Redőny* című kötete kapcsán. (Forum, 1974). Sőt azt hiszem, irodalmunkban — Németh István *Zsebtükörje* mellett — ez a második újságcikkgyűjtemény, mely a szükségét úgy váltja kis remekművekre, ahogy Kosztolányi a maga kényszereit. Megszorításként ehhez mindössze annyit kell hozzátennünk, hogy Domonkos kényszerei korántsem lehettek olyan barbár korlátok, mint amelyenkről Németh László ír, sőt — ha hinni lehet a vonatkozó irodalomnak — Kosztolányi lehetőségei is jobbak voltak. Aztán — hogy a párhuzam senkit félre ne vezessen — azt is jelezhajunk, Domonkosnak nem ezek a cikkei a „legtökéletesebb” művei, sőt ez a gyűjtemény legjobb darabjaihoz képest is egyenetlen színvonalú — ahogy Kosztolányi újságírói termésében is sok a jelentéktelen darab.

Míndez azonban nem teheti kétségessé, amit erről a gyűjteményről előbb leírtunk. Éppen ezért érdemes figyelmesebben is megnézni, minek köszönheti a szerző, hogy neki sikerült.

Egyetlen mondattal erre nemigen lehet válaszolni, de hogy legtöbbit az éber figyelemnek és a tényeket árnyaltan és pontosan rögzítő szépírói tehetségének köszönhet, az nagyon valószínű. Az újságíró ritkán ír pusztán azért, mert valamit érdekesnek talál; az újságíró többnyire határozott cél

sarkallja, kötelezi. Domonkost mindig a látvány, az emberi akcentus különösége indítja írásra. Ehhez persze íróként kell látni és rögzíteni is, tehát nemcsak pontosan, hanem úgy, ahogy más nem láthat, hogy érzékletesen jelenjen meg az, amiről szó van.

Persze, hisz ezt már az óvodások is tudják — vethetik ellenem. De ha emlékeztetek arra, hogy mindezt 5×20 centi térségben kell megoldani, már sejthető, milyen bravúrra kényszerül itt az író, hogyan kell a leírás és a képzelet által hálójába fogott képeket elegyíteni. Milyen szelekció, milyen metaforikus sűrítés révén hozhatja éppen azt, amit akar.

Van ennek a kötetnek egy érdekes darabja. Címe: *Sörhabban*. Ebben iskolás tisztasággal lehet fölsmerni az írói bravúr összetevőit. Egy pillanatképpel kezdődik: szerzőnk és barátai az Újvidék Áruház büféjében ülnek. A kép szükséztől, vázlatos, éppen csak jelzi a környezetet. Bárki megírhatta volna. Aztán a társaságra tér, azon belül a lányokról ír néhány mondatot. Az első olvastán még gyanakszunk: hát ez az író is ilyen olcsón akar kifizetni bennünket? „A lányok frissen mosott hajában napsugarak játszadoztak...” A folytatás azonban ezt a részletet is hitelesíti, mert a mikroszkopikus látás a szemlélet személyes árnyalataival prezentálja a látványt: „...hajválasztékuk tiszta vályújában a hajszálak árnyékának finom rácsszerkezetét bámultam.”

Hogy a megfigyelő és a költő összefogott, azt már ez a példa is sejteti. Mikor pedig az ünnepi pillanat tiszta és józú mámoráról beszél, már nyilvánvaló, hogy aki így föl tudja bontani egy pillanat belső eseményét, annak ágát-bogát ilyen mesteri ráérzéssel tudja föl idézni, annak hatalma van a dolgok és a pillanatok fölött, vagyis író. „...és teljesen átadtam magam (...) annak a pillanatnak, amikor az emlékezet csuklani kezd, s azt sem tudja kimondani, hogy bocsánat, amikor a múlt lerázott súlyos bilincsei zajtalanul süllyednek el a nők hajának sötét mélységeiben, a valóság felszínén képződött könnyű sörhabban, a vér zabláival, a képzelet hajszálrácsaival egyetemben, amikor a szavak hímpora nem ragad az idő bütykös ujjaira, s a betűk pókjai nedvüket nem szívják ki, amikor az asztal fölött kinyújtott női karon a póruskráterekből kinőtt szőrpíherengetegben, mint az őserdei vad ugrásra készen, lapít egy kardszőr-agyaras fekete szemölcs, önmagát látva-lesve egy izzadtságsepp enyhén áttetsző hústükrében.” (97—98.)

Köszönöm — mondja erre a napi föladatok taposómalmából fölpillantó újságíró —, de tőlünk nem az önfeledt pillanatok mikrofilmjeit várja a lap, hanem cselekvésre ösztönző célszerű cikkeket. Nos, Domonkos elmélyülése a pillanatokban valóban költői munka, de azért nem egészen hermetikus. A parányi írás ugyanis azzal folytatódik és zárul, hogy az egyik lány elmeséli, valakinek megdöglöttek a malacai, pedig mindent elkövetett értük, bevitte a szobájába, az íróasztalára, de hiába — s végül az illető föl akasztotta magát.

A történet persze ezzel sem lesz célirányosabb, de az édeni pillanat és a pillanatot kibontakoztatni segítő leány különös története: a korpa, a disznóól, a kismalacok valami borzongató távolságra eszméltetnek. Micsoda képzelenség ebben a nagyvárosi miliőben ez a malacdöglésről szóló história! S az író, miközben megütözést színlel, napjaink egyik legnagyobb ellentmondására eszméltet: a szakadékra, mely társadalmunk átmeneti állapotában sorok és emberek között létezhet.

S ezzel Domonkos újságírói munkájának alapforrásához értünk. Regényeiből is tudjuk, hogy a társadalom perifériáján élő egzisztenciák mennyire érdek-

lik, s tudjuk, hogy nemcsak az egzotikum, hanem a mögötte rejlő emberi tartalmak iránt is fogékony. Ezek a cikkek szintén az élet fősodrából kirekedt emberekről szólnak: a szegénység, az otthöntalanság, az alkohol, a cselelmúlt, a cigányélet és valamilyen rögeszme foglyairól.

Ahogy közelhajlik egy-egy figurájához, abban mindig van valami a botanikus tárgyilagos kíváncsiságából is, de az így rögzített vázlatokat nem titkolt együttérzés hatja át. Semmi kétség: Domonkost mély rokonszenv fűzi a néhez életű emberekhez. Avantgarde szeszélyeit ez az emberi melegség nemesíti meg és emeli a kimódolt bizarrságok fölé. A csavargónak bélyegzett medvetáncoltató cigány kiszolgáltatottsága és a jól öltözött úriember komiszága (*Medvetánc*), máshol az öleb és a kóborkutya rajzában kinyilvánított ellen- és rokonszenv nagyon is tételesen fejezi ki az említett szemléletet: nem lehet jó, aki nagyon konzolidált.

Ez azonban csak konzekvenciája szerzőnk írásainak, — tartalmuk sokkal gazdagabb. A legjobb lehetőségeket talán a *Díztökök* példázza a legtisztábban. Arról van szó, hogy az író egyik barátja díztököt árul a piacon. Az állománya négy-öt darab, de ő csak ezekkel törődik, noha több zsák krumpli is vesztegel az asztala alatt.

A furcsaság azonban nyomban érthetővé válik, amikor a barát a tökök szépségéről kezd beszélni. Ez már nem a praktikus élelmesség hangja, hanem szenvedély, mely valahol a rögeszme és a művészi megszállottság határán mozog. Az, hogy ez a rögeszme a díztök iránti vonzalomban nyilvánul meg, groteszk fénytörést ad a szenvedélynek, de így is ott súlyosul benne az a baljós veszedelem, mely a szépség ígézetébe került emberre vár. Hogy aki kilép az élet praktikus szférájából, pokolra kell annak mennie. Ezt persze már a kritikus élezi ilyen határozottá. Az írásban éppen az a megejtő és izgalmas, hogy végig megmarad az eredeti közegben, s csak ilyen finom reflexióval sejteti meg az előbb körvonalazott mélyebb jelentést: „Mert mindig így kezdődik a dolog: egy díztökkel a tenyérben. Egy apró, aransárga díztökkel vagy egy almával. Előlép egy szín a többi közül, és azt mondja: gyere! Tenyeredbe veszel egy formát, s váratlanul lüktetni kezd.” (92.)

Az előbbi mondatot meg kellene ismételnem, mert pontosan megnevezi azt a rejtélyt, mely az anyaggal, a témával történik, ha vérbeli művész veszi a kezébe: „váratlanul lüktetni kezd”. Nem véletlenül idéztem Kosztolányit méltató mondatokat e cikk elején: ő tudta így életre kelteni 5×20 centiméter terjedelemben a maga anyagát. Domonkos abban is hasonlít hozzá, hogy sokszor „semmiségből” hoz ki érdekes mozzanatokot. Az *eltűnt idő nyomában* például csak arról szó, hogy a szerzőt egy részeg ismerősének véli és földidezi a közönsnek hitt emlékeket. Ahogy meg van írva, Kosztolányi is válalhatná.

Domonkos nemcsak tehetségéből él: meg is dolgozik azért, hogy ezek az apró írások érdekesek és eredetiek legyenek. Gyakran a földidezett figura nevében beszél, máskor egy fiktív levél a közlésforma, a *Díztökök*ben a szóban forgó figurához intézi szavait a veszedelemről, mely a szépség vonzásában érheti az embert. Némelyik életrajzjellegű monológból egész kis sorsvázlat kerekedik ki, máskor, például az unalomról szólva, a szenvedő kordivat epés bírálata — természetesen a dolgozó és nélkülöző szegények szemzőgéből.

Ennek a könyvnek az ismeretében sokkal törvényszerűbbnek érzem, hogy a regény pályázat legjobb művét Domonkos írta. Érthető, ha a kötet második

felében és harmadik harmadában olvasható riportokra, újságírói cikkekre és képzőművészeti bírálatokra a szokásosnál éberebben figyeltem: lássuk, mit gondol, mit mond ez a szerző, mikor közvetlenül beszél, mikor a művészetről gondolkodik és ítélt.

A riportszerű írások bizony gyöngék a többihez mérten: tényanyaguk szegényes, a bennük szereplő emberek csak jelzésszerűen ötlenek föl (*Muravidéken*), máskor, ha egy-egy figura a téma, vagy egy furcsa eset, mint a *Nanulában* vagy a *Bazookában*, nem tud kibontakozni, amit az író érdekesnek vél. Annál eleveőbb és szellemesebb *A realizmus diadala*, mely a férfiesendőség mulatságos leleplezésévé kerekedik, bár aligha készült ilyen szándékkal. A *Négy darab kréta* pedig mintája lehetne annak, hogy egy jellegzetes napi földadatot — szót emelni a muzsikások anyagi helyzete miatt — miként lehet egyéni emberi akcentussal előadni.

A képzőművészeti vonatkozású cikkek azonban az előzőknél is tanulságosabbak, értékesebbek. Az, hogy egy tehetséges író más művészeti ágban is tájékozott, csak szerencse. Domonkos azonban élni is tud ezzel az adottsággal. Jellemzéseiből alkotó és alkotás összefogott és idéző erejű képekben áll elénk. Amit ír, szakszerű és szépírói is egyben. Az ítélezéstől óvakodik, de jellemzései így is jó kalauzai a megismerésnek és a megértésnek.

Mértékét sohasem fogalmazza kiélezetten. Nyitott szemmel és megbecsüléssel nézi az értéket, legyen az újrealista vagy absztrakt. De azért van mértéke. Mikor *tárgy* és *jel* egyenértékűségéről mint követelményről beszél, az életteljességnek és a mélyebb értelemnek azt az igényét fogalmazza meg, amelyik regényeiben is érvényesül, s amely nélkül vagy földhözragadt naturalizmusban vagy vértelen absztrakciókban vész el az író. Mikor pedig a „lusta lelkek”-ről beszél, szemléletének magvát fordítja esztétikai érvekre. Ugyanazt az érzékenységet, mely máshol a nehéz életű emberek iránti rokonszenvenben és a könnyen érvényesülő ábrázolásában ölt formát. De túl is megy a konszolidáltság szokványos bírálatán, s az alkotás olyan eszménye nevében, mely mind a konzervatív szimplaságokkal, mind az avantgarde zagyvaságokkal szemben érvényes követelményt tartalmaz. „A »lusta lelkek« ideje köszöntött ránk — írja Dobó Tihamérnak. — A zavaros lelkeké a művészetben. Az éretlen, a tisztátlan, az ügyeskedő, az oktondi, a becsvágyó, a hebehurgya lelkeké, a tusbolondoké, a kaparászóké, a pénzhajhászóké.” S ugyanitt írja le, amit nemzedékéből — azt hiszem — még senki le nem írt, de aminek hiányát egész szépirodalmunk sínyli: „Munka, erőfeszítés, szorgalom (még most se nagyon merem leírni e szavakat) . . .” (136.)

Nagyon jó, hogy leírta. S nagyon jó, hogy ugyancsak egy képzőművészeti bírálatában az anyag akarataról, belső logikájáról: ész, érzelem és anyag küzdelméről, kölcsönösségéről beszél. A nyelv bizonyára engedékenyebb anyag, mint a kő, de a súlyos és gazdag élmény sohasem lehet annyira cseppfolyós, hogy mindent lehessen vele művelni. A jó mű az irodalomban is anyag és szándék küzdelméből terem, s mi bizony hajlunk arra, hogy e tényezők közül az előbbit lebecsüljük. Ezért jó, hogy egy avantgardistának számító tehetség figyelmeztet a kettő dialektikájára. S nem lehet véletlen, hogy egy tehetséges író teszi ezt. Olyan író, aki közel tud hajolni az emberhez, akinek „viszonya” van a természettel: szoros kapcsolata a valósággal, s bánni is tud a maga anyagával. Virtusának, amelyet az 5×20 centiméter keretében véghez vitt, bizonyára ez a végső magyarázata.

ALKOTÓMŰHELY

BARÁCIUS ZOLTÁN

SZÉP HAGYOMÁNYOK FEDEZETÉVEL

A SZABADKAI NÉPSZÍNHÁZ JUBILEUMA

Minden jubileum alkalom.

Alkalom arra, hogy számokkal és tetemes dokumentációval részeiben és egészében felidézzük a múltat, megálljunk egy-egy mérföldkőnél, leltározzunk, s ilyenkor minden méltató-elismerő szónál fontos maga a hangvétel. Szeretném elkerülni az „egyszer volt, hol nem volt”-szerűség romantikáját, s az érdemleges személyeket nevükön nevezni. Ezúttal főleg a magyar társulatról szólunk, az őt érintő és érinthető problémákról.

A Szabadkai Népszínház az 1975—76. színházi évaddal ünnepli fennállásának harmincadik évfordulóját. Most természetesen írunk kell arról, hogy az első esztendő, az első megtett lépések több figyelmet érdemelnek, mint a jelen, a közelmúlt, hiszen az intézmény a semmiből teremtett valamit, ami ma szilárd pilléreket kapott, s ami nélkül művelődési mikrokozmoszunk elképzelhetetlen. Cicoma, indulat és bíráló hév nélkül illdomos írni a kapunyitásról, s egyébként is — határozottan állíthatjuk — a színházzal mindig olyan megkülönböztetett figyelemmel, szeretettel, bátorító szóval teremtettünk viszonyt, akárcsak Szepesi György a magyar labdarúgással.

A Szabadkai Népszínház az új Jugoszláviával együtt született. Az épület a felszabadulás utáni napokban hadi célokat szolgált, sokáig lehetetlen volt bejutni a kapu alá, de amikor 1945. szeptember 19-én az illetékesek eljuttatták Szabadkára azt az okmányt, amely a kétnyelvű színház megteremtését szorgalmazta, sőt követelte, akkor mindenki előtt világossá vált, hogy új idők következnek. A színészek és a színház vezetői nagy ambíciókkal láttak munkához. A kortársak azt állítják: „bátorság” kellett ahhoz, hogy színházat alapítsanak. A közvélemény — érthetően — egyben kulturális programot és eredményeket kért számon, értékes színműveket. Megmondták, hogy a színész ne csak szórakoztasson, hanem neveljen is, s az ilyen határozott célkitűzések elől a kishitűek vissza-visszavonulgattak, mert voltak olyanok is, akik az első magyar nyelvű színházat csak a régi repertoár felújításával tudták elképzelni. A színház számunkra továbbra is amolyan „világot jelentő deszka” maradt egy

hely, ahol „meghalni lehet”, ahol tulajdonképpen évtizedeken át tudatos népbu-títás folyt. Ezzel engedelmességre a korparancsnak.

Az egyik alkalmi közlönyben olvashatjuk, hogy akkortájt ipari tanulók, munkások, félbemaradt diákok, főiskolások, háziasszonyok, bolti kiszolgáló-leányok, parasztleányok, leszerelt petőfi-brigadisták jelentkeztek a meghir-detett pályázati felhívásra, s a jelentkezőkből húszan tettek eleget a bizottság által felállított mércéknek. Húszan lehettek tagjai a Szabadkai Népszínház ma-gyar tagozatának. Akadémiát végzett, tehát „tanult” színész egy sem volt. Az új színház amatőrökkel rajtolt, de olyan amatőrökkel akinek példamutató lelkesedése megteremtette mindazt, amire ma — a fiatalok és az idővel a középgenerációba lépő idősebbek — joggal büszkék lehetnek, még abban az esetben is, ha nem a Szepesi-féle ügyszeretettel „csapatunkat” a pálya széléről.

Mindenki ismeri az anekdotát. Az egyik kényelmes tempójú bajnoki labdarúgó-mérkőzés alatt az egyik játékos odasétált a népszerű sportújság-íróhoz és a fülébe súgta: „Ne tessék gyorsan beszélni, Gyuri bácsi. Nem tudunk mi olyan gyorsan futni!” Mert gazdag és sokszínű volt ugyan annak a színháznak a ténykedése, de a félreértések elkerülése végett szögezzük le íziben, hogy az irammal bajok voltak, objektív okok vagy szándékos dancsok akadályozták a merészebb kitéréseket, de a közvélemény és a sajtó mégis pergő nyelvvvel küldte tűzbe a „csatárokat”, lelkesítette a „védőket”, hiszen ez a zseni színház minden bajával együtt — a miénk volt. Ezért csak hosz-szabb távon értékelhető alaposabban.

Maradjunk a kezdet kezdeténél.

A szerbhorvát társulat 1945. október 28-án bemutatta Mirko Bogović *Matija Gubec* című drámáját. Másnap a magyar társulat vizsgázott Balázs Béla *Boszorkánytánc* című művével. A választás jónak mondható. A szerző emigrációban írt drámája a jugoszláv népek felszabadító háborújáról szól, de a teljesség kedvéért legyünk tárgyilagosaak. Balázs Béla balladisztikus hang-vételű színműve nem vonult be a drámairodalomba, és északi szomszédaink sem rangsorolják a legjobb művek közé. Ebben, pontosabban abban a pillanat-ban a színházalapítás tette volna a magasztos, nem pedig maga az előadás, mert elmaradtak a virágcsokrok, a nagy szavak, amelyek — érdekes — in-kább mostanában kapnak mikrofont. A színészek fáradtan és boldogan tértek vissza az öltözőbe, s azzal az eltökélt szándékkal csomagolták össze a smin-kes dobozt, hogy ezentúl még jobbat, még nagyszerűbbet kell nyújtani a kö-zönségnek.

A színház keretében működött az operatársulat, és annak idején hevesen gyűrűztek a viták létének érvényessége körül. Később a pacsirtáktól megvon-ták a dalt. A szervezeti felépítés ezzel nem sokat változott. A zenekar meg-maradt a „fizetőlistán” és ma már nem vitatkoznak arról, amiért valamikor az életüket adták volna az érintettek. Volt, elmúlt.

A prózai színészeknek pedig tudtukra adták, hogy a célkitűzések csak egy irányban vihetik előbbre a színházkultúrát. Eleget kell tenni az eszmei fel-fogásoknak, a színész „mondjon” végre valamit a színpadon, a műsor elsőd-legesen a dolgozó emberhez szóljon, és természetesen nem hagyható figyel-men kívül a művészi igényesség sem. Igen ám, de a mi közönségünk „csak a szépre emlékezett”, az „első csókos nyárra” és a „holdvilágos éjszakára”. Ezzel magyarázható, hogy a *Boszorkánytánc* mindössze ötször ment. Ezt köve-

tően Nušić *Gyanús személye* került a közönség elé. Négy előadást ért meg. Háy Gyula remekét, a *Tiszazugot* csak két alkalommal hirdette a plakát és akkor jött a *Sári bíró*. Móricz Zsigmond népszínműve kisebb jubileumot ültett, mert 25-ször játszották. Gyorsan kimondták: „Eddig csak színházunk volt. Most közönségünk is van!”

Bizony keserű megállapítások voltak ezek, de örömmel leírhatjuk, hogy azóta sok minden megváltozott. A formális rutin helyett a pozitív irányú fejlődés lett a munka meghatározója. 1975-ben Moravica és Bajmok közönsége Brechtnek és Dürrenmattnak tapsol. Maradjunk mégis az első évad sok-sok kérdőjellel aláhúzott eredményeinél. Zilahy Lajos — pedig sikeríró — *Fatornyok* című színműve sem nyerte el a nagyközönség kegyeit. Hatszor játszották, de ezt követően színre került a *Viharos alkonyat*. 25 előadással büszkélkedhetett. Goldoni *Hazugja* — az első telitalálat! 73 alkalommal vonultak színre a színeszek. Sárközi *Dózsa György* című drámája újabb csalódás. Mindössze háromszor vitték közönség elé, de *A fattyú újra* felcsillantotta a reményt. Az első évad utolsó bemutatója olyan volt, akár a cukorral édesített ecetes itóka. Szigligeti Ede *Csikósának* sokat tapsolt a közönség, de az előadás erőnyeiről ezúttal hallgasson a krónikás. Egyébként 71-szer játszották.

A színház első évadjának műsorpolitikája tehát csak részben tett eleget az új célkitűzéseknek, s mégis találhatunk mentőövet azok számára, akik műsorra tűzték a kevés értékű darabokat, hiszen a hagyományok mélyen gyökereztek bennünk. Ezt hoztuk magunkkal, ez maradt. Sokáig megmaradt. Sokan ma is szívesebben nézik a régi fényképeket, jöllehet azóta a világ kifordult a sarkából.

Harminc esztendő eredményei? Az ereklye valós értékei?

A tabellák minden kommentárnál beszédesebbek, de a tabellák takarják az embert, mert a darabokat emberek ajánlották, emberek játszottak bennük és emberek vették le a repertoárról. Ez az írás csak érintheti azokat a dátumokat, amelyek a színház életében fordulatot jeleztek, eredményeztek. Megvilágíthatja a csúcsoakat, nevek említése nélkül, mert tömegesen segítették elő ebben a színházban a „forradalmat”, amelyre több esetben szükség mutatkozott. A „függöny elé” idézés nem lehet teljes, mert a dicsérő jelzők tárháza is véges.

A központi probléma ősidők óta: Mit akar a közönség? Legyen a színház politikai szócső, szórakoztasson, neveljen, támogassa a hazai drámairodalmat a vajdasági magyarokat, szóljon bele a nagyvilági dolgokba, maradjon csöndben, járja be az országot, jöjjön a munkás a színházba, vagy pedig menjen a színész a munkahelyre? Milyen eredménnyel járhatott volna egy szondázás? A kitöltött kérdőívek jobbra operettet követeltek a színháziaktól, s az illetékeseknek mégis volt bátorságuk szembeállni a kérelemmel. Így idegenedett el a néptől a színház. Szelíden irányította a közönséget egy új ösvényre, s az hajlandó volt cipőt cserélni. A közönség összetétele megváltozott, s az sem mindennapi eset, hogy a statisztika olyan kasszasikert jelentő írókkal büszkélkedhet, mint például Brecht és John Osborne.

A színház szellemi műhely. Az akadémiaíróról érkező fiatal rendezők »helyrefofozták« a társulatot. Merészebb elképzelésekkel ijesztgették a színészeket és persze a közönségnek azt a rétegét, amely nem hallgatott a kor tisztábban csengő szavára. Műsorra került Shaw *Az ördög cimborája* című színműve, Ben Jonson *Volponeja*, Molière-művek, Ibsen *Kisértetek* című drámája, Strindbergtől

a *Júlia kisasszony*, újabb Shaw-darab (*Warrené mestersége*), Macchiavelli *Mandragórája* és megint csak a »háziszerző« műve, a *Candida*, Bernard Shaw tollából Az első Shakespeare-előadás, *A makrancos hölgy* is siker. Színre kerül Miroslav Krleža *Glembay-urak* című drámája és egy újabb Shakespeare-vígjáték, *A szentivánéji álmom*. És Shaw *Pygmalionja* után Arthur Miller mind ez ideig egyetlen reprezentánsa, *A salemi boszorkányok*, majd Lorca *Véres menyegzője*, Wouk *Lázadás a Caine-hajón* című drámája, Gorkij *Ejjeli menedékhelye*, Sartre *Tisztességtudó utcalány* című színműve, John Osborne *Dühöngő ifjúsága* és az irodában gépelni kezdik Ionescu két egyfelvonásosát. Sajnos, nem kerültek színpadra.

Ez történt 1960-ig.

Úgy is mondhatjuk, hogy a színház dolgozói tizenöt esztendő eredményeivel térhettek pihenőre, hiszen a második féldőre egy egészen új csapat, új felfogású gárda tért vissza a pályára.

Az elkövetkező esztendők fő feladata — a városcentrikus-jelleg megszüntetése után — a szűz talaj meghódítása és megmunkálása volt. Erről az éráról szélsőségesen ellentmondásos véleményeket jegyzünk. A közvélemény mégis általános felvirágzásról beszélt, de voltak olyanok is — saját fedezéküket féltve —, akik a lélekharangot kongatták. Tény azonban, hogy az ötvenes évek végén a válság, az elbizonytalankodás jelei mutatkoztak, de a színház az elkövetkező szakaszban egyre nagyobb feladatokat oldott meg és védőháló nélkül végezte nyaktörő mutatóváltásait. A kulisszák mögött a színházilag egynémelyike ifjító szérumtól hajtva megvalósította legmerészebb álmait az új, a korszerű színházról. Perdöntő előadások keresték a közönséget. Mint például John Osborne *A komédiás* című műve. Színre került Max Frisch *Biedermann és a gyűjtögetők* című játéka (és milyen pompás rendezői és színészi tolmácsolásban!), polgárjogot kapott Krleža *Lédája*, Bertolt Brecht *Koldusoperája*, *A boldogtalan hold* Eugen O' Neilltől, Pirandello *Az ember, az állat és az erény* című vígjátéka. Ezt követően egy Shakespeare-mű, *Sok hűhó semmiért* és Davidčo regényének színpadi változata, a *Költemény*. Alexandar Breffort *Irma, te édes* című musicalje az új műfaj diadalát hozza és egyben az operett alkotmányát. John Synge *A nyugati világ bajnoka* című színjátéka és Ranko Marinković *Gloriája* új híveket toboroz az irodalmi értékű előadásoknak. Madách Imre *Az ember tragédiája* című alkotása is végre zöld jelzést kap, de Slawomir Mrozek elől sem zárkóznak el a színészek. A *Hekusok* — nem egyértelműen — ékesen bizonyítja, hogy a színház, ha kell, hatalmas auditorium nélkül keresheti a kiutat a köznapiságból. Arisztophanész *Lüszitratája* és Brendan Behan *Tűsz* című drámája, valamint Háy Gyula *Isten, császár, paraszt* és Örkény István *Tóték* című groteszk színpadi játéka már „az új idők hírnökei”. Hamarosan színpadot kap Katona József *Bánk bánja*, de jönnek a formabontók is. Murray Schisgal (*Szerelem, ó!*), Albert Camus (*Caligula*) és Deák Ferenc (*Afonyák*). O'Neill a vízváltató (*Hosszú utazás az éjszakába*). Írók és címek: Háy Gyulától a *Mohács*, Gogol remeke, az *Egy örült naplója*, Sartre műve, a *Piszkos kezek*, újabb Deák-mű (*Légszomj*), Vörösmarty Mihálytól a *Csongor és Tünde*, William Shakespeare (II. Richard), Dürrenmatt *Nagy Romulusa*, Wassermann és Leigh musical-je, a *La Mancha lovagja*, Tóth Ferenc *Jóbja*, Molière (*Scapin furfangjai*), Az *iguána éjszakája* Tennessee Williamstól,

Csehov *Sirálya*, Krleža *Golgotája* és Németh László *Villámfényénél* című drámája. Végül pedig újból Brecht és *A kaukázusi krétakőr*.

A színház tulajdonképpen az utóbbi tizenöt esztendőben igyekezett maradéktalan értékekkel jelen lenni a közéletben, s ebben a pillanatban ne romboljunk mítoszokat, mítosz nélkül nincs színház, nincs emlékezés, s maradjunk abban, hogy Petőfi Sándor nem a hátába kapta az orosz kopját. Nem legendákat szövünk a múlt eredményeiből, de nem hallgathatjuk el például azt, hogy a színház keretében működött a színészképző stúdió, hogy a színház hidat ívelt Szlovénia és Horvátország felé, „élt” a kabaré, a vidéki kiutazások megkétszereződtek-megháromszorosodtak, ha kellett, rendhagyó körülmények között hetenként hatszor-hétszer is begyűjtötték a terepjáró autóbusz motorját. Vendégszerepelt a társulat Belgrádban, Magyarországon és Romániában, a díjak úgy potyogtak, mint az érett körték a fákról. Budapesti, szegedi, belgrádi, zágrábi és marosvásárhelyi rendezők keze alá kerültek a színészek, ismert nevek vállaltak fellépést a Szabadkai Népszínházban és a játéktípus is megváltozott.

Egy idézet:

A SZÍNHÁZAK CSAK AKKOR TELJESÍTHETIK NÉPSZÍNHÁZI HÍVATÁSUKAT, HA MEGTALÁLJÁK AZ UTAT KÖZÖNSÉGÜKHÖZ. Ez az idézet közhely, de a közhely is fedhet igazságot vagy legalábbis — féligazságokat. Ismeretes, hogy hazánkban a színház, a kultúra nem kényszerül kommercializálódásra, mert hathatós támogatást kap a község és a tartomány kasszájából. Ezért egyértelműen angazsáltan kellene bevonni a közönséget annak látásába, ami értékes és hasznos. Unalmat árasztani persze nem erény, s ezért a színház minden pillanatban vállalhatja a bírált fél szerepét. Mégis az elmúlt időszakban kevés okunk volt bíráló szóval illetni a műsorpolitikát, s arról sem beszélhetünk, hogy a ház feladta korábbi hagyományait. A gyengébb művek megtorpanást jelentettek, nem felvett „diplomáciai kapcsolatokat” az ősműlttal.

Mondhatjuk úgy is, hogy a szavakkal való bizonygatás helyett mindennél beszédesebben és harsányabban árulkodnak a számok, a tabellák, de mit ér a statisztikai kimutatás, ha az előadás alatt a nézők kivonulnak a teremből. Szólhatunk azonban arról, hogy például Zrenjaninban sokan az utcán rekednek, mert a jegypénztár fölé odakerült a tábla, amely közli az érdeklődőkkel, hogy „a mai vendéjátékra minden jegy elkelt”. Szlovéniában a külföldön dolgozó jugoszláv állampolgárok évi szabadsága egybeesik a Szabadkai Népszínház vendéjátékával. Minden évadnak megvan a maga kulisszatitka, és minden vidéki kiutazás vagy „városi” előadás tartogat valami tanulságot, de mindez nem fejezhető ki számokban. Lelkiismeretesen kiszámolták azt is, hogy az ifjúság milyen számban látogatja az előadásokat, s most ezen a fronton is sokasodnak a tennivalók. Hogyan bevonni a leghálásabb közönséget a színház búvkörébe? Ifjúsági színdarabokat műsorra tűzni? Nem. Olyan darabokra essen a választás, amely a mai ifjúságot tematikájánál és megvalósításánál fogva érdekli. Legyen ezért a színház agresszív és tettekkel bizonyítson, mert hiszen a tapsnak nincs száma, de annál erősebb a zaj, a láрма, amelyet a telt ház közönsége előidéz.

A díjakról is számokban beszélünk. A kitüntetések eljutottak azokhoz, akik megérdemelték. A személy vagy a munkaszervezet nem szám, hanem élő massa, amely gondolkodik, érez, jó és rossz tulajdonságokkal rendelkezik. Mert a számok közül hiányzik a legfontosabb adat: A megtett kilométerek száma. Ez a szám jelentene valamit. Erre a számra hatványozottan büszke lehetne a társulat. A többi eredményre is természetesen, hiszen a számok jelenléte aláhúzza mindazt, amit olyan nagy áldozatkészséggel valósítottak meg a színház dolgozói, de semmiképpen sem a leglényegesebb mutató. Üléseken felhasználható, jól felhasználható, de vajon érdekeli-e bennünket, hogy Goya egy-egy művéhez hány kiló festéket használt el?!

A munka „tovább”-ja természetesen nem szorul a jubileumi ünnepségek árnyékába. A rendezvénysorozat színházakat mutat be. Van ilyen is, olyan is. Milyen a szabaddkai — ma? Végeredményben nekünk színházi színházra van szükségünk. Teljesen érdektelen, hogy van-e a színháznak profilja? Elsődleges a kérdés, hogy vajon jó-e a színházunk vagy rossz. Elmondhatjuk, hogy az elmúlt időszakban ritkán ment le „süketen” a függöny, a közönség érti a színészeket és a rendezőket, akkor is, amikor Brechtet játszanak, és akkor is, amikor a *Liliomfi*ban komédiáznak. Nem lehet nagy erény végérvényesen leszámolni a múlttal, s mégis teljes erőbevetéssel a jövő felé kell tekinteni. Más típusú színházat teremteni? Erre nincs szükség, de több figyelmet illik fordítani a gondolatiságra. A gondolat ne csak foszlányokban jusson a nézőtérre, mert ha a színész gondolkodik, akkor a nézőt is gondolkozásra készíti. Ennek a kívánalomnak a társulat eleget tehet, mert a legkomplikáltabb zárákhoz is jól olajozott műszerekkel rendelkeznek. Ez a műszer pedig a színész és a rendező. A színház most korban idősebb ugyan, de küllemben egyre fiatalabb.

Nem vitás: a színház elfogadtatása külön tudomány. Az utca embere ma a tévé embere. A színháznak az ideológiai ismérvek bevonásával tudatosan fel kell vennie az alkotóműhelyi jelleget. Legyen műhely, amelyből időálló művek kerülnek a színpadra, olyanok, amelyekre a jövő krónikása szintén egyszerűen gondol majd vissza. Most jó a megőrzés anyaga, minden tegnapi könnyen távozik a füsttel. Illik tehát átkacsintani a jövőbe, egy kicsit annak megoldozni „a pillanat művészetét”, mert a jelen megértő és türelmes. Járjunk mindig egy lépéssel a közönség előtt, jöjjön a néző utánunk, kövessen bennünket, s akkor talán újra átvehetjük a művészetben a vezető szerepet.

Ebben az évadban Shakespeare és Dürrenmatt egy-egy művével jelzi jelenlétét a repertoárban. A múlt óriása és a jelenkor géniusza. Az egyik oldalon azok a színészek, akik 1945-ben indultak és szorosan mellettük a fiatalok.

Shakespeare és Dürrenmatt. Egybemosódnak az évek, a célok, s hiába „mélységes mély a múltnak kútja”, teljes lényünkkel a jelenben élünk. Úgy ünnepelünk, ahogy azt a bevezetőben említettem.

Subjektív látással, elfogultan, de nem minden ok nélkül.

A SZERBHORVÁT TÁRSULAT SZÁMOKBAN

ÉVAD	ELŐADÁSOK SZÁMA	SZABADKÁN	VIDÉKEN	BEMUTATÓK SZÁMA
1945/46	111	56	55	13
1946/47	163	129	34	11
1947/48	234	185	49	15
1948/49	169	116	53	5
1949/50	176	125	51	7
1950/51	166	145	21	10
1951/52	119	100	19	8
1952/53	125	102	23	10
1953/54	140	131	9	12
1954/55	130	114	16	8
1955/56	163	133	30	11
1956/57	130	115	15	10
1957/58	143	104	39	9
1958/59	116	104	12	8
1959/60	149	120	29	9
1960/61	170	102	68	8
1961/62	169	128	41	9
1962/63	187	130	57	11
1963/64	178	142	36	11
1964/65	205	149	56	10
1965/66	184	114	70	8
1966/67	177	113	64	9
1967/68	183	100	83	10
1968/69	170	117	53	10
1969/70	152	105	47	9
1970/71	193	120	73	10
1971/72	187	128	59	8
1972/73	182	120	62	8
1973/74	161	108	53	8
1974/75	163	117	46	8
ÖSSZESEN:	4895	3572	1323	283

A MAGYAR TÁRSULAT SZÁMOKBAN

ÉVAD	ELŐADÁSOK SZÁMA	SZABADKÁN	VIDÉKEN	BEMUTATÓK SZÁMA
1945/46	99	67	32	13
1946/47	168	105	63	12
1947/48	200	122	78	7
1948/49	226	133	93	7
1949/50	205	120	85	6
1950/51	149	115	34	7
1951/52	122	109	13	9
1952/53	143	123	20	14
1953/54	147	143	4	11
1954/55	141	124	17	8
1955/56	154	143	11	11
1956/57	129	109	20	10
1957/58	134	120	14	8
1958/59	255	180	75	10
1959/60	251	121	130	9
1960/61	342	113	229	10
1961/62	312	116	196	10
1962/63	278	129	149	12
1963/64	299	130	169	12
1964/65	237	139	98	8
1965/66	263	105	158	9
1966/67	233	96	137	10
1967/68	261	96	165	10
1968/69	234	97	137	8
1969/70	242	92	150	8
1970/71	320	100	220	12
1971/72	312	99	213	9
1972/73	272	96	176	9
1973/74	273	109	164	8
1974/75	268	109	159	8
ÖSSZESEN:	6669	3460	3209	285

OPERA

ÉVAD	ELŐADÁSOK SZÁMA	SZABADKÁN	VIDÉKEN	BEMUTATÓK SZÁMA
1951/—	44	37	7	5
1951/52	78	75	3	3
1952/53	86	86	—	6
1953/54	92	92	—	7
ÖSSZESEN:	300	290	10	21

ÖSSZESÍTETT MUTATÓ

MAGYAR TÁRSULAT

ELŐADÁSOK SZÁMA	SZABADKÁN	VIDÉKEN	BEMUTATÓK SZÁMA
6669	3460	3209	285

SZERBHORVÁT TÁRSULAT

4895	3572	1323	283
------	------	------	-----

OPERA

300	290	10	21
-----	-----	----	----

ÖSSZESEN:

11 864	7322	4542	589
--------	------	------	-----

IDŐBEN ÉS TÉRBEN

MIHAILO DEJANOVIĆ MUNKÁSSÁGÁRÓL

Néhány esztendővel ezelőtt sokáig álltam Mihailo Dejanović festőművész *Női akt* című képe, valószínűleg egyik legerőteljesebb alkotása előtt. Az élmény többet jelentett számomra, mint elragadtatást. A kép természetes nagyságban készült, életesen és erőteljesen hat. Igazi művészi munka — állapítottam meg. Még ma is előttem lebeg a szenvedélyes részletekkel és egybehangolt tónusokkal teli kép elbűvölő monumentalitása a festői poézis valamennyi elemének érvényesítésével. Később tudtam meg, hogy a kép az ötvenes években készült. És egyebek mellett éppen ez a kép volt az indíték és valamiféle kötelezettség is, hogy leírjam ezeket a sorokat, amelyeket Mihailo Dejanović-Mišo kiváló szabadkai képzőművésznek szentelek.

Forró nyári nap. Kilenc óra. Mihailo Dejanović lakásának kis szobájában ülök a Puskin tér 5. szám alatti házban. Körülöttem csak képek. Megkísérem, hogy feltaláljam magam a különböző vásznak, befejezett vagy befejezetlen rajzok, akvarellek tengerében. A képek közül sok a három ajtós nagy szekrény mélyén hever. A műtermet jobb ha nem is említem — gondoltam magamban. Ehelyett kérdéssel térek vissza a *Női akt* című képre, amelyről Dejanović azt mondja, hogy ezzel a művével akarta megközelíteni azt, amit mint festő ma is végez. És ez így van — állapítottam meg. Másképp nem is lehet, amikor egy olyan művészről van szó, mint amilyen beszélőtársam. Beszélgetés közben érintjük mindazokat a kérdéseket, amelyek a művészettel kapcsolatban vannak és azt, amit a művészetért áldoznak. Mi minden tartja fogva a festőt... a festő és a költő létének hasonlatossága... milyen mértékben van külön jelentősége a művész vonzódásának ahhoz a technikához, amelyben alkot... az élet és a természet tényezője, ami magával ragadja és föllelkesíti... Bár tudom, hogy Dejanović annak a tézisnek a híve: vagy kép a kép, vagy nem az. Csakugyan így van — fut át agyamon a gondolat. És így egyik szó követi a másikat, utána átterelem a figyelmet a képekre, amelyek Dejanović nyelvén beszélnek, örömeivel és bánataival teli szívének dobogását hozzák, a szüzen szép síkságról beszélnek, az égboltról, amely hajnalban és alkonyatban hozzásimul ehhez a vajdasági síksághoz, az életről beszélnek úgy, ahogy azt a művész nézi, felfogja és átéli, ha az élet magányosnak is tüntette fel.

Kérdezem őt: Mit jelentett és mit jelent számára alkotni?

„Mivel a mesterséget igen jelentős figurális festőktől vettem át, biztosan szükség volt arra, hogy a párizsi akadémián átvegyem a színek és a kompozíciók átfogó felismerését is. Mindent, ami körülveszi az embert. Mindig arra törekedtem, hogy lássam, mit alkotnak az emberek, és kevésbé arra,

hogyan alkotnak. Arra törekedtem, hogy megértsem a környezetet. Soha bukvalísan nem mutatom be az ambientet. Azt akarom, hogy az emberek értsék meg, mit látok vagy hogyan látom”.

Dejanović 1913-ban született Zentán. Tisztviselőcsaládból származik. Zenta, születésének helye nem hagyott mély nyomot az életében. Ebben a városban az élete épp hogy elkezdődött.

Talán azt lehetne gondolni, hogy a Tisza előre meghatározó hatással volt életútjára ...

„Nem. Ezt a szerepet a Duna töltötte be.”

A Duna az a folyó, amely elviszi a festészet kezdő lépteit, hogy aztán végleg kikössön a festészet mellett. Nyugodtan mondhatjuk, hogy a művész életútját a Duna határozta meg. Ez a folyó lesz elválaszthatatlan társa, és barátságuk többé soha nem fog megszakadni. A Dunában lelta meg az erőt és az ihletet. Számára ez a folyó szeretetet, ifjúságot jelentett... Élvezettel nézte a harmatos fűekkel övezett folyót, amikor a reggel megmerítette magát benne; amikor a hold úgy csókolta, mint egy ártatlan menyasszonyt, amikor a távolságok zöld ölkében magukkal vitték.

A fűek és a távolságok, a síkság és a kék látóhatár körülölelte az embert és a folyót.

Dejanović bolyongott a tengeren is, a kövek között is, a városok sugárútjain is, ősi épületek és hegyek között is, de mindig visszatért a folyóhoz, visszatért a Dunához.

Az utak előtte kanyarogtak, ő pedig ezek között lelta meg a maga fájaldalmát és a maga örömét...

Dejanović kilencedik életévében elhagyja Zentát, és átköltözik Szabadkára. Itt végzi el az elemi iskolát, míg gimnáziumi éveit Újvidéken tölti.

„Az Újvidéken töltött évek a Dunával kötött barátságom évei.”

A gimnázium befejezését követő időszak jelentette számára a kezdő lép-teket a festészet felé. Ekkor ismerkedett meg Petar Dobrovićtal és Šerban-nal, akik mély hatással voltak művészi egyéniségének kibontakozására. Attól az időtől kezdve ő és festészete úgy él, mint két elválaszthatatlan jelenség: együtt haladnak mindmáig az élettel az életért. Az alkotótól az alkotásig kizárólagos tényezőként él az igazság, a szeretet és az áldozatosság.

Dobrović és Šerban mellett ifjúkorában nagy hatással volt művészetére a szerémi Bešenevo kolostor. Itt sorsdöntően hozzákapcsolódott a paraszt-emberhez és az emberiesség felé vezető útjaihoz. Ezen át az embert elren-delése a természet és a tájkép felé irányította. Mivel képein ritkán tüntette fel az embert, műveit olykor hidegen fogadták. De ha őt mélyebben megért-jük, ha a befogadót magára ébreszti belső, „rejtett” drámai feszültsége és poézisa, akkor a „hidegség” élménye eltűnik, vagy az idővel eloszlik. Tehát a dolog nyitja abban van, hogyan kell Dejanović képeit nézni, és hogyan kell azokat értelmezni.

Dejanović mint művész magányosan élt és dolgozott. Akár tudatosan vagy nem tudatosan cselekedte ezt, akár úgy fogta fel, mint egy módszert, akár emberi természetéből, mentalitásából adódott ez, mindenesetre ez jelen-való és látható volt.

A magányosság jelen van Dejanović potréiben, sőt önarcképében is. „Soha nem végeztem alkotómunkát tömegben, mások társaságában. Sőt, ez zavart engem. Egyszerűen kerestem a nyugalmat és a teljes koncentrációt alkotómunkámhoz.” Dejanović festészete mindig elkötelezett volt. Bár-hogy is nézzük, bár-hogy is magyarázzuk, felosztva fejlődésének útját ilyen vagy olyan szakaszokra, ábrázolási formanyelvekre, ő mégis az elkötelezettség szférájában él. A mindennek fölött álló humanizmusa, az ember hétköznapjaihoz való elszegődése mellett, meg kell mondanunk, művei lírai tónusokat is tartalmaznak. Tematikája a síksághoz és a vajdasági égalj végtelen tereihez kapcsolódik. Jellemző Dejanovićra, hogy a természet részleteit nem tükrözi bukvánisan képein, nem viszi vászonra félelemmel telítetten, és nem terheli meg fölösleges „érthetőséggel”. Szerelmes a síkságba, fellelkesítik a szélességek és távolságok, a természet részleteibe mindig a dimenziók kifejező erejét és fenségességét építette be. Az általa megalkotott természet erőteljes árnyalatokkal festőien életre keltett kép, még ha koloritja szokatlanul is hat.

A művészet az emberre szüntelenül új feladatok vállalását, új áldozatokat kényszerít. Voltak nehézségek is.

„Mindaz, amit az életben csináltam, nehezen és kínszenvedéssel ment. Igen gyakran találkoztam anyagi természetű problémákkal is.”

Új ismereteket kellett szerezni, meg kellett ismerkedni a festőművészet új áramlataival.

Az 1934. esztendő nagy fordulatot jelentett további művészeti fejlődésében. Ebben az évben elszakad a Vajdaságtól, és először utazik Párizsba, ahol egészen a második világháború kezdetéig marad. Hogyan élt?

„Nappal tanultam és dolgoztam egyes festők műtermeiben. Azok közé a jövevények közé tartoztam, akiknek nem volt lehetőségük arra, hogy válógathassanak a festők és az iskolák között. Elfogadtam azokat, akik engem befogadtak.”

Igy, többek között, dolgozott Ensor francia mesternél, aki az expresszionisták egyik ágazatához tartozott. Járt földink, Uzelac festőművész műtermében is. Az anyagi lehetőségektől függően az esti akadémia tanfolyamait látogatta. Megélhetése, művészeti célkitűzései érdekében különféle munkákat vállalt. Egyebek között, ahogy ő maga mondja, éjszaka mint pincér dolgozott Párizs éttermeiben.

A háború a jugoszláv hadsereg katonájaként a Fruskagorában éri őt. Az ország megszállása idején rövid időre Mosztárba megy. Ott rendkívül nehéz körülmények között él. Minden idegszálával népével érzett, s már 1942-ben elment partizánnak. Mosztári tartózkodása szoros kapcsolatban és együttműködésben állt Hamza Humo íróval, aki segítségére volt a mindennapi életért és a fennmaradásért folytatott harcban.

Dejanović első önálló kiállítását 1936-ban rendezték meg Újvidéken. Megnyitó nem volt. Ezen a tárlaton akvarellekkal és rajzokkal mutatkozott be a közönségnek. Műveit csehszlovákiai, bulgáriai és görögországi utazásai során készítette.

„Úgy emlékszem vissza erre a kiállításra, mint egy sikertelen vállalkozásra, ami a képeladást illeti.”

A szabad munka, a művészi és társadalmi érvényesülés sokoldalú lehetősége, az alkotói szabadság és a művészi állásfoglalás ideje országunk fölszabadulása idején következett be — hangsúlyozza Dejanović. Már 1945-ben részt vesz az első háború utáni kiállításon Zrenjaninban, az akkori Beeskereken.

A felszabadulás után az első időben mint karikaturista dolgozott a *Slobodna Vojvodina*, a mai *Dnevnik* című lapnál. A szolgálat Bácsopolyára szolgáltatta, ahol egy ideig a népművelési feladatokat végezte. Azután önként elment Tuzlára képzőművészeti előadónak. Végül, 1948-ban Tuzláról másodszer tér vissza Szabadkára, ahol ma is él.

Szabadkára érkezve hamarosan felveszi a kapcsolatot Stevan Jenovac festővel, aki segítségére siet, hogy ismét megtalálja magát és visszanyerje az önmagába vetett hitet. Mert a háború vihara benne is meghagyta az önmagából való kiábrándulás és a hitetlenség nyomait. És sikerült megtalálnia önmagát. És úgy is mint művész, úgy is mint társadalmi munkás igen sokat jelentett Szabadka képzőművészeti életének megszervezésében, és a fejlődés útja első szakaszának előkészítésében. Erőfeszítéseket fejtett ki, hogy a társadalom legalább a legszükségesebb feltételeket teremtsen meg az amatőr-festők munkájához. Állandóan azt hangoztatta, hogy az amatőr-festők sorában fel lehet fedezni értékes és tehetséges alkotókat, akiket csak helyesen kell irányítani, s művészetüket az őket megillető helyre tenni.

„Lehet, hogy az első tekintetre nem lehet felmérni az amatőr-festők jelentőségét szocialista társadalmunkban, de tevékenységükre felfigyeltek. Az amatőr-festők a képzőművészet iránti szeretet hordozói. Napi munkájuk mellett szabad idejükben nemcsak festenek, hanem elméletileg is tanulmányozzák a képzőművészeti életben zajló eseményeket” — írta Dejanović a *Szabadkai művésztalpon megnyitása* című cikkében 1952-ben.

„Mihailo Dejanović a szabadkai képzőművészeti élet egyik szervezője” — olvasható egyebek között a *Képzőművészeti alkotómunka Szabadkán 1945—1970* című munkában.

Dejanović nem nyugszik, fest és gyűjti a képzőművészet rajongóit, mozgósítja önmagát és másokat. Fölismeri az adott pillanat jelentőségét, időszerepességét, és megalakítja a hivatásos festők és szobrászok csoportját Szabadkán. Az alapítón kívül a csoportban ott találjuk Almási Gábort, Sáfrány Imrét, Ivanyos Sándort, Milan Mijačevićet és Winkler Imrét. Ekkor kezdődött meg a szabadkai képzőművészek kiállításainak megszervezése. Ez a tevékenység a Városi Könyvtár termeiben ért el komoly eredményeket.

A hivatásos festők és szobrászok csoportjának megalakulása és tevékenysége, valamint az amatőr-festők állandó aktivitása szembetűnő sikerei után a szabadkai képzőművészeti élet fejlődésének újabb szakaszába lépett. A Városi Múzeum keretében sor kerül a képtár megnyitására. És 1952-ben éppen Dejanović rendezi meg első önálló kiállítását a galéria termeiben. Akkor 56 alkotását állította ki: 33 olajképet, 17 akvarellt, két temperát és négy pasztellképet.

Ugyancsak 1952-ben kiállítást rendez Újvidéken a Vajdasági Képzőművészek Egyesületének képtárában. Ezen a tárlaton Dejanović így nyilatkozott:

„Amint látható, munkáimon túlnyomórészt a szűkebb társadalmi jellegű szatíra érvényesül. Nyilvánvaló, hogy ezek a munkák abból az időszakból valóak, amikor karikatúrákat rajoltam. Felhasználtam az impresszionizmus vív-

mányait, és egy kicsit a realizmust is alkalmazom. Munkámban ahhoz az elvhez tartom magam, hogy minden motívum megköveteli a maga technikáját, és szigorúan ellene vagyok a festészetben használt recepteknek.”

Még ugyanebben az esztendőben, talán legtermékenyebb pályafutása idején, kiállít Zentán, Törökkanizsán, és pedig a leghűségesebb barátjával és alkotótársával, Stevan Jenovaccal. Attól az időtől kezdve egészen 1971-ig az állandó munka, utazások, új képzőművészeti törekvések feltárásának időszaka következik. Ez az a periódus, amikor Dejanović másodszer lép Párizs köveire, és igen sokat lát és tanul ebben a metropolisban. Onnan gazdagabb festészzel tér vissza, és a palettának és a színeknek a mestere új fényekben mutatkozik be. Új erővel ihletetten, belső impulzusokkal lép állványa elé, vásznain a fények és színek játéka jelentkezik, a rónákról alkotott képein finom vonalak tágitják a látóhatárt. A visszatért művész folytatja alkotómunkáját a kiállítási csarnokokban: 1953-ban önálló tárlatot rendez a Városi Könyvtárban Szabadkán, 1955-ben ismét a Városi Könyvtárban, 1955-ben a Városi Kiállítási csarnokban kollektív tárlaton jelentkezik Sáfránnyal, Petrikkel és Winklerrel; 1956-ban önálló tárlattal lép közönség elé ugyanitt; 1970-ben a Szabadkai Művészbarátok Klubjában mutatja be új alkotásait; 1971-ben a Szabadkai Képzőművészeti Találkozó szalonjában rendez önálló kiállítást. Ebben az időben több kiállítást rendez Szabadkán kívül is, ezek közül a jelentősebbek a Moholon, Bajmokon, Horgoson, Bácsstopolyán és a Belgrádban rendezett tárlatai.

Dejanović egyik kezdeményezője volt a Szabadkai Képzőművészeti Találkozó megalapításának. Festőművészi és szervezői munkája mellett, amely Szabadka képzőművészeti életének fellendítésére irányultak, esztendőkön át mint képzőművészeti előadó dolgozott a szabadkai tanítóképzőben és a Jovan Jovanović Zmaj Általános Iskolában.

Életének külön szakasza kapcsolódik a Szabadkai Népszínházhoz. Itt évadról évadra értékes munkát fejtett ki mint díszlettervező, a szerbhorvát és a magyar társulat előadásainak színpadi előkészítésén egyaránt dolgozott. Első díszletei közül ki kell emelnünk Garcia Lorca *Véres menyegzőjének* színpadi képét, azután Mrožek *Rendőrök* c. színpadi játéka díszleteit. Ilyen irányú munkásságával sokban hozzájárult a színpad korszerűsítéséhez. Ámde ez nem ment könnyen. Különböző oldalról igen nagy volt az ellenállás. Merészebb megoldásaihoz meglehetősen bizalmatlanul viszonyultak. Mi volt az az új az ő díszletterveiben?

„Díszletterveimben az új arra irányult, hogy bevezessük a dekoráció és a játéktér szimbolikus megjelenésének legszigorúbb funkcionalitását.”

Ez azt jelenti, hogy Dejanović nem arra törekedett, hogy a színen pontosan megjelölje az „életteret”, és még kevésbé azt, hogy ezen a téren mechanikusan átalakítsa a színészt. Elgondolásához kitartóan, következetesen ragaszkodott, és idővel mégis sikerült elérnie azt, hogy elgondolásait elfogadják. Mialatt díszlettervezéssel foglalkozott, továbbra is állandóan festett, nem szakadt el a palettától, a festéktől. De ez könnyen bekövetkezhett volna.

A festészet mellett idejének jelentős részét a képzőművészeti kritikának és általában a publicisztikának szenteli. Ez még az első háború utáni évekből, Újvidékről datálódik. Képzőművészeti életünk területeiről különféle jegyzeteket, cikkeket írt, beszámolt a képzőművészeti alkotók tárlatairól, s tollával a társadalmi és korszerű jelenségek és problémák széles távlatait

tárta fel. Ilyen módon is hozzájárult a művészethez, amelynek életét szentelte, és amelyért áldozatokat hozott. Írásai megjelentek a Hrvatska riječ, a Subotičke novine, a Stražilovo és a Rukovet hasábjain. Cikkeit és kritikáit olvasva nem nehéz megállapítani, milyen tárgyismerettel rendelkezett a témák megközelítésében, milyen emberi elmélyüléssel hozott ítéletet és hogyan tárgyalta egyesek műveinek értékeit, s mindig következetes maradt a képzőművészet népszerűsítésének elvéhez. Ha szükség volt rá, tudott szigorú is lenni az alkotás és az alkotó érdekében. Szakszerűen föllemelte a művész alkotásainak értékeit, s ezeket analitikusan és tudományosan elemezte.

„A művész, akit egész életén át érdekelt az ember, mint egy különleges megvilágításba helyezett alak a térben, nem engedte meg magának, hogy cserbenhagyja tényközlését...” — írta Oláh Sándor festőművész jubileuma alkalmából 1961 novemberében.

„Mint ahogy minden ember hord magában valami rögeszméből származó terhet, Matija Vuković művészi módon ennek egy részét kifejezésre juttatja. A háborús szörnyűségek, az emberi szenvedések és a belső vívódások hihetetlen erővel érvényesülnek a szobrászművek anyagában...” — írta 1963 augusztusában a *Szobrok szabad térben* című kiállítás alkalmával.

Tollát nem kerülték el a pozitív törekvések imperativusai sem az elkötelezett művészet kérdésében és az ezzel kapcsolatos problémákban. Amikor kiemelte a hagyományok szerepét a festészetben, hangsúlyozta, hogy a hagyományok szükségszerű kísérői az alkotásnak és szervesen kapcsolódnak a fiatal nemzedékhez.

Hogy Dejanović hány képet festett, azt nehéz lenne megmondani. Hogy igazában szerette a művészetet, hogy annak szentelte életét s egész lényét annak áldozta — ebben, úgy gondolom, soha és senki nem fog kételkedni. Képei Szabadkán, Zentán, Mosztárban, Szarajevóban, Sremska Mitrovicán, Újvidéken, Bácsstopolyán, Kaštel Štafilicben, Zágrábban, Belgrádban, Dubrovnikban, Rijekán és Párizsban vannak.

Dejanović életműve nem befejezett. Folytatódik tovább, és halad tovább az életről alkotott vízióival a térben és időben.

VÖLGYI Endre fordítása

OLVASÓNAPLÓ

A SZOCIALISTA FORRADALOM ÉS AZ ALKOTÁS

VELJKO VLAHOVIĆ: *Revolucije i stvaralaštvo*.
BGZ, Beograd, 1973.

Veljko Vlahović jugoszláv forradalmár és alkotó ebben a művében feleletet ad a szocialista forradalom és az alkotás viszonyára vonatkozó alapvető kérdésekre. A könyv jelentős hozzájárulás az alkotás szerepének marxista tolmácsolásához a forradalmi célok megvalósítása során. Ugyanakkor marxista bírálata is ez a mű a szocialista forradalom szerves részeként megvalósuló kulturális forradalommal kapcsolatos különböző álláspontoknak.

A szerző világosan rámutat a műalkotások és a társadalom kapcsolataira, továbbá a forradalmi tömegek kapcsolatára a társadalmi viszonyok és a művelődési élet, illetve az alkotás terén. Vlahović szerint a forradalmi tömegek arra ihletik az alkotókat, hogy új viszonyokat és értékeket teremtsenek a társadalom és a művelődés minden területén. Ezt a forradalom és az alkotás közötti eltérhetetlen kapcsolatot egyesek szét kívánják tépni, ami a műalkotás politikai és szociális feltételeinek tagadásával már szubjektívizmushoz vezet. Vlahović bírálja az alkotáshoz való bürokratikus hozzáállást is mint a társadalomban jelentkező szociális, politikai, morális és más jelenségek dogmatikus szemléletének kifejezőjét. Ebből következik aztán, hogy a dogmatizmus túlhaladása egyúttal távlatot nyit a forradalom és az alkotás előtt. Éppen ezért harcolnak a forradalmi erők a dogmatizmus ellen, de az alkotást bitorló minden más monopólium ellen is, amely előbb-utóbb ismét dogmatizmushoz vagy más eszmei orientációhoz vezet.

Vlahović elemzi a műalkotáshoz való különböző hozzáállásokat, mint különböző osztály-, eszmei és más érdekek megnyilvánulásait, amelyek objektíven hatnak, és amelyek különböző művelődési koncepciókon, a társadalmi folyamatok szemléletén keresztül manifesztálódnak. Még egy bizonyítéka ez ama felfogás képtelenségének, hogy a műalkotás független a reális társadalmi viszonyoktól, mert bárhogy is magyarázzuk, az álláspontok és az érdekek az alkotói tettben és az alkotói produktumban jutnak kifejezésre. Annak alapján értékelve az embereket, hogy milyen produktumot adnak, világosan kivethető ezekben a művekben az alkotók világnézete, eltérő nézeteik a konkrét szociálpolitikai viszonyokat, a jelent és a jövőt illetően. A forradalmi erőknek éppen ezért fejleszteniök kell és ápolniok az alkotási (alkotói) szabadságot, de ugyanakkor a forradalom múltja, jelene és jövője iránti felelősségtudatot is. Az az alkotás, amely nem gazdagítja a forradalmi értéket, nem erősíti a forradalom erőt, nem fejleszti a forradalmár sokoldalúságát — nem lehet az adott feltételek közepette progresszív alkotás, nem lehetnek művészi, ezzel együtt pedig szociálpolitikai, morális-emberi értékei sem.

E könyv értéke abban rejlik, hogy figyelemmel kíséri, miként nyilvánulnak meg különböző alkotók magatartásában a reális társadalmi viszonyok, alkotásaikban hogyan tükrözik vissza azt, ami történik, tekintet nélkül arra, milyen frázisok mögé bújnak: „párton kívüli”, „szabad”, „független” vagy pedig „a reális durva valóságból kimagasló” művészekként, alkotókként szerepelnek-e. Bennük ez a valóság olyan mély benyomást hagy, hogy az elvonatkoztatott alkotás kísérlete és a valóságtól való menekülés is azt bizonyítja, mennyire kapcsolódnak azokhoz a feltételekhez, amelyek között élnek és alkotnak. Az alkotóknak ez az ingadozása, amely nem a munkásosztály és a szocialista forradalom szilárd álláspontjain áll, különböző divatozásban, idegen eszmék kritikátlan elfogadásában, különböző „kifejezéskereső bolyongásban” nyilvánul meg, amellyel az illető alkotó igyekszik elhatárolni magát a forradalom időszerűségétől és a múltba menekülni, amivel aztán a forradalmi folyamatot kívánja megállítani, illetve fékezni.

A szerző elvégzi a szocialista fejlődés feltételeinek valós elemzését, igyekszik felmérni a meglévő reális erőket, amelyek egymás közti harca kifejezésre jut minden területen, így a kulturális alkotótevékenység területén is. Ennek alapján mutat rá azokra az egymástól eltérő irányzatokra is, amelyek úgy igyekeznek feltüntetni magukat, mint egyedül érvényes és egyedül igazi alkotást, függetlenül attól, mi megy végbe a reális társadalmi viszonyokban. Bírálva az ilyen viselkedést és az ilyen felfogásokat, távlatot nyit az igazi alkotóknak, akik forradalmi és humanista beállítottságúak, hogy támogassák a dolgozó embert abban a törekvésében, hogy képessé váljon a forradalmi tevékenységre, a még sokoldalúbb alkotói munkára, a közvetlen öngazgatásra, hogy alkotóereje kifejezésre jusson.

A kispolgári világnézet, felfogás és bírálóinak komoly szerepe van a humanista öngazgatási értékek érvényesítéséért folytatott harcban. A kispolgáriság a giccset művészetnek tekinti, a sznobizmus forrásává válik, az egoista érdekeket általános érdekeként terjeszti és támogatja, saját nézeteit tartja egyedül helyes nézeteknek, lebecsüli az igazi alkotókat, különösen azokat a társadalmi erőket, amelyek a szocializmus és az öngazgatás hordozói. A kispolgáriság pesszimizmust, szervezetlenséget, fegyelmetlenséget, felelőtlenséget szül, megfelel számára a káosz, az anarhisztikus helyzet, mert köztudomású, hogy a zavarosban legkönnyebb halászni.

A szerző bírálja azokat a teoretikusokat is, akik a társadalom valamiféle dezideologizálásáról beszélnek. Arra törekszenek, hogy a forradalmat és a munkásosztályt eszmeileg lefegyverezzék a nagyon jól szervezett és eszmeileg is fölfegyverzett osztályellenséggel szemben. Ez a munkásosztály eszmei és osztályellenségének kiszolgálása.

A művészi alkotás szabadsága magában hordja a művésznek önmagával szembeni felelősségét, a társadalom, a forradalom fejlődése iránti felelősségét, ha művész-forradalmárról van szó. Márpedig itt róla van szó. A párt és a forradalom iránti fejelem nem azt jelenti, hogy a művésznek fel kell adnia az alkotói szabadságot, hanem ellenkezőleg: alapfeltétele ez az igazi alkotásnak, de a forradalom céljai és a fejlődés iránti felelősségnek is. Az a felfogás, hogy létezik felelősség nélküli szabadság, morális normákat nélkülöző viselkedés, csupán csak illúzió. Kérdés, hogy milyen szabadságról és milyen viselkedésről van szó. Milyen normák tiszteletben tartásáról, illetve megszégéséről van szó. A szabadságot, a forradalmat szolgáló (nem kiszolgáló!) alkotásra, vagy pedig a forradalom elleni alkotásra használják-e fel. Nem lehet ugyanis kétséges a régi kapitalista társadalomnak új, kommunista társadalommá való átalakulása. Minden más elképzelés kispolgári, burzsoá, vagy pedig valami más illúzió. A valóság és a reális viselkedés minden dolgot, így a művészeteket is reális alapjukra helyezi, ekkor pedig már a felfogások és a viselkedés is nyilvánvaló, igazi dimenzióik, orientációjuk és

hatásuk alapján értékelhetők. A mű és a magatartás értékelés tárgyát képezi, maga az értékelés viszont világosan meghatározott tudományos, művészeti és eszmei szempontok alapján történik.

A szerző választ ad az öinigazgatás és az alkotás viszonyának időszerű kérdéseire is. Egyértelműen foglal állást és kimondja, hogy az öinigazgatás és az alkotás egységes és elválaszthatatlan folyamat. Magának az öinigazgatásnak a megvalósítása alkotás, a művészeti alkotás pedig segítséget nyújt az öinigazgatás céljainak megvalósításához.

Helyesen emeli ki a szerző a kritikai gondolat fejlődésének és az öinigazgatásnak az egységességét. Maga az öinigazgatás a korábbi viszonyoknak a legmélyebb bírálata. Ez azt jelenti, hogy az öinigazgatás elősegíti a kritika fejlődését minden területen, így a művészeti alkotások kritikáját is. Az öinigazgatás nem nyomja el az igazolt, humánus, progresszív, eszmeileg felelős, elvszerű kritikai gondolatot, hanem ellenkezőleg, fejleszti azt. Az öinigazgatás szembeszáll azokkal a kísérletekkel, amelyek a kritika szabadságának örve alatt idegen értékeket, idegen eszmei beállítottságot, a társadalmi és művészeti élettől idegen tartalmakat terjesztenek. Az ilyen kritikát nemcsak önmaga, hanem az ember és annak jövője miatt kell letörnie.

A szerző nem feledkezett meg arról sem, hogy rámutasson az öinigazgatás és kulturális alkotótevékenység kapcsolatára a forradalom fejlődése szempontjából. Az öinigazgatás nem fejlődhet alkotó tevékenység nélkül, ugyanakkor az alkotó tevékenység sem valósulhat meg, nem gazdagodhat és nem teljesítheti humánus feladatait, ha nem fejlődik az öinigazgatás. Az öinigazgatás fejlődésében bekövetkező minden stagnáció válságot idéz elő a társadalmi viszonyokban, ezzel együtt pedig az autentikus kulturális tevékenységben is. Ilyen feltételek között jelentkeznek a bürokratikus, technokrata és más önkényeskedések, amelyek kiterjednek a kulturális alkotó tevékenységre is. Ilyen tekintetben a kulturális tevékenység és az öinigazgatás abban az egységes folyamatban találkoznak, amelyben az öinigazgatás képezi a kulturális alkotó tevékenység fejlődésének anyagi alapját is.

Ez a mű igyekezett valós képet festeni a kulturális alkotó tevékenységről. Hozzájárul a forradalom fejlődéséhez, az öinigazgatás és az alkotás fejlődésében új utak keresésére ösztönöz bennünket. A szerzőnek ugyan kisebb igényei voltak annál, amit műve nyújtott. Az volt a szándéka, hogy rámutasson a felfogások széles skálájára, hogy bíráló elemzés tárgyává tegye művelődési helyzetünket a marxizmus és az öinigazgatás szemszögéből. Igekezetében, a választott bő téma miatt, nem tudta mélyebben elemezni valóságunkat, a kulturális tevékenység minden ágát, a viszonyok összességét, amelyek reálisan léteznek, és amelyekről függ a forradalom, az öinigazgatás és az alkotás. A szerző érdeme, hogy gondolkodásra készítet, hogy a kulturális tevékenység területén létező kritikai gondolat egy kaotikus időszakában rendet teremtett, hogy megkísérelte vázolni mindazt, ami forradalmunknak ebben a szférájában valójában történik. A téma szélessége nem tette lehetővé számára, hogy ilyen kevés oldalon mindent aprólékosan kielemezzon, ami pedig nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a forradalmat, az öinigazgatást és a kulturális alkotó tevékenységet teljességükben, dialektikus egységükben, a magasabb értékek eléréséért folyó küzdelem folyamatában lássuk.

A könyv írásmódja, terminológiája és stílusa olyan, hogy könnyen olvashatóvá teszi a művet. Ihlető erejű, gondolkodásra és tevékenységre készítet. A mű értéke ösztönző erejében, antidogmatikusságában, kritikusságában van. Távlati lehetőségeket nyit az alkotás előtt.

MILAN M. MILADINOVIĆ

(Németh János fordítása)

A SZÍV INDULATÁVAL ÉS AZ ÉSZ NYUGALMÁVAL ÍRT KÖNYV

JOVAN VESELINOV ŽARKO: *Az autonóm Vajdaság születése.*

Forum, Újvidék, 1975.

Igen elterjedt tévhit, hogy kiemelkedő politikusok és forradalmárok könyveit bemutatni nagyon nehéz dolog, mert... És ekkor egy egész sor „mert” felsorolása következik. Nehéz dolog a bemutatás, mert „ami az író számára élet volt, az a bemutató számára már történelem...”; mert „bemutatáskor sohasem rendelkezünk azokkal az átfogó távlatokkal, amelyekkel az író rendelkezik...”, mert...; s a legvégén még oda lyukadhatunk ki, hogy „politikusok könyvéről vagy jót vagy semmit”. Valójában pedig — fordítsuk csak meg kissé a „nehéz dolog” tételét — annak a politikusnak van a legnehezebb dolga, aki számunkra már történelmi jellegű forradalmi eseményekről ír. Írását árgus szemmel figyeli és értékeli a történészek, a politikusok, a nyelvészek, a stiliszták, az élményt vagy saját múltjukat kutató emberek, az ismeretekre szomjazó nagyközönséghez tartozó öregebb vagy egészen fiatal olvasók, a kortársak, a politikai ellenfelek és még sokan-sokan mások; annyian, hogy nehéz lenne felsorolni. És mindezek az emberek hány- és hányféle szempontból mérleget, véleményezik az ilyenfajta írásokat, hányféleképpen igyekeznek felhasználni, hányféleképpen hivatkoznak rájuk, milyen sokféle összevetéseket végeznek el! Igazán nem kis merészség és nem kis felelősségterhet kell az olyanfajta könyv megírásához, amilyen ez a könyv; Jovan Veselinov könyve.

Maga a címe mindent mond és egyúttal semmit. Mindent megmond: egy — évszázadokkal körül nem határolható — forradalmi korszakot mutat be. Legtöbbet beszél az 1941—1945 közti eseményekről, de ezek az évszámok nem jelentenek szigorú határköveket. Visszanyúl a forradalmi folyamat gyökereihez, átvezet bennünket a máig és a jelenből a múlttól szólva egyszersmind a jövőre is utal. Ez a hozzáállás — már önmagában is — kifejezett értéke a könyvnek. A cím, mégis, semmit sem mond meg: belőle, magából, még nem tűnik ki az, hogy *miként* teszi mindezt a könyv írója. Nos, erről a „mikéntől” kívánunk szólni, de nem a hivatásos történész tollával, nem a politikai és eszmei értékelés igényével, nem a műértő irodalomkritikus szemszögéből, s még sok más szempontból sem. Csupán — s azt hisszük, hogy folyóiratunkban ez a legmegfelelőbb — a különösebb szakmai vagy eszmei-politikai hozzáértéssel nem rendelkező nagyközönséghez tartozó olvasó szemszögéből próbálunk egy-két gondolatot elmondani. Itt is egy megszorítással élünk. Annak a korosztálynak a szemével olvassuk a könyvet, s annak a korosztálynak eszével-szívével véleményezzük, amely számára a leírtak vagy a kisgyermekkor kódében voltak jelenkorbeliek és ma már a közvetlen hagyománnyal fűszerezett történelemmé váltak, vagy pedig teljes egészükben olyan történelmet jelentenek, melyet az iskolában tanultak, s melyről más könyvekből, újságokból, előadásokból, visszaemlékezésekből nyertek ismereteket mindazok, akik ma ismerkednek meg Jovan Veselinov írásaival.

A nagy történelmi események résztvevői — kiváltképpen, ha kiemelkedő szerepük volt az illető események alakulásában-alakításában — gyakran írnak naplószerű feljegyzéseket vagy esetleg valamilyen átfogó jellegre törekvő krónikát, általános értékelést. Mindezek a bemutatások, persze, nem nélkülözhetik — az egyéni, a szubjektív hangvételt, de gyakorta megesisik, hogy tárgyilagosságra, objektivitásra való törekvéseik a bemutatott anyagot elszűr-

kítik, archívumízüre változtatják, melyben kevés a „só és a paprika”, azaz az ésszerűség diktálta százféle szempont mérlegelése miatt elvész az a melegség, az a szív, amely mindig mozgatta a forradalmat csináló hús-vér embereket. Ezt a buktatót Jovan Veselinov sem tudta egészen kikerülni, de talán éppen az a jó, hogy nem egészen kerülte ki. Jó, mert ha csupán a szív indulatával írt volna, akkor a könyv nem lehetne sem kordokumentum, de nem lehetne az sem, ami: az ész nyugalmával írt, de a szív melegével sugallt egysége a forradalom és népfelzabardító harc szükségszerűségének, politikai vezetésének, valamint az egyszerű emberek hősiességének, dilemmáinak, gondjainak, tépelődő önlegyőzésének és céltudatos, kitartó, odaadó harcának. Veselinov leírta az élet egy darabját; a rendkívüliségében is mindennapi — s ezért megragadó — élet hétköznapijait, melyek egésze adta, alkotta a nem mindennapi, a kivételes, a történelmi forradalom egészét. Mindezt egyéni hangvétellel írta le, de nem csupán a résztvevő egyed békátávlatából, hanem a forradalmár-politikus szintetizáló erejével. Nem csupán a nagy általánosságokban gondolkodó és nagy „tömegeket mozgató” politikus-forradalmár-katona szemével nézett és eszével gondolkodott, hanem a tömegben látta az embert, az egyéni tettet az általánosban és megfordítva. Rejtett alapgondolata ennek a könyvnek az az ismert marxi tétel, hogy az emberi lényeg nem valamilyen, az egyes emberekben lakozó elvontság, hanem a társadalmi viszonyok összessége. A könyv arról beszél, hogyan „csinálják” a történelmet az egyszerű emberek, azok, akik azt formálják. Arról beszél, hogyan „csinálja” a történelem az embereket, hogyan lesznek az egyszerű emberekből — ahogyan ő maga mondja könyvének több helyén — egyáltalán nem egyszerű, de különös, kivételes emberek, s hogyan maradnak mindig a szabadságharc, a forradalom katonái, emberei. Ez a másik nagy érdeme a könyvnek.

A könyv hatalmas anyagot mozgat. Sok embert említ, sok eseményt mutat be, sok szinten nyúl a problémákhoz. Az autonóm Vajdaság vajúdasánakszületésének bemutatása hol az egyéni életutak cseppjeiben sejteti — és nemcsak sejteti — meg a társadalmi egység új életének tengerét, hol átfogó politikai értékelések óceánjában evezve villantja fel az általános egészet alkotó egyéni színek szívárványos cseppjeit. Szerémségről beszél, de párhuzamai Bánátot és Bácskát idézik, 1941 hónapjait értékeli jugoszláviai és vajdasági átfogó jelleggel, de már a mának is szól, történelmi tanulságokat sugall, miközben látszólag valamilyen kis részesemény folyamatának fonalát gombolyítja. Emiatt könyve olvasmányos is, meg nem is az. Néha elragad gondolatainak átfogó sodrása, távlatainak lendületes szintézise, néha pedig megragad érzelmeinek őszinte feltörése egy-egy életút, egy-egy eseményvillanás, epizód eseteleésekor. Rákényszerít bennünket a gondolatváltások gyakoriságának elviselésére, de el is fáraszt vele. Tájékoztató, tájékoztató adatahalmaz és rendszerese hirtelen a szimbolikus érzékeltetésbe csap át, s ez a váltás sokszor meghökkentő. Meghökkentő, mert egyrészt megköveteli, hogy ne legyünk „rest lelkek” az olvasáskor, s mikor megterheli emlékezetünket a sok-sok névvel és eseménnyel (miközben az emberek valódi és számos forradalmi fedőneveit is olyan otthoniassággal váltogatja, amely számára ugyan természetes, de az olvasó számára egy cseppet sem az), ugyanakkor, sokszori ismételtetésekkel (melyek egy eseményt mindig más-más szempontból világítanak meg) egy jól átgondolt rendszert, egy tervszerű forradalmi stratégiát és taktikát, de ezen túlmenően egy marxista elkötelezettségű, mélyen emberi eszményt vetít elénk. Hangvétele kritikus és önkritikus; nem a „gerendatöréskor szállakeresők” szórászhasogatása, de nem is a „cél szentesíti az eszközt” demagógiája. Íme egy példa! „Kezdték felütni fejüket a sovíniszta elemek, akik bosszút követeltek az egész magyar lakosság ellen. Emiatt a felszabadulás első napjaiban súlyos hibákra és kilengésekre került sor, s azok nem maradhettek következmények nélkül. Ahelyett, hogy a megszálló igazi cinkosait vonták volna felelősségre, azokat, akik részt vállaltak a meg-

szálló által végrehajtott gonoszettekben, egyes helységekben olyan magyar nemzetiségű polgárokkal is leszámoltak, akiknek a fasiszták vadállati tetteihez semmi közül nem volt.” (184—185.) Hasonlóképpen történik a vajdasági magyar, szlovák, ruszin, horvát, szerb nemzetiségek és nemzetek fiai magatartásának átfogó értékelése. Miért támogatta a magyarok meglehetősen nagy tömege a megszálló hatóságokat 1941 elején, miért volt passzív magatartású a szerbek vagy horvátok egy része Pavelić vagy Nedić „mozgalmával” szemben vagy éppen miért támogatta az ellenséget — mindezek a „kellemetlen” — ahogy ő jellemzi — kérdések éppen azért kapnak a könyvben érzelmi, de egyúttal a kritikai és marxista elkötelezettségű ész által vezetett megvilágítást, mert „emberközélebről” ír, a tudatos, öntudatos „mindennapi” ember ész-akarataival, a forradalmár fegyelmével, kötelességtudásával, de nem önállótlanul, nem elvakultan, nem „dirigált szívvel”.

A könyv egésze a testvériség-egység mély humanizmusával átitatott. S ha ez a humanizmus csupán abban a megrendítő epizódban villanna fel, melyben az „orosz”, az áruló fehérgárdistának vélt munkás „valami rongyokat tergetett szét előttem, s a kezében egyszer csak megjelent a Vörös Hadsereg jelvénye”, amelyben arról ír, hogy: „Összecsókoltuk egymás arcát, s nem tudom, miért, mindketten sírtunk”, akkor nem volna teljes humanizmus. De Veselinov könyvében olyan részek is vannak, ahol ez a humanizmus a politikus tárgyilagos eszének látszólag hideg általánosságú fogalmazásából is minduntalan kisűt, s amely éppen az „egyéni”, a „szubjektív” részletek érzelmeiből nyeri erejét, mint ahogy ezek a „szubjektív részek is a politikus átfogó eszmei értékeléséből nyerik értelmüket. Vagy talán nem éppen a könyv „hulámmozgása”, a politikai színezésű, politikai hangvételű általános értékelések lírai bemutatásokba való átcsapása adja-e meg mélyebb értelmét azoknak az egyszerű szavaknak, amelyekkel a felakasztott Jova Slepí tragédiája nyer befejezést: „Valaki magához vette Jova Slepí papucsait. Emléklül.” És ezek a szavak nem jelentik-e gondolatébresztő kísérelésüket ezeknek a „hideg” megállapításoknak: „A fegyveres harc ilyen kimenetele a népfelzabáló mozgalom szociális és politikai struktúrájából adódott, s ez világosan megmutatkozott az új hatalom jellegében is, hisz ez a hatalom a mozgalmából sarjadt a felkelés idején.” (27.) Még számtalan ilyen összehasonlításra lenne alkalmunk; azt hisszük, hogy ez is elegendő.

De szóljunk valamit a könyv felépítéséről is. A bevezetés három témakört ölel fel. Az előszón és a magyar kiadás előszaván kívül tartalmazza még az *Akik a történelmet csinálták* fejezetet is. A bevezetés témái tökéletesen jellemzik az egész könyv hangvételét: a már említett egységet — a szív érzésének és az ész erejének harmóniáját, amely egyáltalán nem össze-csengő, nem szépen lekerékített és stilizált szövegekből ered, hanem ellenkezőleg, olyan mint maga az élet; a sokféle, ellentmondásos, nem összecsengő vonulatok atonális tonalitása. A *Vajdaság népeinek és nemzetiségeinek harca* széles körű történelmi áttekintés, hangvétele elméleti jellegű, de véleményezése egyéni jellegzetességektől nem megtisztított. A *népfelzabáló mozgalom Vajdaságban* című rész tíz témát dolgoz fel és az 1941—1944 közti időszakról az egyéni emlékek prizmáján keresztül ad értékelést. A *felszabadulás napjaiban* című rész 12 témája is az előző rész hangvételéhez hasonló: általános értékelés, nagysíkú bemutatás, amely az egyéni és az általános sajátos egysége. Külön fejezet, *Szerémség és a szerémségiek*, tárgyalja — sajátos színeket vetítve elénk — átfogó eseményrajzként a tájegység harcát. A *Mindnyájan egy párt vagyunk* című rész 29 külön témája egyéni életutakról szól, az egyediség szintjén rajzolta meg a forradalmat, szimbólumszerűen vonatkoztat az általánosra. Ezután a könyvet az *Emlékezés a háború előtti forradalmi tevékenységre* című rész hat témája hasonló hangnemben zárja le.

A szerzőről és művéről Žika Tadić írt rövid bemutatást. A könyvet bő jegyzettár és a képek gazdagítják. Fehér Ferenc szép fordítása külön említést érdemel. A könyv egyéb értékelése a történészek dolga.

BODROGVÁRI FERENC

GAZDAGODÓ DOKUMENTUMTÁR

DANILO KECIĆ: *A forradalmi munkásmozgalom Szabadkán IV. (1938—1941)*. Városi Múzeum, Szabadka, 1975.

Szabadka eddigi legnagyobb és legkölségesebb könyvkiadói vállalkozása egyre inkább kiteljesedik. A Városi Múzeum égíse alatt működő monográfiai szerkesztőség, technikai okok miatt átugorva a forradalmi munkásmozgalomra vonatkozó dokumentumgyűjtemény harmadik kötetét (az 1929—1937. éveket), mindössze néhány hónappal a második után közreadta a negyedik könyvet, melynek anyaga az 1938-tól 1941-ig terjedő korszakot öleli fel.

Már az első kötet megjelenése után vita indult az érdekeltek között, hogy ez az értékes, de mégiscsak nyersanyagként kezelhető, újságcikkekéből, jegyzőkönyvekből, jelentésekből és más forrásokból eredő gyűjteményt vaskos és méregdrága kötetek formájában kell-e kiadni, vagy esetleg célszerűbb lenne sokszorosító technikával, a kutatók és archívumok szükségletének megfelelő példányszámban, összehasonlíthatlanul kisebb költségek árán közzétenni.

Az utóbbi esetben jelentős összegeket lehetett volna megtakarítani a már érdemleges tartalmú monográfiai írások és könyvek létrehozására, de a már beindult gépezetet senki sem tudta és nem is akarta leállítani; így csupán e dokumentumok nyomtatására százmilliókat költenek el az oly nehezen megkeresett közpénzből.

De hát előttünk a harmadik megjelent könyv, a háborút megelőző három sorsdöntő év munkásmozgalmi történetének fellelhető dokumentumai, melyeket dr. Danilo Kecić kutatott fel és megfelelő magyarázatokkal ellátva saját alá rendezett. Dr. Kecić a vajdasági forradalmi munkásmozgalom kiváló, tudós ismerője, akinek kutatói figyelmét semmilyen lényeges, feljegyzésekben vagy nyomtatásban megjelent dokumentum nem kerülheti el.

És mert az anyag alapos ismerője, jól veti fel az összefüggéseket, eseményekre és személyekre egyaránt megtalálja a lábjegyzetekbe sűrített magyarázatok legmegfelelőbb módozatait. Ezért az adatok halmaza mellett legalábbis egyenértékű anyagot képviselnek egyre pontosabb jegyzetei. Ezt különösen akkor állapíthatjuk meg, ha összevetjük őket az első kötetek magyarázataival.

Vannak a könyvnek vitatható értékei is. Itt elsősorban a terjedelmességre való törekvésre gondolunk. Dr. Kecić sem mentes attól a gyengeségtől, hogy „nincs szíve” szelektálni. A forradalmi munkásmozgalomra vonatkozó dokumentumok jellegi határait talán túlságosan kitágítja; ezáltal nem egy olyan irat is bekerült a gyűjteménybe, mely ugyan bizonyos vonatkozásban érdekes lehet.

de nem tartozik szorosabban véve a mozgalmat megvilágító anyagok sorába, hanem inkább szociológiai vagy más szempontú anyagot képvisel.

Ezenfelül — a dr. Milenko Palić által szerkesztett második kötet anyagához hasonlóan — bizonyos egyoldalúság is észlelhető ebben a kötetben. A jelek szerint a szerző a nyomdai munkások szakszervezetének teljes levéltári anyagára bukkant — ezt az anyagot aztán (ahogy dr. Palić a Ferrum gyárral tette) olyan bőségesen prezentálja, hogy a könyv egyensúlya felborul. Ennek az anyagnak egy részét mellőzhette volna, másik részét pedig kivonatossan lehetett volna közölni; a kevesebb ez esetben is többet jelentett volna.

Szerencsére az anyag nagy része kiváló értéket képvisel. A JKP és a JIKSZ háború előtti irattárából rendkívül érdekes, szinte meglepetésként ható dokumentumok kerültek elő. Jóllehet nagy részük általánosabb jellegű, esetleg csekély szabadkai vonatkozással, mégis nagyon idevágó, a monográfia írói és más kutatók mint eredeti forrásból meríthetnek belőlük. Ilyenek például a testeraí ifjúsági táborozásra vonatkozó adatok, az 1940. novemberi keltezésű, a Szovjetunió vajdasági barátainak kiáltványa a Cvetković—Maček-kormány áruló politikája ellen, a JKP V. országos konferenciájáról készült jegyzőkönyv Vajdaságra vonatkozó kivonata, néhány szabadkai származású volt spanyol harcos Moszkvában, Veljko Vlahović által kiállított jellemrajza és más anyagok.

A, harcos szakszervezetek ténykedését érdemben megvilágító iratokkal együtt ezek a könyv legértékesebb, elsőrendű fontosságú dokumentumai.

Ezúttal is külön kell kiemelni a vaskos kötet bevezetőjét, az érintett korszak eseményeit összefoglaló írást, mely áttekintést ad az 1938—41-es évek gazdasági és politikai életéről. Ezekből az írásokból tulajdonképpen a kor tömör és átfogó munkásmozgalmi története fog kialakulni.

A könyv ezúttal is kétnyelvű. A bevezető és a tartalomjegyzék jó fordításban, magyar nyelven is olvasható. A névjegyzék esetenkénti „magyarosítása” azonban bántó hibákat mutat. Így lett a szerbhorvát Erdeg Ladislavból Erdeg (és nem Ördög) László, Gros Zoltanból Gros Zoltán, Halaš Evgenijéből Halasz Jenő, Kovač Lajčából Kovács Lajcsó (!) stb.

A kötet a sorozat szokásos vászonkötésében, jó minőségű nyomdatechnikai kivitelezésben jelent meg és megérdemelné, hogy minél több példányszámban jusson el az érdekelt olvasókhöz.

GAJDOS TIBOR

MEGKERÜLHETETLEN ADATTÁR

KÁZMÉR ERNŐ: *Levelek Szirmai Károlyhoz.*

Életjel Miniaturák 29. Szabadka, 1975.

Nálunk is csupán kevesen tudják, hogy Kázmér Ernő, a Kalangya *Irodalmi Szemlé*inek írója műveltségében és kulturális programjában egyaránt európai szellem volt. A magyar irodalom azonban aligha mondható vétkesnek e kritikus életművének háttérben felejtése miatt, hiszen nem is nagyon tudhatott róla. Kázmér ugyanis, miután mint A Hét főmunkatársa, valamint — a Nyugat és Ma mellett — egy sereg kisebb jelentőségű lap alkalmi cikkezőjeként és kritikusaként, a tízes évek második felében, kijárta a szecesszionista világ-élmény és kifejezés iskoláját, a fehérterror elől menekülve szülőhazájába, Szlovénzkóba költözött. Elsősorban a Magyar Minervában, az Estében, a Kassai Naplóban és az Irodalmi Életben találkozhatunk vele. Levelezéséből tudjuk, hogy a szlovákiai telepek nyújtotta anyagi biztonságban nem megélhetési gondok, hanem küldetésstudat vezette olvasmányainak megválogatásában és méltatásában, — „20 évig nem kértem és nem követeltem honoráriumot”,¹ írja Szirmai Károlynak. Már ekkor a népek közötti kulturális kapcsolat megteremtésén munkálkodik, elsősorban oly módon, hogy az új német irodalom mellett magyarországi és csehszlovákiai szerzők műveit ismerteti. Nem lepődhetünk meg ezen, ha emlékezünk, hogy az ő esztétizmusának, mely maeterlincki módon a lelkek misztikus testvériesülésének világát kutatta, talajt és valós hitet adott a Tanácsköztársaság néhány hónapja.²

A harmincas évek elején, a Kalangya indulása körüli időben, üzleti útjai vezették hozzánk. Közismert, hogy Szenteleky ekkorára már nem az európaiság, a távoli és elérhetetlen megszállottja, nem a „téboly”-t ülteti el „a hasznos, trágyas, egyenes bácskai barázdákba”,³ hanem a magot, s érthetően nem szenvedheti azt az embert, akivel — azonkívül, hogy egykor mindketten A Hét munkatársai voltak — nemrég, jóllehet egymástól távol és talán elfelejtetten is, a polgári európeerek esztéta-idealizmusának hasonló változatát képviselték. Most is „csak” abban térnek el, hogy míg Kázmér finnyás idegen, addig Szenteleky a helyi színek elméletében szövetkezve az itteni új nemzedékkel, szellemi otthont is talált. Kázmérnak nem is érdeke, hogy jó viszonyban legyen a Kalangyával, különben is ritkán tartózkodik Újvidéken, Zágrábban készül letelepedni, majd Dubrovnikban találkozunk vele. A provincia liliputi csatározásai egyelőre nem zavarják az ő liberális humanista magabiztosságát; egyébként szabad megjelenési fóruma is van: több száz cikket ír díjtalanul a Naplóban, — legtöbbit a saját rovatába! S az eddigi hiedelemmel ellentétben néhány jugoszláviai magyar könyvről is!⁴

De mintha éreznék, hogy hamarosan szinte életszükségletévé válik egy barátság. Még a csavargásai idején levelet ír Szirmai Károlynak, a Kalangya új főszerkesztőjének: mindössze annyit, hogy tetszenek a novellái, és hogy írni szeretne a *Ködben* című kötetéről.⁵ De Szirmai is rögtön felismeri, hogy mi rejlik a korábban valószínűleg csak a nevérol ismert rajongóban, mert a válasza megpecsételti barátságukat. Ennek eredményeként írodik Kázmér Ernőnek az a nyolcvanhét levele, amelyből dr. Szirmai Endre e rövid válogatást készítette.

De közérdekű-e egyáltalán e levelezés vagy csupán az irodalomtörténe-szek számára megkerülhetetlen adattár? Úgy hiszem, önmagában is van jelentősége, hiszen szerzője a kötetlenül vallomások levélírók közé tartozik, aki jóhiszeműségében mindig „megmondja a magáét”, még ha ennek a barát sértődöttsége is lesz a következménye. Bizalma szinte határtalan: akkor is elmeséli kínját-baját, ha a másiktól a részvéten kívül semmire sem számíthat. Nyilvánvaló: amennyiben e levelek csupán ennyiből állnának, nem lehet-

nének többek kuriózumoknál. Ezeknél mégis sokkal többek. Kázmér ugyanis szlovenszkói tapasztalatai után, a magafajta írástudó lehetőségei szerint, újult erővel lát a közép-európai kulturális kapcsolatok kiépítéséhez. 1936-ban azt javasolja Szirmainak, hogy az *Irodalmi Szemléje* mellett hajlandó lenne „egy beogradi levelet is írni, havonta, minden komolyabb itteni irodalmi, művészeti, színházi eseményről, amely levél egyben a *jugoszláv—magyar szellemi közeledés jelentős állomása* legyen.”⁶ (Kiemelés — V. G.) E nemes vállalkozás sikere természetesen a legkevésbé múlik a főszerkesztő hajlandóságán vagy kritikuskunk nekibuzdulásán. Szirmai Károlynak mindenekelőtt a jugoszláviai magyar írásbeliséget kellett ápolnia, s a fokozatosan alkotóvá nevelt befogadó közegbe csak módjával adagolhatta a szerbhorvát polgári irodalom javát, melynek szerzői, Kázmér többször is panaszkodik emiatt, a kül- és belpolitikai érdekellentétek következtében nem sokat hederítenek az ország kisebbség hídvérő törekvéseire. Kázmér azonban állhatatos és a Kalangya mérsékletessége, valamint a szerb polgári körök tartózkodása ellenére is mindent megtesz az irodalmi barátságok létrehozása érdekében. Szirmai egy ízben a szemére is veti, hogy önző anyagi érdekei ösztönzik túlbuzgóságra, amit Kázmér soha nem is rejt véka alá. Mert a harmincas évek második felében már nincs biztos megélhetése Belgrádban, ezért korábban amilyen nagystílusú függetlenítette az írást az anyagiaktól, olyan mohón kezd most kapkodni minden garas után, amelyet cikkeiért kap. Nem túlzok, ha azt állítom, hogy leveleinek legalább ötödrészében az elégtelen honorárium miatt panaszkodik, s a nem közölt (nagyon gyakran szerb irodalmi témájú) írásai miatti vesztésén borong. Levelei tanúsága szerint nem ritkán alig volt betevő falatja családjának: „Rettenetesen elcsigázott, fáradt, idegromcs lettem. Szegény feleségem pedig... jobb erről nem is beszélni, teljesen meg van törve. Felőrölnék bennünket a súlyos gondok. Gondolhatod, ily idegállapot mellett a szellemi munkára koncentrálni, esszéket írni, majdnem a lehetlenséggel határos” — nem meglepő hát, ha minden képességét latba igyekszik vetni, hogy elhelyezkedjen. Már nemcsak fölényes európai műveltségével büszkélkedik, hanem közgazdasági ismereteivel is, és bármivel, amiről valamikor is némi tudást és tapasztalatot szerzett. Odáig jut, hogy a cikkeit megrendelésre kénytelen írni. Fenyves, akinek öt évig ingyen dolgozott, nem hajlandó szóba állni vele⁸ (?), ezért a Reggeli Újsághoz szegődik el, ahova a kultúra legkülönbébb területeiről tudósít.⁹

Kezdetben még hangosak a méltatlankodásai és szinte nem tudja elhinni, hogy a vajdasági írók „mezei hada” homályosnak, magyartalannak és nagyzólonak mondja stílusát, mely hemzseg az idegen szavaktól. Gyávaassággal vádolja a főszerkesztőt, hogy a parlagian műveletlenek meghallgatásával elárulja közös eszményüket: az íráskultúra és a szellemiség színvonalának emelését. Emiatt rövid időre durcásan szakítanak egymással. Vitáik később sem szűnnek meg, de elhalkulnak. Kázmér többé nem szabhat feltételeket, mint kezdetben tette, hanem ehelyett gyakrabban könyörög és alkalmazkodik. Lemond az idegen szavak használatáról, írásai kefelevonatainak aggályos javításáról (talán kizárólag az MTA helyesírási szabályzata elleni harcában csökönös, mikor váltig azt állítja, hogy a szláv nevek írásában nem az újabb „-ity”, hanem a hagyományosabb „-ics” a helyes változat); mind többször ismeri el a főszerkesztői beavatkozás jogosultságát; elfárad benne az egyéniség, s nem ágaszkodik, mint kezdetben, mikor még így nyilatkozott: „*Stílusomon változtatni nem tudok és nem fogok. Ilyen kívánságot még soha nem hallottam. Stílusom az enyém, az én egyéniségem. Végre is a Szerkesztő az Egyéniség őre és nem kiherélője. Értsétek meg, esztétikus vagyok és nem kuglizók, legényegyletek irodalmi szórakoztatója.*”¹⁰ (Kiemelés — K. E.) Természetesen: cseh-szlovák zsidósága a legszorongatóbb hurok. Belgrádi ügyködésében az a gátlása hátráltatja, hogy nem állampolgára ennek az országnak. Ez ad magyarázatot képzelgéseire s a hasonló feladatkörben tevékenykedők iránti beteges gyanakvására. Eszeveszeten féltékeny például Csuka Zoltánra, akinek a viszonylagosan kedvezőbb pesti körülmények között két folyóiratban is sikerült propagálnia azt, amire neki csak kisebb mértékben nyílt lehetősége a Kalangyában, esetleg másutt egy-egy kis cikk formájában. Pánikszérű eltájolódottságára mi

sem jellemzőbb, mint az, hogy furcsa módon egyáltalán nem lepődik meg, nem tartja szükségesnek fölülvizsgálni tévesnek bizonyult korábbi viszonyulását, mikor Csuka Zoltán felkéri, hogy a Jugoslovenska—mađarska revija számára készítse el a délszláv—magyar kapcsolattörténeti írások és műfordítások bibliográfiáját. Levele tanúsága szerint szemrebbenés nélkül él az új lehetőséggel.¹¹

Nem horgad le, gyakori megtorpanása, teljes kilátástalansága ellenére — reménykedő vergődése a Szirmaihoz írt utolsó levelében is jelen van. Ezen 1940. november 10-i dátum olvasható. Ezután már csak annyit tudunk róla — Majtényi Mihály jóvoltából¹² —, hogy fél év múlva, közvetlenül Belgrád bombázása után, Korom Tibor találkozott vele Debeljačán, ahonnan ki tudja hova sodorta a külső kényszer. Nem csalt hát az előérzete, mikor alig egy évvel korábban így búcsúzott attól, ami erkölcsileg — s az utóbbi időben anyagilag is — a legfontosabb volt számára: „VÉGE A CIVILIZÁCIÓNAK; AHI győzött. Adieu Kultúra!”¹³ Érdekes azonban, hogy veszélyérzetével munkakedve is nő. Jugoszláv—magyar könyvtárat tervez, mely a többségi nemzet legjava műveit jelentetné meg fordításban, s ezenkívül — amin semmiképpen sem botránkozhatunk meg — az ő kötetnyi népszerűsítő tanulmányait. Addig szorgoskodik, addig kilincsel, míg örömmel nem számolhat be, hogy a XX vek nagy tanulmányokat közöl tőle. Világirodalmi esszéinek lefordíttatása mellett Babits Mihállyal is készített interjút a lap számára.¹⁴ De újabb lehetőségei is adódnak. A Vidicibe kezd írni meg a Smenába. 1940-ben pedig már a Srpski književni glasnik is hozza írásait, melyek az esztéta és a kapcsolattörténész olvasmányairól számolnak be. Ismerteti például az új magyar és a szlovák irodalmat, s tanulmányt ír Margalits Edéről. Ezenkívül a Belgrádi Rádió második műsorában Szentelekyről tart előadást, s a Kalangyát is terjeszti, népszerűsíti.¹⁵ Jó ismerősei között Todor Manojlović, Simo Pandurović (őket kérte fel a Kalangya novella- és regénypályázatára beérkezett szerbhorvát nyelvű kéziratok elbírálására) és Velmar Janković nevével találkozunk. Azért is fáradozik, hogy Madách drámáját Jankulov fordításában színre hozhassák Belgrádban: „Büszkén vállalom — írja Szirmainak —, hogy a Madács-Tragédia beogradi előadásának lehetősége az én művem s az én agyamból pattant ki.”¹⁶

Nemcsak ő van tehát ráutalva a Kalangyára, hanem a Kalangya is függ tőle. Írásainak jelentőségét, kritikai problémaérzékenységét külön kiemeli az a tény, hogy — a pesti kiadókon kívül, akiktől a recenziós példányokat kapja — gyakran mások is felfigyelnek írásaira és nem zárkoznak el a közlése elől. Ezért joggal dicsekedhet Szirmainak: „a budapesti Magyar Hírlap IX. 26-i számában a Kalangyából átvette Meštrović-tanulmányom több jelentős részét, mely alkalomból igen hízogően ír. X. 3-án, ugyancsak vasárnap a nagy Ignotus vasárnapi cikkét tanulmányomnak szenteli, igen szépen ír rólam és a saját reflexióit fűzi Meštrović nagyságához.”¹⁷ De nem ez az egyetlen sikere: „... a félhivatalos Budapesti Hírlap e hó 11-i, vasárnapi irodalmi mellékletében 10 tárcahasábon a Kalangya jelentőségére rámutató bevezetővel nagy kivonatot ad a Manojlovićról írott esszéből. A holnapos évek Várada. Ady Endre és Manojlovićs Todor címmel.”¹⁸ (Kiemelések — K. E.) Olyan szellemi nagyság is felfigyel rá, mint Németh László, akiről írt kritikáját, egyes bíráló kitételei miatt a Kalangya helyett a Reggeli Újság közli.¹⁹ Kázmér azonban a magyar nyelvterületen sem várja meg, hogy a helyébe jöjjenek. Ha a Naplóban korábban megjelent kritikái után a Vajdaságban nem is ír jugoszláviai magyar könyvekről, annál inkább népszerűsíti őket külföldön, méghozzá nem is rövid ismertető, hanem mindjárt teljes körkép formájában. A szlovákiai Tátrában *Magyar irodalom Jugoszláviában* címmel mutatja be irodalmunkat. Sajnos, csak *A kezdetektől a Kalangyáig* című első rész jelent meg, a második, mellyel Kázmér leveleinek tanúsága szerint Szirmai is egyetértett, csak a pozsonyi rádióban hangzott el.²⁰ Kázmérnak tehát nemcsak mint főmunkatársnak volt szerepe a Kalangya színvonalának emelésében, hanem közvetve is; annak a szellemi bástyának a kiépítésében, amellyel a Kalangya a harmincas évek második felében a magyar (és nemcsak a magyar) nyelvterületen méltán büszkélkedhetett. Azonban jobbára csak belülről dacol, miként a Kalangya is. Kívülről annyira elsöprő az

áradat, hogy okosabb az alkalmazkodást, a taktizáló kivárást — de semmiképpen a kiszolgálást és a megadást — választaniuk. Erről így vélekedik: „A Kalangya mai irodalompolitikája, ha szabad magamat kifejezni így, meghajlás a pesti zsidótörvények előtti helyzet mellett és lehetőleg a megújított nemzeti irodalom ismertetése. Legalább is a kritikai részben. Ha jobban figyeled írásaimat, rájössz arra, hogy már hónapok óta zsidó író könyvét nem ismertem, legalább is magyar zsidó íróét nem. Rájöhettél arra is, hogy a magyar irodalom magyar szelleme ellen sohasem vétettem, csupán európai szempontjaim voltak. Ha tehát valaki írásaimat kifogásolta, az valóban csak útszéli pogromszerű elvek miatt tette, mert zsidó vagyok, és fáj neki, hogy a Kalangya, ha zsidó írók írásaival is, mégis némi irodalmi színvonalat tud fenntartani.”²¹ Ennyi az engedménye, mert arra nem hajlandó vállalkozni, hogy a „magyar kultúrmozgalmakat” ismertesse.²² Változatlanul ragaszkodik nemzetföltöltiséghez és tartózkodó európaisághoz. S mikor emiatt a pánszemizmusz vádja éri, dacosan (számunkra egy kissé megmosolyogtatón) vágja vissza, hogy ő „szocialista”.²³ Íme, e fizikailag törekeny (egy levelében bevallja, hogy „untauglich” — katonai szolgálatra alkalmatlan)²⁴, testileg a nélkülözéstől, lelkiileg a világháború rémétől meggyötört embernek még 1939 vége felé is van ereje így nyilatkozni: „Emelt fővel állok írásaim mellett, a legjobbat és legintelligensebbet nyújtom, amit a vajdasági irodalomban adni lehet. Írókat, közönséget nevelek és világirodalmat nyújtok. Ha én nem lennék, direktbe ki kellene engem termelni.”²⁵ Sőt, arra is van bátorsága, hogy a Nyugat szellemiségének s az egyéséges magyar irodalomnak védelmében vitába szálljon Farkas Gyula faji szempontú, irodalmon kívüli kritériumával. Még szemrehányást is tesz Szirmainak, hogy néhol lerövidítette cikkét, amivel állítólag az élet csorbította ki.²⁶

Ismertető tanulmányunk nem korlátozódik a most kiadott válogatásra, hanem a teljes és eredeti levelezésből merít. Dr. Szirmai Endre ugyanis csupán ízelítőt ad a teljes anyagból, mely mint a bevezetőjében írja, „vaskos kötetet tenne ki”.²⁷ Ez igaz, de az is tény, hogy ha kihagyta volna is Kázmér alkalmi, olykor másokat is rágalmazó dühkitöréseinek nyomdafestéket nem tűrő dokumentumait, az anyagiakkal kapcsolatos, rendre visszatérő, unalmas alkudozásait — a közérdekű anyag alighanem bőven elfért volna egy ugyanilyen formátumú, de nem 74, hanem egy 200 oldalas könyvecskében, amilyen már nem is egy jelent meg e sorozatban. A jegyzetek akkor is szükségesek lettek volna, hát még így! Szirmai professzor, sajnos, csak egy-két mondatban foglalkozik a válogatás szempontjaival, ami azt jelenti, hogy a levelek válogatása és lépten-nyomon szembeötlő rövidítése lábjegyzet nélkül bizalmatlanságot kelt abban, aki nem ismeri az anyagot. Nem tudhatja ugyanis, hogy a válogató mit tart fontosnak és mit nem. Ez azért sem másodrangú kérdés, mert az Életjel Miniaturák sorozatának e kötete mindössze háromszáz számozott példányban készült, következésképpen nem a szélesebb olvasótábor, hanem egy szűkebb kör fog vele megismerkedni. Azt hiszem, aki e könyvecskét elolvassa, még fokozódni fog a kíváncsisága, hogy mi és miért maradt ki a gyűjteményből s hogy — egyáltalán — milyen lehetett e kritikus levelezése. Ízelítőnek azonban mégsem rossz e kiadvány, hiszen majdnem a tiszta esszenciáját tartalmazza az anyagnak, úgyhogy halvány körvonalakban megjelenik előttünk Kázmér Ernő belgrádi kálváriajárása — kulturális missziója: mert e kettő az ő életében és társadalmában azonos fogalom volt.

JEGYZETEK

1. Beograd, 1938. X. 16. Ez a kitétel a kiadásban nem szerepel. Másutt kevesebb időt említ: „Amíg komoly állásom volt, s ez volt 12 év óta, írásaimért pénzt nem kértem s el nem fogadtam.” Beograd, 1936. V. 11. *Levelek Szirmai Károlyhoz*. 15.
2. Lásd erről részletesebben: Vajda Gábor: *Kázmér Ernő szellemi arca*. Új Symposion, 124. és 125. sz.
3. *Bácskai éjjel*. Bori Imre: *Irodalmi hagyományaink*. Újvidék, 1973. 176.

4. A Jugoszláviai Magyar Könyvtár kiadványai közül Sz. Szigethy Vilmos és Arányi Jenő könyvét ismerteti. A Kalangya Könyvtárból viszont Farkas Geiza regényével foglalkozik. Ezenkívül Munk Artúrnak *A hinterlandjáról* is bírálatot ír, s azt a Nyugatban megjelent cikkét is közli a *Napló*, melyet Szenteleky Kornél halála alkalmával írt.
5. Zagreb, 1933. VIII. 2. *Levelek Szirmai Károlyhoz*. 13.
6. Beograd, 1936. V. 11. I. m. 15. A továbbiakban nem tüntetem fel a keltezési helyet, mert mindegyik levelét Belgrádban írta.
7. 1937. VIII. 8. I. m. 40.
8. Állítólag egy másik ellensége is akadályozza: „Ez az »úr« volt az első, mihelyt bajba jutottam, elvágta utamat a *Napló* felé, ahová öt évig pár száz cikket *ingyen írtam*.” (Kiemelés — K. E.)
9. „... hogy dolgozom-e a *Reggeli Újságnak*. *Igen!* Júliusban például 38 cikket írtam! Te persze nem veszed észre, melyiket. Nem írom őket alá, de a legtöbbjéhez a szerkesztőség odateszi „Saját munkatársunktól!”, „-ó” vagy itt-ott „K. E.” (...) Én írom a magyarországi közgazdasági vasárnapi leveleket, a *Mi újság a filmvilágban?* stb., könyvkritikákat is (Zboray, Bereidné, Gervais). De ebből nem lehet megélni!” 1939. VII. 30. I. m. 59—60.
10. 1937. VII. 11. I. m. 19.
11. 1940. IV. 12. I. m. 70.
12. *Magányos hajós. Szikra és hamu*. Újvidék, 1963. 106.
13. 1940. V. 14. *Levelek Szirmai Károlyhoz*. 71.
14. Lásd ezzel kapcsolatban Gál Istvánnak *Babits és Jugoszlávia* című, cikkünk írása idején még nyomdában levő tanulmányát. *A Hungarológiai Intézet Közleményei*. 21. sz.
15. 1939. VII. 14. *Levelek Szirmai Károlyhoz*. 59., valamint 1940. VII. 5. I. m. 72—73.
16. 1939. VI. 11. I. m. 57.
17. 1937. X. 8. I. m. 24—25.
18. 1938. IX. 14. I. m. 43
19. 1937. VIII. 3. 22. és 23.
20. 1938. II. 23. I. m. 31. és 35. Egyébként: *Tátra*, 1938. 23—27.
21. 1940. I. 14. A könyvecskében nem szerepel.
22. 1938. IX. 9. I. m. 42—43.
23. 1938. VIII. 12. A levél nem szerepel a kiadásban.
24. 1939. IX. 2. I. m. 61.
25. 1939. X. 16. I. m. 64.
26. 1939. VI. 30. I. m. 58. és 1939. XII. 20. 65.
27. *A Kézmer-levelek elé*. I. m. 7.

VAJDA GÁBOR

TANULMÁNYOK KÜLÖNNYELVEN

VÉGEL LÁSZLÓ: *A vers kihívása*.

Symposion Könyvek 44.

Forum, Újvidék, 1975.

Végel László eddigi irodalmi pályafutása többé-kevésbé ismert valamennyiünk számára. Még jól emlékszünk arra, hogy évekkel ezelőtt bíráló hangnemben írt publicisztikai írásokkal, komoly társadalomkritikákkal, vitacikkekkel jelentkezett, és hogy a szépirodalommal is megpróbálkozott már csakúgy, mint a tanulmányirodalommal, amit a sajtóban közölt sok-sok munkája bizonyít a legjobban és most ez a nemrég megjelent kötete, amely *A vers kihívása* címet

viseli, és amely hat vajdasági költő, helyesebben hat kortárs író sajátos versvilágának megközelítésével, értelmezésével és irodalomelméleti magyarázásával kísérletezik.

Végel Lászlónak a Symposion Könyvek sorozatában megjelent tanulmánygyűjteménye tehát kitűnő ötleten alapul, hiszen Tolnai Ottó gerilladalai, Fehér Kálmán tipopoézise, Domonkos István *Kormányeltörésben* című poémájának nyelvi avantgardizmusa, Gál László költészete, Pap József és Koncz István képi világa komolyabb és kimerítőbb esszének szánt írásban mind ez ideig még nem szolgált témaként. Nem kétséges, hogy a kritikának a kötet fogadtatásakor tapasztalt fokozott érdeklődése elsősorban is éppen ennek a szerencsés témaválasztásnak tudható be, mint ahogyan az esszégyűjtemény legfőbb erénye, legdicséretesebb igyekezete sem kereshető máshol. Igaz ugyan, hogy *A vers kihívásának* eddigi recenziói és kritikái egyéb eredményesnek, sőt követendőnek vélt megoldások ismertetésére is vállalkoztak, így például a kötet filozofikus hangvételének felértékelésére, de mert én úgy tartom, hogy a gondolat tiszta és világos kifejtését, az egyes versekkel kapcsolatos vélemény, egyéni meglátás és felfedezés igazi elmélyítését a Végel László-i elmélkedés inkább gátolta és hátráltatta, mintsem elősegítette volna — részletesebben is kitérve erre a problémára, kitartanék ama megállapításom mellett, hogy *A vers kihívásának egyedüli és kizárólagos* erénye az esszék temamegjelölésében van.

A szerző jellegzetes gondolkodásmódjának vizsgálata magától értetődően a kötet nyelvezetének a vizsgálatát is jelenti, amelyre egyrészt azért vállalkozom készségesen, mert ezt az előző kritikák csupán egy-két szégyenlős mondat erejéig tették, másrészt pedig azért, mert így — kikerekítve az eddig publikált véleményeket — arról az alapvető problémáról is szólhatok, amely az esszégyűjtemény minden egyes darabját éppoly szembetűnő jellemzőként kíséri, mint a sikeres témaválasztás.

Könyvkritikám tehát ilyen szempontból rendhagyó könyvkritika lesz, mert arra a bírálatmondóink által ritkán felkeresett területre látogat majd, amelyvel kapcsolatban legfeljebb csak a szépirodalom lehet olykor problematikus, de nem a tanulmányirodalom, amely a tiszta, a félreérthetetlen és a pontos vélemény-, vagy gondolatközlés céljából mindig maximálisan törekszik arra, hogy a nyelvtan, a stilisztika és a nyelv szelleme által diktált szigorú követelményekkel összhangban legyen. Mivel a Végel-kötet olvasásakor az ilyen fajta törekvéseknek még a leghalványabb nyomát sem találhattam, elegendő okot éreztem ahhoz, hogy könyvkritikám témáját szándékosan tereljem a Végel László-i verselemző zsargon problematikus területére. A kritika, a recenzió és a tanulmányirodalom nyelvének szemmel látható áthajlása ebbe a kevesek számára érthető, sőt igen gyakran teljesen érthetetlen különnyelvbe nem új jelenség Vajdaságban, de annyi bizonyos, hogy ennek az öncélú zsargonnak a tényleges meglétét minden eddigi kiadványnál legkirívóbban a Végel-kötet példázza. *A vers kihívásában* ugyanis ez a már-már apokrif megnyilatkozása annyira kifejezett, hogy az egyes versek és versírók lényegi megismerése szinte lehetetlen. Nem tudhatjuk meg például, hogy miben is rejlik tulajdonképpen a vajdasági avantgardizmus különös varázsa, de a kötet azt sem mondja el világosan és közérthető módon, hogy esszéírónk jómaga milyen álláspontra helyezkedett modern költészetünk esztétikai értékei illetően. Mivel úgy tartom, hogy az önámítás és a pusztá bók kedvéért szükségtelen gondolati mélységre hivatkozni ott, ahol valójában a gondolat világos megfogalmazásával van baj, e nem kívánatos jelenség mielőbbi kiküszöbölésének érdekében célszerűbbnek látom azt a vállalkozást, amely a könyv és olvasója között álló áthidalhatatlan nyelvi akadály eredőjének felkutatására irányul.

Végel Lászlónál a zavaros fogalmazásnak szerteágazó okai vannak. Így például esszéiben érthetetlen mondatokat eredményez a filozófia, az esztétika és a strukturalizmus szakszótárának önkényes kiforgatása, a megszámlálhatatlanul sok idegen szó gyakori helytelen alkalmazása, nem utolsósorban pedig a magyar nyelv túlterhelése olyan erőltetett kifejezésekkel és sikertelenül összehozott szókapcsolatokkal, amelyek a szövegnek stilisztikai szempontból magyartalan hanghordozást kölcsönöznek, értelmi szempontból pedig nem egy

esetben komoly fogalomzavarhoz vezetnek. E tényezők összejátszásának egy jellegzetes Végel László-i zsargon a következménye, egy olyan különnyelv, amelynek vajmi kevés köze van az igazi irodalomelmélet és verselemzés szakmai jártasságot igénylő, de mindemellett mégsem megfejthetetlen szókészlethez, és amely olyannyira összekuszált, hogy nem egyszer ébreszti azt az érzést: szerzőnk jómaga sincs egészen tisztában azzal, mondatai milyen gondolatokat, milyen véleményeket és észrevételeket takarnak. A Végel László-i zsargon tehát olyan, mint a bumeráng, kíméletlenül visszavág, de elsősorban is a szerzőre sújt, aki ennek következtében tehetetlenül vergődik a magateremtette nyelv szövevényes és kiismerhetetlen világában. Ennek bizonyítékeként álljon előttünk néhány mondat azok közül, amelyek a Gál-költészet lényegét kívánják körvonalazni:

„Ez a mikrokozmosz-modell nincs kitéve a valóságos lét, illetve a létet kifejező kommunikációs modell felé mutató mechanikus analógiának. Értelme és értéke csupán a »van«-ban létezik. Automatikusan megszűnik tehát az a »kommunikációs zörej«, amely a homogén mikrokozmoszsal nem rendelkező versekben mindig jelen van. Ilyen zavar például az empirikusan felfogott valóság nevében, vagy pedig a valóság helytelen megismeréséből fakadó hamis tudat nevében megjelenő nyers analógia.

A vers-mikrokozmosz egyrészt megvéd a durva analógiáktól, de gyakran meggátolja a primáris kommunikáció létrejöttét is, ez pedig a kommunikáció tudatos vagy tudattalan elutasítását is jelentheti, egy többszörösen áttételes, a rossz végtelen irányába mutató jelrendszer kialakítását, a motívumrendszer misztikus elmosódását, a költői nyelvrendszer teljes technológiázását, elidegenítését.” (8.)

A Gál-költészetet tárgyaló szöveg értelmezését a fenti idézet folytatása még inkább megnehezíti. Az esszé következő mondata ugyanis így hangzik: „A Gál-vers szerkezete nem pusztán a belső »van«-ban egzisztál, hanem éppen a motívumok által kerül a konkrét társadalmi léttel szerkezetileg is nyíltnak minősíthető viszonyba.” Ezzel a megállapítással kapcsolatban szinte elkerülhetetlen nem megkérdezni az alábbiakat: mit jelent az idézett szöveg első tagmondata, vagyis az, hogy „A Gál-vers szerkezete nem pusztán a belső »van«-ban egzisztál?” Mit ért Végel ez esetben a *belső* „van” alatt? Ha szubjektív költői élményben egzisztál... De vessünk egy futó pillantást a két tagmondra, mert a következőket mondja: A Gál-vers szerkezete nem pusztán a szubjektív költői élményben egzisztál... De vessünk egy futó pillantást a két tagmondat értelmi kapcsolódására is. „A Gál-vers szerkezete... (éppen a motívumok által kerül a konkrét társadalmi léttel szerkezetileg is nyíltnak minősíthető viszonyba.” Mit jelent az, hogy a *vers szerkezete szerkezetileg is* (!) nyíltnak minősíthető *viszonyba kerül a konkrét társadalmi léttel*?

Ha tehát nem rettenünk vissza az esszéek túlméretezett nyelvi apparátusától, és nem hajtunk fejet előtte, még mielőtt le nem tisztáztuk volna, vajon egészséges és világos gondolatok szolgálatában áll-e, hanem szótól szóig, mondattól mondatig haladva megkíséreljük kihüvelyezni annak tartalmát, könnyűszerrel megállapíthatjuk, hogy Végel kötete csupán utánpótlás a mélyenszántó gondolatokra építő kiadványoknak, és hogy *A vers kihívásában* az egész nyelvi gépezet lényegében csak arra hivatott, hogy hangzatos kifejezéseivel, fennkölt szavaival, ijesztő merészséggel szerkesztett szókapcsolataival lepelle a gondolat sivárságát, a vélemény sekélyességét és az esszéek tartalmi ürességét.

Magától értetődő, hogy az olvasó tájékoztatása az ilyen fajta írásmód miatt csak részben valósulhat meg, de nem fér kétség ahhoz sem, hogy az elemzett lírikusok igazi megközelítését a Végel László-i esszéikben felfedezett egyéb írói fogyatékoságok is nagy mértékben akadályozzák. Az esszéíró kínos nyelvi vergődései mellett gondolunk itt elsősorban is a tanulmányoknak a szerző szemléletességéből eredő azonos gondolataira, megállapításaira és kikövetkeztetéseire, amelyeket ugyan nehéz tisztára mosni és értelmi életre keltetni, de amelyekből nagy erőlködés árán annyi mégis kiolvasható, hogy lényegében azonos mondanivalót takarnak, függetlenül attól, hogy a szerző egyszer a Gál-költészet sajátosságaira vonatkoztatja mondanivalóját, más-

szor pedig a Fehér Kálmán-i képalkotásra. Ebből természetszerűleg az következtethető ki, hogy esszéírónk iker gondolatokban elmélkedik, és hogy a kötetben szereplő hatféle költészet mindegyikét az általa teremtett verselemzés egyformán hínáros fogalomkörében fűroszti.

De a kötetben a verstan ismeretének hiánya sem maradt nyomtalanul. Végel ugyanis azt a közismert háromféle verstípust, amely valamennyi költőnél és így Gál László lírájában is megtalálható, ekként határozza meg:

„Három alapvető kompozíció-variánsról van tehát szó. Az elsóban a kompozíció dinamikus, gyakran epikai maggal rendelkezik, a másodikban történet-füzérré alakul át, a harmadikban statikussá, fenomenológiai leírássá, egy szellemi tájkép kifejezőjévé válik. A második csoport átmenetet képez a fenti két változat között; megőrzi a kompozíció dinamikus jellegét, bár az epikus elemek csökkennek, a narrátori hangvétel legyöngül vagy teljesen eltűnik, és a vers meditatív hangvételűvé válik.” (13.) Az alapvető verstani ismeretek e szükségtelen megbonyolítását én csak kétféleképpen tudom magyarázni. Úgy vélem egyrészt, hogy Végel — a verstanban járatlan emberhez hasonlóan — „új” felfedezései által kényszerült arra, hogy a már meglévő elméleti tudást saját „filozofikus” nyelvén újrafogalmazza, másrészt az az érzésem, hogy a bonyolult magyarázatok abból a sajátos elméletből erednek, amely konvencionálisnak minősítve elvet minden bejárdott irodalomelméleti elnevezést. A saját kezűleg kovácsolt meghatározás hosszú mondataival persze csak körbejárja, de nem fedi annak a három verstani fogalomnak a tartalmát, amely minden esetben röviden, tömören és kellő pontossággal utal a verstípusok jellegére.

A kötetben szereplő gondolatok megfogalmazását illetően egyébként állandóan az az érzés kísért, hogy Végel nem is ismeri eléggé és ugyanakkor restelli is azt a nyelvet, amelyen esszéit írja. A nyelvismeret hiányáról az értelmetlen mondatok és a már több ízben emlegetett, helytelenül képzett szókapcsolatok tanúskodnak, amelyek csak az olvasó hosszú töprengései után árulják el tartalmukat. Ilyen például a kötet szóviszony elnevezése, ami ugyan — feltételezésem szerint — egyet jelent a szintagmával, de mert nem nyelvtani terminus, zavaróan hat az olyan szavak társaságában, amelyek Végel parancsára igen gyakran feleslegesen bújtak idegenből importált, díszesebbnek, előkelőbbnek vélt öltözékükbe. Arra pedig már írásom elején utaltam, hogy Végelnél az idegen szavak alkalmazása sem helyes minden esetben. Gyakran találkozhatunk ilyesmivel: „Az abszurditást a számot adás ténye teljesíti ki...” (28.) Ha arra gondolunk, hogy minden könyvnek, minden igényesebb kiadványnak valamilyen értelemben nyelvművelő rendeltetése is van, akkor a fentebb idézett mondat két szempontból is kifogásolható. Problematikus az *abszurditás* szó, mert nem létezik, de ugyanakkor helytelen a *számot adás* kifejezés ilyen formája is. Nem lett volna-e természetesebb a fenti mondatban az *abszurditás* helyett az *abszurd* vagy az *abszurdum* használata, a *számot adás* helyett pedig a nyelvilleg elfogadható *számadás* alkalmazása, bár nem valószínű, hogy a mondat még ezzel a szócserevel is értelmet kapna. Hasonlóképpen elgondolkodtató az *intimisztikus* szó is, amely ugyan macskakörmök között szerepel, de mert ez az írásjel a szó csúsztatott értelmének jelölését szolgálja, nem mentheti az intimisztikus szó egyébként helytelen alkalmi használatát.

A Végel László-i különnyelv jellegzetességét természetesen még számtalan ilyen és ehhez hasonló példával lehetne illusztrálni, de ezúttal maradjunk csak az alábbi néhány kirívó eset ismertetésénél. A Domonkos István lírájáról szóló fejezet egyik tanulmányában ez áll: „Az első réteg a *manipulált tudat* világa, amely kapkodva rögzíti az élet már sablonokba merevített jelenségeit, szerializált megnyilvánulási formáit.” (121.) Az olvasó számára problémát jelenthet a *manipulált tudat* megfejtése is, de ez a kifejezés a szöveg megértésében talán mégsem zavar annyira, mint a mondatban jelzőként szereplő *szerializált* szó, amely valójában nem létezik. Ilyen a *negatívítás* szó is a Domonkos-költéssel foglalkozó egyik írás címében. De kétszef-bejött hangzása van az *inadekváltság* szónak is, amely így épül be a Pap József-verseket mérlegelő írás gondolatmenetébe: „Pap József nem teremt technikát az inadekváltságból, mert ismeri a szavak nosztalgiját: a valóságos szívében élni.” (40.) A mondanivaló megfogalmazása igen körmönfont, és ebből kifolyó-

lag nehezen követhető, az inadekváltság szó pedig teljesen érthetetlen. Az *adekvát* és az *inadekvát* forma közhasználatban van, de az *inadekváltról* nem tudunk, még kevésbé ismert számunkra ennek a Végel László által képzőkkel ellátott változata.

Az esszék — mint minden esszéírónál — nem egyszer új fogalmakat is jelölni kívánnak. Ebből a célból Végel ilyen szavakkal, szókapcsolatokkal és kifejezésekkel szórta tele könyvét: létnyelv, balladai rés/mező, nosztalgiai sokkélmény, konvenció-hálózat, magatartás-gyűrű, alaphang-szituáció, kommunikációs zőrej stb.

De gondolkodóba ejt sok mondat is:

„Koncz intellektualizmusa az *analitikus groteszk* segítségével fékezi le a teremtő indulatot...” (58.)

„Az érzelmet távlattá transzponálja...” (60.)

„A határok leomlanak, a nyelv a bizonytalanság váltakozó hintajátékává válik.” (72.)

„E rendszer minden egyes kockája a zeneiség és a nyers hétköznapi felületek között ingázik.” (73.) (E mondat esetében az a kérdéses, hogy a kocka — mozaikkockáról van szó — hogyan ingázhat a zeneiség és a nyers hétköznapi felületek között?)

A kötet a szofizmustól, a tartalmatlan fecsegéstől sem mentes. Bizonyítja ezt az alábbi mondat és mondattörredék, bár a könyvben még számtalan ilyen található.

„A megszokott szokatlanná válik, a szokatlan megszokottá.” (73.) „... ezek a képek olyannyira statikusak, hogy elveszítik képi jellegüket...” (39.) (És ha ez így igaz, akkor nyilvánvaló, hogy már nem képekről van szó.)

Végel magyarázatait ugyancsak nehéz megközelíteni. Ennek feltehetően az az oka, hogy esszéírónk az esszéírás fortélyos „mesterségét” és az ezzel járó tiszta gondolkodást és világos fogalmazás titkát még nem ismeri egészen, tanulmányai — következképp — olyan fejtegetéseket is tartalmaznak, amelyek a kellő „szaktudás” hiányára és a gondolatvezetés tudatosan vállalt megbonyolítására egyértelmű jelekkel utalnak. Példaként álljon előttünk még néhány mondat!

„Természetesen, ez a költészetben is reflektálódik, sőt a formairónia tulajdonképpen valóságélmény, de ez az irónia a költészet esetében nem a tárgyról való tudatot mülja felül, hanem olyan kohéziós erőként jelenik meg, amely a kor kaotikus többértelműségét hivatott az alkotó totálisnak szánt világában beágyazni.” (78.)

„S ő, aki Gálban alapítót lát, a vers befejező soraiban önmaga felé fordítva a »városalapítás« dialektikáját, ironikusan, groteszkül mondja:” (33.) (A versidézet persze hiába következik, amikor még azt sem sikerült tisztázni, hogy a „városalapítás” dialektikája mit jelent!)

„A költő tudja, hogy verse áru. Ennek a térnek a felismerését...” (74.)

„A »totális élet« lendült ki bennük az úr irányába...” (108.) stb.

Nem tudhatjuk továbbá, mit jelenthet a következő megállapítás: „De tévedés lenne azt hinni, hogy Pap költészetében a művészet, a vers csak afféle terra incognita, az életből való kiesettség jelképe” (32.) ama része, amely így hangzik: „... Pap költészetében a művészet...”

A mondatokat tovább sorolhatnánk, de úgy hiszem, szükségtelen, hiszen az itt bemutatott példák is kellőképpen érzékeltették egy olyan esszéírónak az alapvető problémáit, aki kitűnő ötletekkel, de túl kevés nyelvérzékkel rendelkezik ahhoz, hogy elgondolásait egy élvezetes és mindenki számára tanulságos esszégyűjteményben fejtsse ki.

Kár, hogy a könyvkiadó lektorátusa és a kritika — habár jól tudja: Végel László közismerten nehéz fogalmazó — szinte semmit sem tett e hasznos ötleten alapuló könyv érdekében, amelynek ez a formája többet árt, mint használ a szerző tekintélyének.

FEKETE ELVÍRA

STILIZÁLT MAGÁNBSZÉD

DANYI MAGDOLNA: *Sötéttiszta*.

Symposion Könyvek 47.

Forum, Újvidék, 1975.

Bányai János *Könyv és kritika* című kötetében Domonkos István költészetének kapcsán ezt írja:

„Mert éppen az elfogadható és közölhető versek nagy száma, vagyis verskultúránk szintjének emelkedése bizonyítja, hogy a jól megírt, korszerűen felszerelt vers még nem költészet. De nemcsak szűkebb környezetünkben mutatkozik meg ez a jelenség. Úgy látszik, egész modern irodalmunk egyik nagy terhévé vált, hogy a felfedezéseket, az igazi költészet ismerveit könnyű reprodukálni.” (*Költő lőtávolban*)

Tudvalevő dolog, hogy az elsőkötetes költőkről szólva, igen körültekintően és pontosan kell közölnünk fenntartásainkat és észrevételeinket. Ez az idézet viszonylag kielégítően körvonalazza azt a problémakört, mellyel írásomban foglalkozni szándékozom, azzal, hogy vajdasági költészetünk legfrissebb ágának néhány jellemvonását is megpróbálom felvázolni. Ugyelni kell arra, hogy nem jellemző ismerveket (utánérzéseket, zsákutcába torkolló útkereséseket) elbírálva mégsem ágyúval löjünk verébre — vagyis az egész anyaghoz való viszonyukat eltűlozva verjük a vészharangot. A bemutatkozó írótól általában nem a formai és tartalmi tökélyt szokták számon kérni, hanem inkább választott módszerének ismerveit keresik az olvasók, a friss élményt és látásmódot, az új vért, az új nyelvet. Egyszerűen azokat a jellemző vonásokat, melyek egyáltalán indokolttá teszik megjelenését egy irodalomban. Az avató könyv tehát csak útjelző tábla, összehasonlítási alapot nyújt későbbi stádiumok teljesebb megértéséhez a költői fejlődés vizsgálatában.

A leghosszabb és Danyi Magdolna költői látás-, valamint alkotómódjára legjellemzőbb ciklusa a *Sötéttiszta* című verseskötetnek a *gyermekkor veszélyes játéka* című Komor hangon beszélnek ezek a költemények az ember legőszintébb és legboldogabb életszakáról. A játékok mögött az emlékezés sok-sok félelmet, egyedüllétet idéz fel.

*S hogy vállalom-e azt kérded, vállalom-e
a gyereksírást, az egyetlen igazi, egyedül
emberi hangot. S ha nem vállalom is, tudom,
a legközelebb akkor voltam az Igazságghoz.*

(a gyermekkor veszélyes játéka I)

E kor romlatlanságába vetett hit, s annak egyidejű tagadása furcsa ketősséget szül: mikor a költemények az öneledt játékról szólnak, akkor is valami elfojtott fájdalomt észlelünk:

*Szemünk világít üveges úton
kisbaltát hullató időben ostorral lovaikat
vesszőzik — indulat nélkül — kis üvegből
meleget hörpintenek. Mögöttük imbolyog
meg-megcsúszik üveges úton — kés élen —
a spárgával lopva odakötött kis szánkó.*

(a gyermekkor veszélyes játéka II)

És viszont, a véres vagy tragikus eseményeknél is ott a játék szerte-
lensége. A jót a rossztól még elválasztani nem tudó kis ösztönember tevé-
kenységei ezek:

*Epp a háztetőre kapaszkodott fel, sütkérezni
akart biztosan a napon, s oly engedelmesen
lezuhant, hogy meglóttuk parittyáival, szinte
kedvünk vette...*

(a gyermekkor veszélyes játékaikról III)

Danyi Magdolna nem szélesítette ki és nem mélyítette el a kínálkozó
kitűnő alkalmat. Megmaradt a gyermekkorra való szubjektív emlékezés képei-
nél, bár az öntudatlanul, játszva romboló apróságok témaköre gazdag gondo-
lattársítási lehetőségeket rejteget. Két ellentétes tendenciával találjuk ma-
gunkat szemben: a szituáció túlmutat önmagán potenciális erejénél, feszült-
ségénél fogva, azonban az erőltetett fegyelmezettség, a rideg, indulattalan
formába öntés erősebb fékező mozzanatnak bizonyul. A ciklus bevezető ver-
sében ez áll:

*A Semmiről beszélek. Fegyelmezetten —
Ezeregyéjszaka kincsét váltom aprópénzre —*

Az „Ezeregyéjszaka kincseinek” azonban nyomát sem találjuk, „Egy
gyöngyházyelű kés és csillogó/üveggolyó minden örökségünk” — mondja a
szerző. S e sivár, szomorú világ képeit tükrözik a poétikai emlékezés néhol
már abszurd helyzetei. Csakis Danyi mulasztása, hogy szárazon közli annak
az emberkornak mai vetületeit, s nem enged a mélyre tekinteni, ugyanúgy,
ahogy a szomorú fegyelmezettséget — csupán tudomásul vesszük, mint vala-
mi jelszót — nem érezzük át, nem értjük meg. A végig nem mondottság
hibája az egész kötetten végigvonul. Kevesebb vagy töredékesebb részletlet
közül számunkra a költőnő, mint amennyiből képzeletünk fel tudná építeni,
ki tudná nyomozni a történetek egészét, körülményeit. Ennek a rekonstruálási
képtelenségnek a következménye, hogy végül is nem tudjuk egyértelműen
eldönteni, hogy a választott, tömörített, töredékes nyelvi forma járuléka-
i a komor tartalmak, vagy megfordítva. Minél inkább belemerülünk a versek
tanulmányozásába, annál inkább póznak, a modern költészet egy közkedvelt
és sokat utáztott hangvétele újrarahangszerelésének tűnnek. Ezt a hangot nagy
pontatlansággal talán az objektivitás mezéiben tetszergő képzelte létfájdalom-
nak lehetne csúfolni. Az erőltetett zsugorítás és tömörség kitermelt, nem
természetes. Nem az idő s a költő élményének elemi volta faragta le a
kiszögeléseket, csiszolta tömör, zárt formává, hanem egy, az író számára
tetszetős közlésmód választásának és elfogadásának mesterséges, siettetett
eredménye. S mint ilyenek, végig nem gondoltak, sokszor meg nem éltek,
hiányosak a versek. De nem a torzó lényegyet tartalmazó csonkasága ez, ha-
nem a torz, az értelmetlen, a befejezetlen jelleg.

A gyermekkor veszélyes játékaikról szóló versek — ellentétben a kötet
jelentős részével — valós élményekből fakadnak, a rájuk erőszakolt forma
azonban nem felel meg jellegüknek, nem a megírandó tartalom súlyának ter-
mészetes származékai. Monotonná és fárasztóvá válik a sok sötét tónus, a
kijelentő módok szentvlen láncolata. Vannak ugyan olyan művészek, akik az
életnek csupán egyetlenegy jelenségcsoportjára összpontosítottak — hallom
az ellenvetést. Helyes. De akkor annak a mind változatosabb, teljesebb meg-
formálására törekedtek. Danyi versszövegeit olvasva, minduntalan Pilinszky
János egy tömbből hasított költészetének ismérvei visszhangzanak bennem.
Mert kétségkívül az ő büvőköreben él, aki ilyen verset ír:

*Valóság mint a kő.
Tagadásra kedvező
világ.*

*Menekülnék is. Éhen is halnék.
Otthonom szalmaszál utam.
Kövek gerincén derekam.*

*Kopasz tarkómon nincs dolog,
hogy ne zárjam előre magam.*

(tagadás)

A menekülésvágy, a rideg valóság, a „tagadásra kedvező világ”, az ottfontalanság, a rövid egymáshoz csak hangulatukkal kapcsolódó mondatok szinte kiáltják: Pilinszky világképe ez! Bár vallási beütések nélkül, mégis az ő verse, az ő nyelvezete ez. A kő, a jég, a szél, a gödör, a tárgyak misztikus világa, a statikus jellegű vagy önmagába torkolló látszatmozgást kifejező igék, mind-mind a nagy magyar költő zárt világában élnek, csak ott, és megismételhetetlenül. Az *ami nem* című vers tagadással való definiálása, a végtelenségig fejlesztett és egyben egyszerűsített kontraszttechnika, a csend, a fájdalom, az „embertelen szavak”, a káosz és a merev rend, a „nagy kemény eső”, a „ne túl közel magadhoz” versindító felkiáltás, a „jelen hallgatás” is annak a kozmosznak a vonzáskörében keringenek. Költőnőknek nem sikerült onnan kimozdítani azokat, új tartalmat adnia nekik.

Az idézett verset olvasva tódnak a kérdések: Van-e talaja ennek az egzisztencialista riadtságnak? Mi elől menekülne a versbeli költő és hova? Mi van mindennek a mélyén? Miért tagadásra kedvező a világ? Van ennek a szövegnek élményalapja, s ha van, akkor miért nem olyan erős, hogy átűsön a semmitmondó kuszaságon?

Végigolvastam a kötetet, s nem kaptam választ kérdéseimre. Kezdet mind ellenszenvesebbé válni ez az absztraháltságba és stilizáltságba vesző magánbeszéd. József Attila, Radnóti, Pilinszky és még sokan mások, kik komor, zaklatott húrokat ütöttek meg, nevetséges hangsúlyozni, egy valóban megélt, egy életre megbélyegző élményvilágban vergődtek, szabadabban, mint Danyi Magdolna önmaga által teremtett, fiktív labirintusában. A tagadás, a sikoly, a halál, a be nem fejezhető közlés nem szalonkeserűség náluk, nem tetszétős tragikus zöngé, nem ápoltt, szobatiszta menekülésvágy, de kétségbeesés, de vér és hús és ideg. Költészetük az a gránit útvesztő, melyben előbb-utóbb, jól tudták, találkozniok kellett a Szörnyel, aki nem papírsárkány volt. Kondenzált ridegség, az elidegenedés beteges és halálosan unalmas fikciója (a tárgyaktól, a történelektől, az embernek önnön magától) egy költészetben mesterségesen kitermelve szentségtörő és megmosolyogni való is. Mert a költő minden komoly szándéka ellenére is csak megcsúfolja és parodizálja azokat, akiket mesterének választott. (Mert mi a paródia? Egy bagatell, semmitmondó, valótlan vagy nevetséges témáról magasztos, fennkölt módon írni. A tragizálási szándék, a „nehéztűzéség” bevetése akkor, amikor erre nincs mód és szükség.) Egyszóval: „Aki dudás akar lenni, / Pokolra kell annak menni!”

A *Sötéttiszta* című kötet verseinek ez a része (egyszerű, maroknyi késsel az örömről, szüntelen vereségben égő, egy vad szőlőkinjában, a gyermekkor veszélyes játékaikról, emberek között, tagadás, értelmetlen, éjszakai lovas, zörejek, a halál dicsérete, a rombolás dicsérete, a tárgyak dicsérete) a meg nem éltség, vagy a túlzott tömörítés (deformálódás) hibáit tartalmazza.

Nem a „fiatalos spontaneitást, az ösztönös tettenérést, a váratlan felfedezést, a dalolást” kérjük számon ezektől a versektől, csupán az őszinteséget, a hitelességet: a témában és a nyelvben egyaránt. Mert a forszírozott önkontrollban elveszik a vers és valami eszelős önélelmzéssé, vizsgálódássá satnyul. Mert a költészet mindig megmaradt és megmarad a gondolat mellett indulatnak, hangulatnak, érzésnek. Ha a költő szorosabbra rántja a gyeplőt, akkor azt kizárólag az indulat, a hangulat és az érzés tisztább megjelenéséért teszi. A költészet nem kritika, filozófia, műfajelmélet, tanulmány, nemcsak jól funkcionáló szerkezet. Ha helyénvaló is Bányai János megállapítása, hogy: „A költőnek is tudnia kell mindazt, amire a költészet tanít és

amit a költészetről tanítanak", önmagában a tudás, „a felkészültség” még nem jelent poézist. Rése annak még az élmény, a közlésvágy, a szeszély és az esetlegesség is. Nevetséges dolog minden nagy költő alkotásában a szupertudatosságot hangsúlyozni és keresni. A vers nem kiszámítható és lemérhető agyproduktum; ezt a kritikusok tudják legjobban. Mert ha egy költeményt lebontanak, megvizsgálják legkisebb részleteiben is, majd pedig a szerkezet működését tanulmányozva újra felépítik, még mindig marad valami többlet, valami meg nem fogható és meg nem mérhető lényeg. Különben iskolában tanítható tantárgy lenne minden művészeti alkotásmod.

Danyi Magdolna olyan kritikus, aki munkásságával harcol az „impreszionista, szóképekben újramesélő könyvbírálat ellen: a poétika ellen a tudományos, egzakt kritikában. De e logika szerint ugyanúgy harcolnia kellene a költészetben megnyilvánuló egzaktitás, tudományosság ellen is. Mert a költészet kettős lényege mégiscsak a poétikai ihletű alaphelyzet és az érzelmi- vagy gondolatilag szegáltált formaművész (költő). A végsőkig aszketikus és szemérmes, hol szigorúan intellektuális, hol ridegen ösztönös, hol arrogáns, hol nyers, de hiányos szövezeik ugyanolyan távol állnak a modern költészettől, mint az émelygős, virágokkal és kabáthajtókákba tűzött vérző szívekkel dús pacsuliproduktió. Danyi kritikai munkássága erősen rányomta bélyegét költészetére. S ez a kölcsönhatás nem előnyös. A nagy poeta doc-tusok: Füst Milán, Babits Mihály, Weöres Sándor, T. S. Eliot, Paul Valéry lírájának nyoma sincs az aszalt, erőlködő intellektualizálgatásnak, a kicsinyes számitgatásnak.

A „modern költők” semmitől sem félnek jobban, mint az érzélgősség vádjától, a gúnyos „szentimentalista” jelzőtől, s hogy túlon túl közérthetőek. Sokan ezért nehezen érthető, bonyolulttá kuszált szövegek mélyére rejtik vallomásukat, szomorúságukat, azt, hogy mégiscsak érző emberek. Az ilyen szemérmesség az éretlenség jele, pubertásprobléma. Vállalni az érzést, a szóképet — ha ne adj isten, forró és szép is — korunkban nagy bátorságot igényel.

Szerzőnk azzal a tudattal indul el felfedezni maga körül a világot, hogy az ügyis lehetetlen. A Don Quijote-i póz, bár hamis, mert átugrotta a nagy akarások, az álmok, „a világmegváltó indulatok” időszakát, olyan kedvező status quója, ahonnan alig észrevehetően, de sajnálni tudja önmagát:

*Kérges törzsű fához hasonlítom
Útmentén mondom ezt
Tűskéimre dőlve otthonom
Nem vitázom megtagadott
A táj rámvért ne vétkezzen*

(értelmetlen)

A szertelenség nélkül a fegyelem, az előrendítő akarás nélkül az okos kímértség hiányos. Mint költő is és mint ember is szegényebb Danyi Magdolna, ha az említett élmények varázsa elkerülte, vagy ha azokat az okosabb belátás miatt száműzte költészetéből, pedig idővel ezek az élmények kikristályosodva éltek benne. Gyávaság ezt az esetlegességet, naivságot és sebezhetőséget tagadni. Mert az ijedt emberek jelszava: mutass magadból mind kevesebbet, hogy ne bánthassanak, leplezd le, gúnyold ki esendő voltodat, hogy ne mások tehessek. Az „én ezt már magamról elmondtam” fölényes trónjáról lekezelni önnön kételyeit és félelmeit költőhöz nem méltó magatartás.

Ezért van az, hogy sokkal jobb és értékesebb verseknek tartom azokat, melyeket hangulat vagy élmény ihletett meg. Azokat a verseket, „... ahol elveszti a vers a kiszámított fonalát, (...) ahol fellazul szoros versmondata — talán az emlékezés vagy az érzés közvetlensége folytán —, becsapódik valami ellenőrizhetetlen könnyed, esetleges. Ahol nem tőkéletesedik a módszer”. Bányai János: *Csodák, kéreg alatt*. Kilátó, 1975. szeptember 20.) Bár ezekben az alkotásokban is jelen van a görcsös tudatosság, a forszírozott módszer ballasztja, mely elmerevíti a költő viszonyát témáival, melyekben

valójában fel kellene oldódnia, hogy belülről írhasse meg őket, a hangulat és táj bensőjéből, annak részeként. A távolságteremtés szándéka szerencsére ezekben a versekben már nem elsőrendű feladata. Így születhettek az alábbi tiszta, szép sorok:

*Két mondat közé zárja magát a világ.
Nem szeret itt nálam a fehér vitorlán.*

(magány)

Ott, ahol Danyi Magdolna le tudja vetkőzni a mai költészet, helyesebben mondva kliséköltészet (a kettő között olykor igen nehéz megvonni a határt) nehezégeit, mikor az élményei annyira tiszta tűzűek és elevenek, hogy át tudják égetni a merev, meszes kérget, ott valóban a költészet magasabb régióiba tud emelkedni. Amikor magáról ír, az éjszakáról, az esőről, a hajnáról, hol ő is valóban jelen van: dobban és lélegzik, ott felcsillan egyénisége, sajátos hangja, és megismételhetetlen versek születnek:

*Arcomon az éjszaka arca.
Arcodon az éjszaka arca.*

*Egy rozsdás fémszigán forog az éjszaka.
Kergeti egymást az éjszaka két arca.*

*Hasadna kettőbe, hasadna hajnalra.
A sötétben keresztül arcát nem fúrhatja.*

(az éjszaka dicsérete)

Költőnőnk talán élményverseiben (bár itt ez a szó nem fedi teljesen a tartalmat) adja legtisztábban önmagát, itt kerül legtávolabb a konvenciótól, a kitervelt indulattalan úttól. Ezekben az egyén lát, szorong, gyönyörködik, reagál — és ezt írja meg. Fejlett formaérzéke (ha nincs erőszakosan összenyomorítva) törékeny egyensúlyban teremti meg a versek szerkezeti és hangulati egységét. Merész súlypontozással keletkeznek kecses formák, ahol nem a struktúra a cél, hanem csupán egyenrangú kifejezőeszköz a többi poétikai és stilisztikai eszközzel:

*Hideg ég, valahol messze.
Szél valahol fennakadt.
Két ág között hintázó
üvegdarab. Törík-e?*

(karcolás üvegre)

A kijelentő mondatok tömbjéhez funkcionálisan, de igen lazán kapcsolódik a kérdőmondat: a képmegformálásban szükítést alkalmazó szerző a rövid, határozatlanul lezáró mondatszóval a szerkezetben is megteremtette a bizonytalan, ringó egyensúlyt, a mozgás- és történetcsírát, a lehetőséget, melyet szavakban megfogalmazott.

A *magány* című vers mellett a legtisztább, nem hiányos, de tömörségben nagyon hatásos költemény a *hazugság* című:

*Végtelenül tiszta itt minden.
Már hazugság hogy kibirom.*

Ha Danyi Magdolnának az ilyen és hasonló versek a verseszményei, akkor — hogy megtalálja a végletekig lecsiszolt, nemes formát — csakis az élménylíra útjait kell járnia. Mert kizárólag az élmény az egyedüli biztos iránytű, mely a forma és a tartalom egységébe párolja a mondanivalót. Ilyen rövid, epigrammaszerű formáknál. A fikció már nem ilyen biztos vezető — mutatják a kötet gyöngé versei.

A már említettek mellett részleteikben a következő művek azok, melyek vonulatát követve költőnők újabb eredmények felé léphet: *eső, epigramma a koldúsokról, ami nem, napfolt, az élet dicsérete, sötéttiszta, hajnal felé, ha kezéd elárul, dante*.

A fel-felbukkanó részletek, a kétsoros versek kristálytiszasága az az út, melyet Danyi Magdolnának követnie kell. Néha azonban olyan érzése támad az embernek, mintha éppen a legértékesebb, legegységibb, leghitelesebb poétikai dokumentumainak lírai felhangjától menekülne.

KOPECZKY CSABA

EGY VÁZLAT, AMELYBŐL NEM LESZ PORTRÉ

BOSNYÁK ISTVÁN: *Vázlatok egy portréhoz*.

Forum, Újvidék, 1975.

„Talán nem lesz művészet, de biztos, hogy dokumentum lesz” — mondja Sinkó *Tizennégy nap* című regényében saját művéről Bolert Mihály, de ez elmondható Sinkó műveiről is. Dokumentumok, amelyeknek nem a művészi, esztétikai értéke a lényeges, hanem az, hogy egy rendkívül érdekes egyéniségről és egy rendkívül mozgalmas korszakról tanúskodnak.

A magyar irodalom és filozófia legjelentősebb alkotóinak életútjával rokon a sinkói életút. A polgári értelmiség eszméitől megrezsegült fiatal tagjai csatlakoznak a forradalomhoz. Ilyen vagy olyan poszton és formában végigküzdi a magyar proletárforradalmat. A csalódást, a világot megváltoztató eszmék összeomlását jelenti számukra a Tanácsköztársaság bukása. Egy részük visszakanyarodik a polgári értelmiség soraiba, más részük viszont tovább halad a megkezdett úton — újabb csalódások felé. Mert jön a csalódás a szektás pártpolitika, a sztálini csisztkák, a Hitlerrel kötött egyezmény stb. miatt. Majd a világ megváltoztatásával induló nemzedék dilemmája: beilleszkedni a sztálini korszak hétköznapijába — mert az a mozgalomhoz való

ragaszkodás követelménye —, vagy pedig szembehelyezkedni a rendszerrel.

Jugoszláviában úgyszólván ismeretlenek ezek az egyéniségek. Elsősorban azért, mert a mi pártunk saját frakcióival megbirkózó forradalmi párt volt. A sztálinizmussal való szembe szegülés pedig nem váltott ki dilemmákat, belső válságokat, hanem a forradalmi felülkerekedést hozta meg. Magyarországon viszont számos nagy alkotó egyéniségében fedezhetjük fel a fent említett vonásokat, nem egy filozófus munkásságában fellelhetjük őket és a forradalmár nemzedék nem egy jelentős irodalmi alkotásában öltöttek esztétikai formát. Sinkó a magyar szellemi életnek ehhez a vonalához kapcsolódik.

Két egymásba olvadó, egybeszővődő, egymást kölcsönösen befolyásoló és meghatározó tényező azonban megakadályozza abban, hogy a legnagyobbak szintjére emelkedjen: az átélés intenzitásának és a kreatív erőnek az elégtelensége. Az átélés kisebb intenzitása: Sinkó sohasem tudott igazán átélni egyetlenegy Nagy Csalódást sem, mert az előző csalódások mindig megátolták, hogy a

nagy csalódások igazán azok legyeknek. (A Tanácsköztársaság bukása miatti kiábrándulása azért volt kisebb, mert már csalódott a Tanácsköztársaság idején. A sztálini csisztkák miatti fájdalmát tompította a Tanácsköztársaság bukása miatti csalódás. A Sztálin—Hitler paktum miatti csalódás pedig már majdnem teljesen eltörpült a többi mögött.) A kreatív erő gyengesége: a hatalmas élményből, a csodásan gazdag életből gyenge versek, közepes prózai művek és mindössze két maradandó alkotás született.

Ezt a sinkói egyéniséget és életművet próbálja megközelíteni Bosnyák István a Forum kiadásában most megjelent művében. Egymást követő, kisebb-nagyobb tanulmányokban többször nekirugaszodik a feladatnak. Kötetbe összeállva tanulmányai tanúskodnak e próbálkozás eredményeiről és kudarcairól. Ami ezekben a tanulmányokban jó, az maga a próbálkozás. Sinkó megérdemli, hogy elmélyülten, szeretettel foglalkozzunk vele, becslgassuk életútját és életművét, elidézzünk ennek az útnak egy-egy állomásán, kibogozzuk azt a vezérfonalat, amely végighúzódik művein, szóljunk egy-egy alkotásáról, a mögöttük rejlő dilemmákról, gondolatokról, felelevenítsünk egy-egy régi vitát. Bosnyák ezt a munkát sikerrel végezte el, mert valamennyiünknek jobban ismeri Sinkót és műveit, mert szereti Sinkót, mert energiájának jelentős részét a sinkói hagyaték ápolásának, feldolgozásának szolgálatába állította. Ez az, ami a tanulmányainak és most a kötetnek megadja értékét.

Ugyanakkor három körülmény hátráltat szab neki, korlátokat állít elébe. Az első korlát magával a ténynyel áll kapcsolatban, hogy a kötet különféle időpontban, különféle céllal és alkalmakból írt tanulmányokból áll össze. A második a sinkói életút és életmű feldolgozásának, a harmadik pedig megközelítésének módjából adódik. Ebből a három korlátból fakad az olvasó hiányérzete: csak azt érzi, hogy Sinkóval foglalkozni kell, vele foglalkozni érdemes, de mindehhez Bosnyák csak a bevezetőt adja meg. Az igazi munka talán nem is kezdődhet meg addig, amíg a sinkói műveket nem ismerjük meg jobban — talán éppen összegyűjtött műveinek Bosnyák által javasolt kiadása révén.

Ami a kötet tanulmányokból való összeállításának fogyatékosága: nincs egy egységes kép, még egy elfogadható Sinkó-életrajz sem az egész könyvben. (Még legtöbb életrajzi adat talán a *Forradalmár útja* című fejezetben van.) Márpedig ezzel elmarad Sinkó életútjának felvázolása, az egységes sinkói életkép megrajzolása, és így sokszor az a benyomásunk, hogy nem Sinkóval foglalkozunk, hanem Bosnyák elmékedéseit olvasuk, pedig tartalmasabb, több lenne számunkra az eredeti sinkói fejtegetés. Legfeljebb egy-egy kérdésről kialakított sinkói felfogásról kapunk teljesebb áttekintést.

A kötet másik gyenge pontja, hogy Sinkót nem lehet a nagy irodalmi művek alkotójaként bemutatni, munkásságát nem lehet úgy feldolgozni, mint a nagy írókét, a művekben rejlő felfogások és a művek mögött meghúzódó társadalmi valóság elemzésével. (Még az ő esetükben is ez az irodalomnak eléggé szociológizáló, filozofáló, pszichológizáló megközelítése lenne.) Aki ilyen szempontból vizsgálja Sinkót, könnyen úgy járhat, mint maga Sinkó a *Tizennégy nap* című regényével. Az ember élvezettel olvassa a regényt, örömmel veszi tudomásul, hogy egy-egy alakját milyen plasztikusan rajzolta meg, érdekes eszmékkal, társadalmi képpel, egyéniségekkel ismerkedik meg, és csak a végén, amikor Kende Gábor váratlanul öngyilkos lesz, Klamm Jani pedig az egyedi anarchista terror útját választja, döbben rá, hogy Sinkó nem tud mit kezdeni ezzel a történettel, egy elképzelt sémára próbálja ráhúzni, néhány érdekes gondolat és kép felvázolásánál többre nem futotta erejéből. Bosnyák érezte ezt a buktatót, ezért foglalkozik annyit a forradalom és az etika viszonyának kérdésével. Csak-hogy ezt a kérdést Sinkónál, egyéniségével, gondolatvilágával kapcsolatban kell vizsgálni, és nem úgy, mintha ezek az eszmék nála jelentős műalkotás formáját öltötték volna magukra. Világosabban fogalmazva: csak a sinkói életút és gondolatvilág érdemli ki figyelmünket, azok az alkotások viszont, amelyekben ezeket megfogalmazva kivetíti, elég gyengék, tehát a művekhez még a sinkói egyéniség és gondolatvilág kedvéért sem szabad úgy közelítenünk, mintha nagy műalkotások volnának.

Végül a fogyatékoságok harmadik csoportja már nem a megközeletés, a feldolgozás módjával, hanem Bosnyák meglátásainak egyedi hiányosságaival áll kapcsolatban. Erről volna mit mondanunk, de helyszükben csak néhány megjegyzésre szorítkozunk. Vidékiesség elfogultság a lukácsi életművet úgy elintézni, mint ha egy-egy téves tétele, felfogása miatt a sinkói elméletet a lukácsi fölé helyezhetnénk, ami persze nem jelent kritikátlanyságot Lukáccsal szemben, de csak akkor, ha Sinkót is ilyen kritikus szemmel nézzük. Ma már Jugoszláviában, a jugoszláv filozófia vívmányainak birtokában megengedhetetlen néhány marxí tétel olyan leegyszerűsítése, ahogy azt Bosnyák teszi. Sinkó valóban elsősorban a Magyar Tanácsköztársasághoz és a magyar szellemi-irodalmi élethez kap-

csolódik, de a gazdag sinkói egyéniség megmutatkozásának, megnyilatkozásának, a művek formába öntésének legeredményesebb része sikkad el, ha nem illesztjük a jugoszláv szellemi életbe, nem abból a szemszög-ből vizsgáljuk őket, hogy legtermékenyebbek és legtermékenyítőbbek éppen akkor voltak, amikor a mozgalmas élet során kialakult sinkói egyéniség és sinkói felfogások hatással lehettek a sztálini dogmatizmus — köztük a szocialista realizmushoz kapcsolódó dogmák — jugoszláviai leküzdésére stb.

Talán még ez is az eléggé tragikus sinkói életút kiegészítéséhez tartozik: tőlünk eddig csak ilyen kötetet kapott, és ezt is nagy eredménynek kell elfogadnunk, mert legalább foglalkozunk vele, mert tanúsítjuk, nem maradt nyom nélkül, hogy itt élt közöttünk.

BÁLINT ISTVÁN

EGY SZELLEMI TALAJ FELFEDEZÉSE

SINKÓ ERVIN: *Don Quijote útjai*.
Kriterion, Bukarest, 1975.

Mindig izgalmas feladatot jelentett, s még fokozottabban jelent ma is egy életművével maga mögött nagy visszhangot keltett író, gondolkodó, nevelő indulási éveinek feltárása. Hát ha még két forradalom is elzúgott felette, s mindkettőben benne élt. Jóllehet Sinkó Ervin itt született a mi égboltunk alatt, Apatinban, utána a szabadkai gimnáziumban végezte középiskoláit: ebben a környezetben ért meg, életútjáról tudunk, de épp azokat az éveket ismerjük legkevésbé, amelyek a fiatal krisztianus író új korszakának beköszöntését jelzik. Sinkó Ervin vergődésekkel teli, küzdelmes utat tett meg az 1918-as forra-

dalomtól, a forradalom leveretésétől kezdve az emigráción keresztül a második világháború után megjelent alkotásaiig. Ennek a kanyargós útnak sok hazai olvasó előtt ismeretlen szakaszait tárja fel a bukaresti Kriterion kiadásában megjelent *Don Quijote útjai* című, tanulmányokat, elbeszéléseket, bírálatokat tartalmazó kötet, amely Sinkó Ervin 1926-ban és 1927-ben írt munkáit helyezi az olvasó asztalára.

Sinkó Ervin esztendőkön át tartó kapcsolatát a kolozsvári Korunk szerkesztőségével Méliusz József tárta fel először hitelesen az 1969-ben megjelent *Az új hagyományért* című kö-

teében. Mélyen fájlalta, hogy ezek a közvetlen kapcsolatok a felszabadulás után nem épülhettek ki újra; évek futottak el anélkül, hogy a romániai magyar olvasó megismerkedhetett volna Sinkó Ervin új műveivel. De még azokkal a tanulmányokkal sem ismerkedhetett meg, amelyek még a húszas években a Korunk hasábjain láttak napvilágot.

Most végre arról szólhatunk (de közülünk hányan nem olvashatják már!), hogy Csehi Gyula és Mikó Imre szerkesztésében végre megjelent az ismeretlen esszéit, tanulmányait, elbeszéléseit, jegyzeteit tartalmazó könyv. Bretter György sok kutatást követelő gondos munkájáról tesz tanúbizonyságot a jól megkomponált és a legkisebb részletekre is kiterjedő jegyzetekkel ellátott kötet, amely az első ilyen kiadvány Sinkó irodalmi hagyatékáról, s ha „dióhéjban” is, nem csupán egy visszapillantást, hanem tárgyszeretekkel a birtokában arcképet is ad az íróról.

Bretter György bevezető tanulmánya komoly igényű, a tárgyilagosság egyikük közlési formája helyett a mélyrétegekig hatoló munka, amelyet — ha nem is érthetünk egyet értékelésének minden tételével — érdekes lenne teljes egészében közölni. Irodalomtörténeti hitele van.

Amint Sinkó maga is megírta: nagyon fiatalon került bele az 1918-as forradalomba, fiatalon érte meg a forradalom leveretését, és mint emigráns a közösség nélküli világ hontalanja lett. Ahogy ő maga mondta: nagyon keserű volt ez a kenyér, de „...egyébként tudta, hogy a közösség nélküli társadalomban az absztrakt individuum csak társadalmi harcaiban, az elnyomás elleni lázadásban képviselheti egy olyan világ lehetőségét, amelyben a konkrét individuum nem pusztán kiszolgáltatott lény, hanem önmagáért való szubjektivitás is. Novelláiban és nagy regényében, az *Optimistákban* az absztrakt individuum arckereső lázadását látjuk.”

A bevezető egy másik oldalán — elég meglepően merész parallellával — a következő mondatokat olvashatjuk:

„Mikor már végleg fegyelmezni tudta túlbuzgó lírai vénáját (miután végleg szakított a krisztianus versekkel), novellákat, majd regényt ír. Úgy tűnik, mindennél fontosabbnak kép-

zelte írói mivoltát... *Pedig gondolkodó volt, aki Lukács György mellett a legkövetkezetesebben gondolta végig a forradalom és az etika viszonyát.*” (Kiemelés tőlem. L. E.)

Aztán:

„Van abban valami nagyszerű, ahogy a húszas évek második felére már levetette magáról az illúziókat, és elemezni kezdi korát, meg tapasztalatait. S csak a tanulmányokban meg a recenziókban...”

A kötetben közölt régi tanulmányai erről vallanak nekünk. Nem véletlen, hogy az *Egzisztencia és a látzat* című esszéje a *Jegyzetek Dosztojevszkij megértéséhez* alcímet viseli. Szókratész és Platon filozófiájából indul ki az isten keresésével az emberben. „Az esztétika panteisztikus, az esztétika szférájában minden isteni, mert a szépség és az isteni ott egy. És ezért nincs a szubjektív egzisztencia számára nagyobb kísértés, mint ez a Paradicsom.”... Innen, a „véggig gondolt szókratészi élelformából nézve” jut el addig, hogy „... az objektív alkotás csak kibívó a személyes megvalósulás alól...” Valamivel odább ismét szól az esztétika panteisztikus szférájáról Dosztojevszkij *Karamazov testvérek* című regényéből Zoszimát és Aljosát idézve, mert bennük ez a traum él, s eljut Ivan Karamazovig, „... aki ott Európáról úgy beszél, hogy az embernek hideg fut végig a hátán”... Itt Ivan Karamazov Nagy inkvizitoráról nem beszél, akinek dörgése alatt hasadozik az esztétika panteisztikus szférája, hanem inkább Zoszimát idézi, aki tragikus rokonságban van a főinkvizitorral... De Dosztojevszkijről szóló tanulmányát ezzel a mondattal zárja: „A műalkotás önála nem ejt illúzióba; neki minden nagy regénye kérdőjellel végződik, és a végső konklúzió mindig az egzisztens szubjektum, az olvasó dolga marad.”

Ha tovább lapozzuk ezt a kis tanulmánykötetet, nem egy írás a fenébb említett „vergődésekkel teli” útra emlékeztet bennünket a húszas évek kilátástalanságában bolyongva. Előkerült hát a *Middlesex és utópia* című tanulmány alapgondolata, amely voltaképpen kísérelt a destrukció fogalmának értelmezésére, kiindulva Macaulay múlt századbeli történetíró idézetéből, hogy „Egy hold föld

Middlesexben többet ér, mint egy hercegség Utópiában." Ebben az útvesztőben kiutat keresve megint Dosztojevszkijhez kanyarodik vissza, aki "...kitudja a világból a gonoszt mindenütt, ott is, ahol tombol az aljasság, megtalálja a jóságot" és — utána a drasztikusan elébe toppanó „vagy-vagy”-ra kimondja: „Ez a Krisztuson is túlszaladt lélek a mai kor (1927-et írtak) Utópiájának destruktív hordozója, melynek eredménye: a minden ő bizonyosságában megrendülő Middlesex” — vagy az egyholdas vigasztalás.

Szeggesztív erejű tanulmánya a *Don Quijote útjai*. A hidalgóé, a kóbor lovagé, aki útközben kitalál „nemeset, szépet, erkölcsöset”. „Don Quijote a vergődő, meddő, tragikusan elszigetelt, a társadalomból kiközösí-

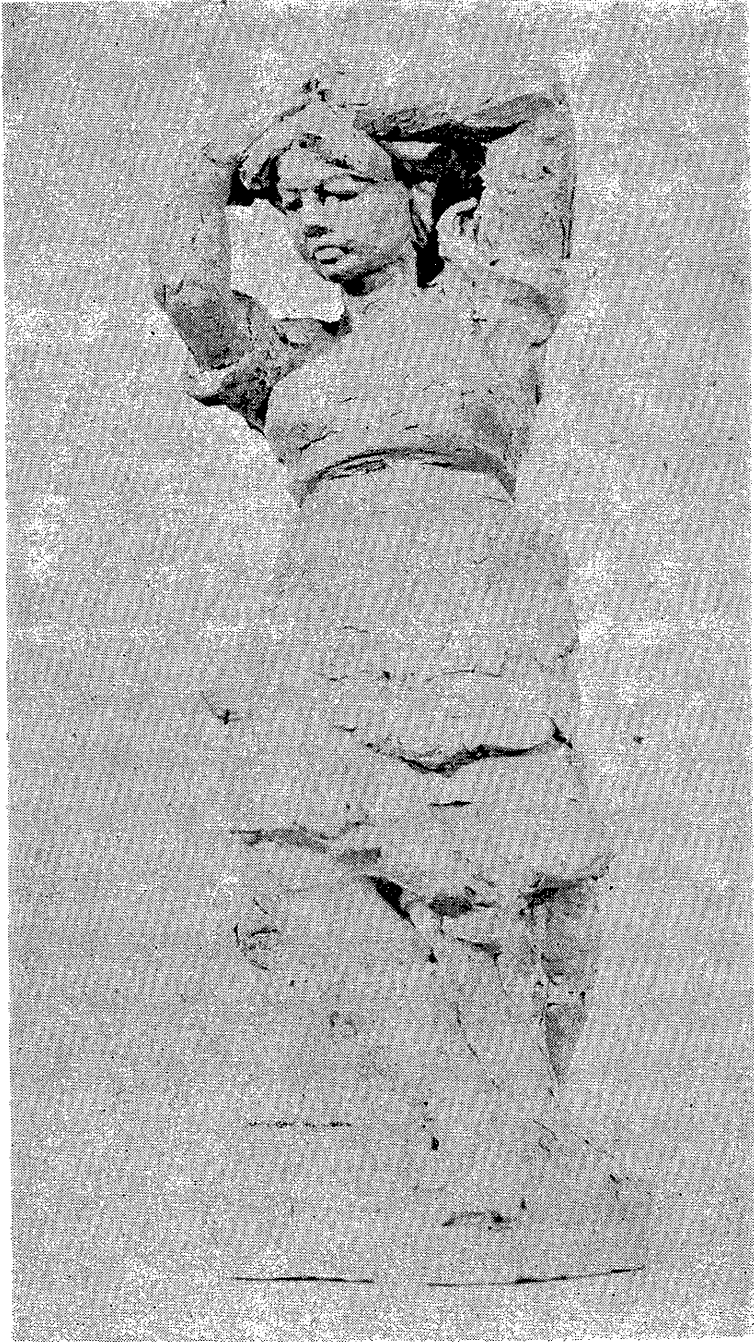
tett ember szimbóluma. És közben csinálta a történelmet...”

Mert...

„...minden szellemi alkotás egy individuális öntudat üzenete a többi öntudatok felé: szóból, képből, kőből, hangból megint emberré, lélekké akar-nak válni, újra életté, életelemmé. Sorsuk minden egyes individuum öntudatában újra és újra eldől.”

Idézhetnénk tovább a gondolkodó Sinkó sorait, de úgy érezzük, a bennünk égő kérdésre nem is egy-két mondatából megkaptuk az őszinte, emberi választ. Ebből a könyvből az arckereső képe néz felénk. Ez volt Sinkó Ervin indulásának éveiben a „csodálatos illúzió története”, amelyből hűszesztendei küzdelem, sóvárgás, vágyakozás után a felszabadult világ-ba lépett.

LÉVAY ENDRE

Almási Gábor: Tánc

GAJDOS TIBOR

A sziklaember

(Matko Vuković életútja)

Matko Vuković a szabadkai munkásmozgalom földmunkásszárnyának kiemelkedő alakja volt a két világháború között, de különösen az 1935—1941-es években feledhetetlen emberi és sziklaszilárd mozgalmi magatartásával érdemelte ki kortársainak elismerését.

Egészen fiatalon, már életbe indulásának éveiben fölfedezte a történelem szekerének egyetlen igazi útját a szocialista eszmék valóra váltásában. Részt vett az októberi forradalomban: vörös lovasként harcolt az ellenforradalmárok és az intervenciós seregek ellen. 1920-ban mint érett forradalmár tért haza a Szovjetunióból azzal a szilárd elhatározással, hogy itthon folytatja a szovjet földön diadalra juttatott harcot.

Matko Vuković robosztus alakja hamarosan feltűnt a JKP szervezeteiben és az osztályharcos szakszervezetekben. Minden akcióban tevékenyen részt vett, szervezte a földmunkásokat, s egyik lelkes előkészítője volt a nagy mezőgazdasági sztrájknak; vállalta az üldöztetést, s hallatlan fizikai és lelki erővel viselte el a legnehezebb megpróbáltatásokat is. Többször letartóztatták, rettenetesen megkínózták, el is ítélték. Hóhérai mindent elkövettek, hogy megtörjék, de ez egyetlen esetben sem sikerült, még Horthy hírhedt kémelhárítóinak sem. Matko Vuković a szabadkai Sárga Ház kínpadán életét áldozta a faszizmus elleni harcban.

A sziklaszilárd magatartású forradalmár immár legendás alakja ma is él a köztudatban. Küzdelmes életútjának oly gyötrelmes, s mégis megrendíthetetlen erőt tükröző szakaszai voltak, melyek drámába illőek, s oda is kíváncsiak, hogy a színpadon is megörökítsék az emberfeletti áldozatokat és hősi tetteket követelő történelmi éveket.

Gajdos Tibor *A sziklaember* című munkája Matko Vuković életútját vetíti elénk olyan részletek feltárásával, amelyek minden olvasó számára új élményt jelentenek. Ugyanakkor ez a kis könyv értékes forrásmunkát jelent mindazok számára, akik az elkövetkező években a szabadkai munkásmozgalom teljesebb igényű történetének megírására vállalkoznak.

A több mint 100 oldalas, nyolc értékes dokumentumot tartalmazó könyv bolti ára 13, előfizetési ára viszont 10 dinár. Megrendelhető a szabadkai Veljko Vlahović Munkásegyetemen.

Megjelent az Életjel Miniatűrök 29. kötete

KÁZMÉR ERNŐ

Levelek Szirmai Károlyhoz

Kétségtelen, hogy a jugoszláviai magyar irodalom igen izgalmas és mindmáig nem eléggé ismert alakja Kázmér Ernő, aki Szenteleky Kornél után — a harmincas évek derekán — jelentkező lapjaink hasábjain, s komoly műgonddal megírt kritikáival új, merész hangot hozott irodalmunkba. Igaz, azokat a szellemtörténeti gyökereket és esztétikai követelményeket, amelyeket a Kalangyában szorgalmazott, előtte már részben feltárták az irodalmi viták, de ő tovább ment ezen az úton azt szorgalmazva, hogy a cselekvés területén kell a felvetett gondolatokat érvényesíteni. Rendkívül értékes az a kezdeményezése, hogy tíz esztendővel a *Bazsalikom* című antológia megjelenése után, s éppen Madách Imre drámai költeményének szerbhorvát nyelvre való lefordítása idején — melynek előkészítéséből ő is kivette részét —, a szélesebb körű és állandósított jugoszláv—magyar irodalmi kapcsolatok kiépítését sürgette. Am nem csupán ennek a többször elhangzott gondolatnak ismétlésével, hanem a legapróbb részletekig kidolgozott munkatervvel is, amelynek igen jelentős új munkaterületei ebből az eddig ismeretlen levelezésből derülnek ki. A kezdeményező idejekorán szólt, az előkészületeket meg is kezdte, de nagy vállalkozásában megakadályozta a második világháború, amelynek ő is tragikus áldozata lett.

Amikor Szirmai Károlyhoz írt leveleit olvassuk, úgy tetszik, hogy ezek az őszinte sorok, intim vallomások olyan összefüggőek, akár egy életregény. Kár, hogy ebben a válogatásban kissé töredékes ez a kései vallomás, mert sokszor épp azt keressük, ami az idők sodrában elveszhetett s kimaradt belőle, de így is egy újabb értékes fejezetet, vagy ha úgy tetszik: forrásmunkát jelent a jugoszláviai magyar irodalom teljesebb képének megalkotásához.

Szenteleky Kornél leveleinek összegyűjtése és kiadása után a forró hangú író tollából papírra került sorok újabb részleteket tárnak fel a harmincas évek irodalmi életéből. A háború fellegei már itt gomolyogtak égboltunk alján, de az író ezekben a feszültségekkel teli esztendőben is éber volt, hatványozottabban aktív: életünk jövőjének és értelmének keresésében a legszilárdabb pontot lelte meg népeink egységének és testvériségének kiépítésében. Igen, így szellemtörténeti síkon is egymásba fonódhatnak a századok.

A 80 oldalas könyv bolti ára 11, előfizetési ára pedig 8 dinár, Megrendelhető a szabadkai Veljko Vlahović Munkásegyetemen.